

SPIRA VERONIKA

FELHORKANÁSOK, ELMÉLÁZÁSOK

LAPSZÉLI JEGYZETEK

(MINIESSZÉK)

BUDAPEST

2009-2010

TARTALOMJEGYZÉK

<u>Pamuk és a Boszporuszról nyíló látóhatár</u>	<u>3</u>
<u>Szolzsenyicin.....</u>	<u>8</u>
<u>Adam Michnik és a birodalom bukása.....</u>	<u>12</u>
<u>Michnik és az elmúlt húsz év Kelet-Közép-Európában.....</u>	<u>14</u>
<u>Kertész</u>	<u>16</u>
<u>Orosz vendég.....</u>	<u>19</u>
<u>A felvidéki Kákánia</u>	<u>22</u>
<u>Utószó a felvidéki Kákániához.....</u>	<u>25</u>
<u>Tuta avagy egy társutasnak álcázott társutas.....</u>	<u>27</u>
<u>Látogatás a zengővárkonyi tiszteletes úrnál.....</u>	<u>30</u>
<u>Vörös és fekete</u>	<u>34</u>
<u>Szerelmes levelek Nelson Algrennek.....</u>	<u>37</u>
<u>Beauvoir, Sartre, Camus – létfilozófia, etika, politika Nyugaton, Keletről nézvést.....</u>	<u>43</u>
<u>Sartre, Beauvoir. Élet-modellek elméletben és gyakorlatban</u>	<u>47</u>
<u>Levantei zsidók Brooklynban.....</u>	<u>52</u>
<u>Tartózkodó érzelem (Persuasion).....</u>	<u>57</u>
<u>Vágvölgyi – 1989.....</u>	<u>63</u>
<u>Appendix.....</u>	<u>67</u>

Pamuk és a Boszporuszról nyíló látóhatár

Athénban a hirtelen nyakunkba zúduló eső bekergetett bennünket egy kitűnő könyvesboltba, ahol örömmel böngésztük végig a gazdag idegen nyelvű könyvkinálatot. Itt vettem meg angolul Pamuk *Isztambulját*, ami régóta az egyik legváratlanabb és legmaradandóbb olvasmányélményem volt.

Az *Isztambul* a fontos művek egyike, mély és okos, szép és kimunkált, az igazi európaiság értője úgy, hogy nagyon is török. Pamuk dolgozószobája a Boszporuszra néz, de már a gyerekszobájából is idelátott, ahol Európa és a Kelet találkoznak. Az *Isztambul* reflexió és önreflexió, az azonosság és a másság reflexiója. Mi tudunk-e még így európaiak lenni, vagy lassan elveszítjük fogékonyságunkat az értékeinkben rejlő etosz iránt? Pamukban ez az etosz sok iróniával, öniróniával, a posztmodernre is nyitottan, de nagyon is átélten van jelen. Könyve arra emlékeztet, hogy Törökország és elődje, az oszmán birodalom is része Európa kulturális és történelmi örökségének, pedig mi gyakran még Nagy Sándorról és Bizáncról is megfélekedzünk. Már saját múltunk horizontjai is túl tágasak a számunkra.

Az *Isztambul* finom és elmélyült szellemisége, hivalkodás nélkül mély intellektusa, a perzsa miniatúrákra emlékeztető, kifinomult plaszticitása nyomán feltáruul előttük egy világbirodalom fővárosának lassú pusztulása az oszmán birodalom bukása után, a kiváltságok, a pompa és élvezetek eltűnése az émelyítően cukros brutalitással, nepotizmussal, és a vallások, nemzetiségek iránti lusta, de évszázadokig tartó toleranciájával együtt. Érzékelhetjük, hogy ami a helyébe lép, az a hagyományokkal radikálisan szakító, türelmetlen, dogmatikusan világi nemzetállam, amely intoleráns a különböző etnikumokkal, nemzetiségekkel. (Persze ennek az előzményei már ott rejlenek a 19. századi orosz-török háborúban, amelyek mindenkori velejárója volt az oroszok etnikai tisztogatása, majd a Balkán elvesztését kísérő, a birodalom megmaradt részeibe százezrével menekülő frusztrációja. És arról se feledkezzünk meg, hogy az első világháború elvesztését követően ez a nacionalizmus volt az, amely nem engedte a passzív belenyugvást a győztesek diktátumába, hanem sikeres helyi háborúban vívott ki magának jóval előnyösebb feltételeket, mint amit eredetileg nekik szántak.). De tanúi lehetünk Pamukot olvasva annak a folyamatnak is, ahogy Törökország maga is a posztmodern világ egy tartományává válik, ahol a marxista, maoista hivatásos felforgatók után maradt ürbe benyomul a hol disszidens, hol félhivatalos politikai iszlám (*A hó*).

Pamuk világát felfedezve ráeszmélhetünk arra is, hogy Isztambulból, a Boszporuszról jól ellátni Perzsiáig is (*A nevem: Piros*). Habár mi, európaiak talán nem tudjuk az oszmán múltat és a mai török jelent részrehajlás nélküli érdeklődéssel figyelni, mert óhatatlanul is a nem szeretett és alig ismert, mégis felidézhető Bizánc pusztulására emlékezünk. Meg Kavafiszra gondolunk, az *Alexandria örök* szomorú, dekadens és fegyelmezett szépsége alatt nyíló örvényekre, és tudjuk, ha tudjuk, hogy hiába keressük Anatólia mai térképen az újszövetségi görög városokat, és eszünkbe jutnak a kiirtott örmények, meg a bekebelezett orosz-örmény területek. *A hó* éppen ezen a vidéken játszódik. Minél keletebbre megyünk Isztambultól, eleinte annál egzotikusabb, keletesebb országot találunk, de egyszer csak azon vesszük észre magunkat, ha egy kicsit észak-kelet felé kanyarodunk, hogy visszajutottunk Európa szélére, pontosabban az orosz birodalom, az orosz irodalom, a Fekete-tenger, a Krim, a Kaukázus

közelébe. Jalta, Szocsi, Batumi, kicsit távolabb Kiszlovodszk, Pjatyigorszk, Csehov, Lermontov, Tolsztoj, Puskin ott vannak a szomszédban.

De a Boszporuszról ellátni Párizsig, Londonig, Berlinig, Amerikáig. Egy török entellektüel, egy humanista világpolgár a Márvány-tenger partján, nem messze a Fekete-tenger bejáratától minden értéket számon tart népe évezredes kultúrájából, de otthonos a nyugati kultúrában is. Maga a város nem csupán témája a könyvnek, de jelképe is a kultúrák találkozásának, nemcsak történelmét tekintve, de a róla szóló leírásokat is. Hogyan is lenne felidézhető Isztambul múltja, különösen az elmúlt két évszázad másként, mint nyugati utazók, művészek szemével, írásaik, leveleik, naplói, képeik megidézésével. Pamuk is így tesz, amikor megidézi az idelátogató franciákat, Nerval, Flaubert-t, a barátaiknak írt leveleiket, beszámolójukat a zsúfolt városról, a bordélyokról, a temetői kurvákról.

De az *Isztambul* egyúttal önéletrajz is. Látjuk a tájat a gyerek, majd az ifjú Pamuk nézőpontjából. Látjuk a Boszporuszon közlekedő komphajók füstjét a festőnek készülő Orhan szemével, és azokéval, akiket akarva-akaratlanul megidéz, Monet kékes vonatfüstjét a *Gare Saint-Lazare* című képén, Dufy boldog fagyaltgombóc felhőit, a füst és a felhők kavargását Turner képein. És az asszociációk ismét Flaubert-hez vezetnek, az *Érzelmek iskolája* bevezető soraihoz, az alakját változtató fűsthöz. (Amiről nekem persze Mészöly *Megbocsátásának* bevezető képei jutnak az eszembe).

Isztambult mindig kettős fénytörésben látjuk. Pamuk felidézi gyermek-, kamasz- és ifjúkora élményeit az eltűnt és fennmaradt negyedekről, épületekről, és látjuk ugyanezeket az utazók, a festők, az írók szemével, egy korábbi évszázadbéli valójukban. Az utazó azonban nemcsak a múlt tanúja, de egy másik kultúra követe is. Ezek közül talán a legérdekesebb Antoine-Ignace Melling hatalmas könyvének és negyvennyolc metszetének felidézése. Melling az 1780-as évek elején érkezett Isztambulba, és tizennyolc évig dolgozott itt mint III. Szelim szultán udvari építész, dekoratőr. Képeinek főszereplője mindig maga a város, sosem áll a centrumába egy-egy ember vagy egy anekdotikus jelenet. A városlakók nála úgy járnak-kelnek, élnek az utcákon, tereken, épületekben, mint egy cinema veritében, minden mesterséges beállítás, kiemelés nélkül. Metszeteiről pontos képet kapunk az épületbelsőkről, termekről, díszítésről, a berendezési tárgyokról, a korabeli öltözködésről, viselkedésről, gesztusokról.

Pamuk, míg nagyítóval pásztázza a képek apró részleteit, a mellékszereplőket, átérzi a város különös hangulatát, a hüzűnt, amely az elmúlást kíséri. A Melling által ábrázolt város a múlté. A mai isztambuliak csak egy-egy beomlott kutat tudnának azonosítani, vagy a dinnyeárusok háromlábú székeit, a gyermekeik kezét aggódón és szorosan a magukéba kulcsoló anyákat, a ciprusok finom vonalát, és a Boszporuszon átfutó hullámok rajzolatát. A többi mind a múltba veszett.

Melling után fél évszázaddal Gérard de Nerval *Keleti utazása* nyomán nézelődünk a városban, a ma Beyoglu-nak nevezett negyedben, ahol egy-egy utca még ma is hasonló képet mutat, mint százötven éve. Pamuk ezeken az utcákon sétált gyermekkorában az édesanyjával, aki hasonló aggodalommal szorította a kezét, mint az asszonyok Melling képein. Egy évtizeddel később idelátogatott Nerval barátja, Theophile Gautier is, aki beszámol az esti és éjszakai vígasságokról Ramadan idején, a *Karagöz*ről az árnyszínházban, Üszküdar és a dervisek misztikus ceremóniáiról, és természetesen mindketten leírják a város festői sziluettjét, palotáit, mecseteit a Márvány-tenger és a Boszporusz partján. A melankólia akkor uralkodik el Gautier beszámolóján, amikor a régi Bizánc városfala mentén barangol. A régi görög (és

római) város helyén csak romokat, pusztulást, pizokot, elhagyatottságot talál. Másrészt csodálja a város sokszínűségét, a poliglott várost, ahol görögök, örmények, ladinót beszélő zsidók, olaszok, angolok és franciák élnek egymás mellett, és sokan több nyelvet is beszélnek.

Aztán egyszer csak vége a poliglott városnak. A törököket elkergetik a Balkánról. A birodalomba érkező menekültek türelmetlensége lassan áterjed az isztambuli törökökre is. Kezdenek úgy tekinteni az oszmán birodalomra, mintha csakis a törökök országa lenne. Törökország a törököké, beszéljen mindenki törökül. Ismerjük ezt a tébolyt nem egy változatában. Utoljára a Horvátországból elkergetett szerbek viselkedtek így a Vajdaságba érkezve az ott élő magyarokkal. A gyűlölet, a türelmetlenség, a frusztráció olyan, mint a hólabda, mindenki tovább dobja arra, aki éppen szembe jön. A török köztársaság megalapítása után a soknyelvűséggel, a sokféle vallással együtt eltűntek a janicsárok, a rabszolgapiacok, a török öltözék, a háremek, a dervisek, az arab ábécé, csak a városszerte falkában csavargó kutyáktól nem sikerül az új köztársaságnak megszabadulnia. A háborút az oszmán birodalom vesztette el, de az összeomlás a nemzetiségek számára lett igazán végzetes.

Isztambul sosem volt török város, bármennyire szerették volna a törökök ezt önmagukkal és a külvilággal elhithetni. A világ azonban nagyon jól tudja, hogy Isztambul nem más, mint Bizánc, a görög Konstantinápoly, és hogy mindig is poliglott, sokvallású, kozmopolita város volt. Az erőszakos törökösítés valójában 1923-ban fejezte be Bizánc 15. századi lerohanását. A város eleste ekkor lett végleges. Bár a görögök többségét csak az 50-es évekbeli etnikai zavargások idején üzték el (az ország többi részéről már az 1924-es népszétszere idején eltűntek).

Abban, hogy át tudjuk élni a város hangulatát, az isztambuliséget, nagy szerepe van a vizualitásának. Pamuk fekete-fehér képek egész sorával illusztrálja művét. Ha Melling képeiről szól, láthatjuk az általa nagyítóval vizsgált metszeteket. Nerval, Gautier, Flaubert Isztambulját 19. századi fotók jelenítik meg, míg a 20. század első felének, közepének hangulatát, utcaképeit idős mesterek műhelyeiből előkeresett, elfeledett vagy ismeretlen fényképek segítenek felidézni. A szöveg önéletrajzi motívumaihoz pedig a családi fotók illeszkednek.

A képek hangulata segít megérteni azt, amit Pamuk a melankóliáról mond. Szerinte a melankólia, a hüszün, az isztambuliség meghatározó életérzése, áthatja a várost, a zenét, az irodalmat. Nagyon töröknek hat, de eredetét tekintve inkább arab, az iszlámban, a szufi vallásfilozófiában gyökerezik. Bár Pamuk szerint az igazi isztambuli hüszün nyugati eredetű, és a francia romantikából, Victor Hugóból, Nerval és Gautier Isztambul-leírásaiból terjedt át a török irodalomra. Tanpinar, a regényíró és Yahya Kemal, a költő együtt barangoltak Isztambul lepusztult negyedeiben, és divattá tették azt a melankóliát, ami a franciák írásaiból áradt. Nerval és Gautier az elpusztult Bizánc romjait, az omladozó városrészeket, az elhagyott görög romokat látva élték át a nagyság pusztulásának melankóliáját, ami Európában az ossziáni dalok óta jól ismert érzés. Bár Tanpinar és Yahya Kemal mit sem törődtek a görögökkel, az örményekkel, a kurdokkal, sőt nacionalista felbuzdulásukban örültek is, hogy eltűntek a városból, a franciák oly előkelőnek ható melankóliáját mégis átvették. Pamuk nem osztozik a török nacionalisták etnocentrizmusában. Számára érték a kozmopolita Isztambul emléke. (Az örmények pusztulásának felemlegetése miatt többször bíróság elé is állították. Pamuk Nobel-díja nem csupán a kiváló író értékeinek szól, hanem elgondolkodni valóul is szolgál a megszállott sovinsztáknak.)

Pamuk hüzün-értelmezése más, mint a török nacionalistáké, de eltér a francia romantikusokétól is. Ő a kozmopolita ottomán főváros pusztulását az európaiak számára visszatetsző jelenségeivel együtt idézi meg, az oszmán ruházattal, a háremekkel, a rabszolgapiaccal, a janicsárokkal, a dervisekkel. Nem mintha visszasírná őket, de az elmúlás, az elvesztés velejárójának tekinti a melankóliát. A hüzün Pamuk felfogása szerint nem csupán lelkiállapot, de mentalitás, filozofikus attitűd is: vágy a lehetetlenre, belenyugvás és beletörődni nem tudás abba, hogy a lehetetlen lehetetlen. Elemzése szerint az ötvenes években ezt még egy hamleti attitűd is színezte: elfordulás minden tevékeny beavatkozástól a való élet menetébe.

Felidézi a korabeli fekete-fehér filmeket. Főhősük legtöbbször szerelmes álmai asszonyába, de ahelyett, hogy felkeresné őt, céltalanul kóborol a Boszporusz partján vagy a régi városfal mentén, a düledező városnegyedek utcáin, elmerülve az édes-bús melankóliába, az elérhetetlen utáni vágyakozásba. A céltalan kóborlás szinte rítusként tér vissza e korszak műveiben. Így viszonyultak akkoriban az isztambuliak a valaha volt virágzás és dicsőség emlékéhez. Pamuk ugyan nem említi, de mi jegyezzük meg, hogy ekkoriban Európa-szerte divat volt ez a hamletes melankólia, a hosszú snittek, a céltalan kóborlás, régi és új traumák elmúlni nem tudó örök bánattá transzformálása, némi filozofikus atmoszférával elemelve a mindennapoktól. Így bolyonganak az Antonioni-, a Fellini-hősök, Jancsó Oldás és kötésében Latinovits és Domján Edit, Cybulski a Hamu és gyémántban, amikor éppen nem lövöldöz, vagy Emmanuelle Riva a Hiroshima, mon amourban, és így tovább, az újhullám nem egy filmjében.

A hüzün is túlnő Pamuknál ezen az időhöz és történelemhez kötött dimenzión. Érzékenység lesz a valóság, az álmok, a képzelet, a művészet, a szépség és mindezek polivalenciái iránt. Ami elmúlt, a hüzün révén mégis tovább él, méltóságunk, büszke tartásunk, örömünk és szomorúságunk forrása lesz. Általa velünk él halott apánk, a fájdalom, amit anyáknak okozott, tovább él a gyerekes rivalizálás testvérünkkel, hogy utaljak Pamuk megidézett gyerekkorának néhány mozzanatára. Hiszen míg a város múltjában bolyongunk, egy család emlékét is felidézzük, és az íróval együtt búcsúznak a gyermek- és az ifjúkortól. De ami elmúlt, az tovább él valamiképpen. Nemcsak a gyerekkor, de a letűnt oszmán birodalom is a sok felhalmozott szépségével, a sok általa okozott szenvedéssel. Hüzün övezi azt, ami eltűnik, és azt is, ami tovább él. És azt is, ami nem létezik, csak a képzelet szülötte. Így az isztambuli hüzün Pamuk értelmezésében létezőmóddá válik, a létezés egy sajátos reflexiójává.

Ekképp találkozunk a dolgozószobája ablakából a Boszporuszra látó egyetemes horizontú török íróban, Orhan Pamukban az arab-izlám hüzün az európai (francia) romantikusok melankólia-értelmezésével és az ötvenes-hatvanas évek fordulójának céltalanság érzésével. Pamuk az európai melankólia gyökereit keresve a 17. századi angol orvos-filozófus Robert Burton *A melankólia anatómiája* c. munkájára talál rá: „Minden más öröm üres// egyik sem olyan édes, mint a melankólia”. Bizonyára van igazság a megállapításában, de azért ne feledkezzünk meg a Hamletet (Shakespeare-t) is megihlető Montaigne-ről (1580-as évek), aki ugyan éppen a *tristesse*-t szeretné elűzni bölcselkedéssel, de mindig újra és újra neki kell rugaszkodnia. És bár Pamuk elsősorban a franciákra figyel, idézzük fel a romantikus angolokat is, az emlékké szublimált tüzliliomok és a céltalan kóborlás költőjét, Wordsworth-t, a spleen divatját elterjesztő Byront, és a nyomukban járó oroszokat Puskindól Lermontovig és Tolsztojig, Anyegintől Pecsorinig és Andrej hercegig. A melankólia az elmúlt félezer évben sokféle alakot öltött, Pamuk isztambuli hüzünje is ennek egy változata, de nem kell nagy jövőbe látó képesség ahhoz, hogy még számos új alakváltozatot jósoljunk neki. Ez a habitus nagyon

vonzó tud lenni, hiszen ott rejlik benne a lázadás, a szembeállítás, a kívül maradás, a spirituális felé fordulás, amikor elkedvetlenít bennünket a világ, és cselekedni sincs hajlandóságunk.

Az Isztambul írója befogadja, értelmezi, átalakítja a világnak a Boszporuszhoz érkező impulzusait, és arra késztet, hogy mi is befogadjuk, értelmezzük a tőle érkezőket. Míg ő tud rólunk mindent, mi elakadunk a véletlenszerű és hiányos információknál, vagy a már több, mint háromszáz éve elavult és eltorzult tapasztalatok emlékénel. Pamukot olvasva azonban nemcsak rácsodálkozhatunk a mai törökökre, hanem szembesülhetünk azzal is, hogy mit veszítünk, ha a modern élet sodrásában, a prezentizmus eluralkodása közben mi már nem találjuk többé az eleven kontaktust a saját kultúránkkal, ha lemondunk arról, hogy reflektáljuk önmagunkat, a múltunkat és a létezését magát.

2009.

Szolzsenyicin

Szolzsenyicin a 70-es években az volt számomra, aki pontosan azt mondta, amit gondoltam, csak éppen egy hatalmas, megélt és tudatosan összegyűjtött tényanyaggal alátámasztva. Ritkán esik meg, mondatról mondatra mérlegelve egy szöveget, nem felváltva bólogatunk és rázzuk a fejünket, hanem folyamatosan csak bölintani tudunk. Szolzse minden mondata a „na végre” élményét keltette bennem. Végre valaki elmondja, végre valaki úgy mondja el, hogy azt a világnak is meg kell hallania. Ilyen volt az *Első kör*, a *Rákkórház*, a *Gulag Archipelago*, az USA kongresszusa előtt 1975-ben elmondott beszéde. Az utóbbi összefoglalja üzenete lényegét: ne higgyétek egy szavukat sem, cinikusan, gátlástalanul hazudnak, átvernek benneteket, ti naiv, jóhiszemű, szentimentális demokraták, akik két háború tapasztalatai és egyéb illúziók miatt azt képzelitek, hogy a szovjet kommunizmus azért hordoz magában valami értékeket is, azért mégis csak az emberiség nagy kísérlete. Azt képzelitek, hogy magatok mögött hagyva a hidegháborút, a fundamentalista antikommunizmust, védtelen jóindulattal mindent el kell hinnetek, amit be akarnak nektek adni. Remek példázatokon mutatja be a nyugat naivitását, kétséget sem hagyva a felől, hogy a szovjet kommunizmus nem Sztálin idején siklott ki, a lényege mindig, Lenin idején is ugyanaz volt. Íme egy kis példabeszéd a kommunizmus lényegéről széplelkű nyugatiak számára:

- Felakasztjuk az összes kizsákmányoló kapitalistát!
- De Lenin elvtárs, honnan veszünk annyi kötelet?
- Majd a kapitalistáktól!
- És mivel fogunk fizetni?
- Majd biztosítjuk őket, hogy legközelebb is tőlük vásárolunk. Persze csak addig, amíg őket is fel nem akasztjuk.

Szolzsze szuggesztíven, letisztult pontossággal elemezi a baloldali totális állam működésének alapelveit, hatalmi gépezetét, mindennapi gyakorlatát. A negyvenöt és ötvenhat közötti tizenegy évben mindent megtapasztalt, és mindent pontosan elraktározott az emlékezetében, hogy tanú lehessen mindarra, amit átélt a többi sok millió szovjet állampolgárral együtt a letartóztatástól a Ljubjankán át a Gulag legkülönbözőbb köreibe és a szabadulást követő száműzetésig, a már „szabad emberként” folytatott kényszermunkáig. És nemcsak a saját tapasztalatait raktározta el, hanem közel másik kétszázhatvan rab visszaemlékezéseit is, hogy azután rendszerbe foglalja őket, egységbe rendezve a történelmi kutatásokat az oral history-val.

Ne feledjük, hogy a diktatúrákra a legnagyobb veszély, ha a manipulációjuk, hazudozásaik, titkaik hitelesen, tényszerűen lelepleződnek. A hitlerizmus sem lett volna képes több millió embert ilyen rövid idő alatt kiirtani, ha időben akadt volna egy Szolzsenyicinük, aki leleplezi a wannsee-i összeesküvéstől a gázkamrákig az egész mechanizmust, a sátáni színjátékot, a cinikus hazudozást, az áldozatok törbe csalását, kifosztását, a terhes anyák, gyerekek, öregek tömeges megfullasztását, holttestük elégetését, az ideiglenesen életben hagyottak halálra éheztetését, kínzását, brutális megalázását. És mindezt hiteles adatokkal, nevekkal, helyszínekkel, személyes tapasztalatok alapján, három vastag kötetben.

Szolzsze leleplezése a szovjet kommunizmus számára halálos tördöfésnek bizonyult. Többé nem lehetett progresszióknak tekinteni a szovjet kísérletet. Többé nem lehetett az antiszovjet gondolkodást mechanikusan a szélső jobbal azonosítani, és kizárni a baloldali gondolkodásból. Meg kellett értenie a nyugati baloldalnak, hogy az antikommunizmusnak van

egy humanista, progresszív, demokrata változata, amely szemben áll mindenféle diktatúrával, jobb és baloldallal egyaránt. Végre eljutottunk oda, hogy a nyugati baloldal többé nem sorolhatta a vitathatatlan humanista értékek közé a Szovjetuniót, többé nem tüntethette fel önmagát morális etalonnak, szemben a konformistának bélyegzettekkel, akik nem kértek a szovjet diktatúrából. Szolzsze után vége volt a színjátéknak. A Szovjetunió lelepleződött nyugati propagandistáival együtt. Szolzsze után nem lehetett többé összemenni a zsigeri, jobboldali, fundamentalista antikommunizmust a megélt, tapasztalatokból leszűrt, demokráciáért, emberi jogokért kiáltó antikommunizmussal.

A kommunizmus összeomlásának okai közül máig is gyakran kifelejtik Szolzsét, holott a legnagyobb csapás éppen az volt, hogy a Gulágja után már nem lehetett többé hitelesen még kommunistának sem lenni a Szovjetunió feltétlen híveként. Szolzsze után morálisan többé már nem volt tartható egy sartré-i típusú magatartás sem, amely nagyobb veszélynek tekintette az USA imperializmusát a kommunizmusnál.

Szolzsze engem nem világosított meg, mint a nyugatiakat, hiszen mi ugyanazt tudtuk, amit ő, csak kevesebb és kisebb horderejű tapasztalattal alátámasztva. E.-vel akkoriban egy hatalom-esszén dolgoztunk. Pontosan körvonalaztuk a rendszer hatalmi modelljét, az „SS-állam”, „a KGB-állam” működésének mechanizmusát. De tudtuk, hogy az igazság önmagában nem reveláció. A mi pozíciónkból nem lehet világtrendeket megváltoztatni, hiába törtük azon a fejünket, miként lehetne a fafejű nyugatiakkal megértetni, hogy ők szállítják a kötelet a saját akasztásukhoz. Nem voltak eszközeink a felismert igazság átütő erejű elmondásához. Így csak tehetetlenül néztük, ami a világban folyik.

Világképünknek, gondolkodásmódunknak nem volt helye a korabeli eszmetörténeti palettán, legfeljebb magányos individuumokkal osztozhattunk nézeteinkben, Orwellel, Koestlerrel, Camus-vel és más tisztán látó korábbi kommunistának, kelet-európai disszidensekkel, névtelen, belső szabadságukat őrző átlagemberekkel. És akkor jött a csoda. Világhírű író, üldözött disszidens, aki személyes élményei, maga gyűjtötte adatok alapján mondja el, mi is annak a birodalomnak a lényege, amelyre a világ egy fél évszázadon át a progresszió élharcosaként tekintett, amely lázadások, forradalmak ihletője volt, és amelyre a szabadság ígéreteként gondoltak megalázott népek.

Szolzsze engem nem megvilágosított, mint említettem, csak további érveket adott, de legfőképpen kiszabadított a mások illúzióiból, téves valóságértékeléséből, hamis, meghaladott evidenciáiból szőtt csapdából. Hirtelen történelmileg és eszmetörténetileg is értelmezhető helyre kerültünk. Ő utána új korszak kezdődött, amelyben meghatározó hely jutott az antikommunista demokratáknak. Többé senki sem keverhette össze ezt a szellemi pozíciót a boszorkányüldöző mccarthyizmussal, vagy mint annak idején baloldali nyugatnémet barátunk, Horst tette, a bajor Franz Josef Strauss nézeteivel. A világ progresszív felének kellett megvilágosodnia, és szellemileg feldolgoznia a kelet-európaiak autentikus tapasztalatait és a tapasztalataikból kikristályosodott álláspontját. Szolzsze a mi szószólónk volt. Neki végre sikerült, ami senkinek korábban, eszmetörténeti világtrendet változtatni. Az 56-os forradalmat a nyugati baloldal többsége lesöpörte az asztalról mint ellenforradalmat. A 68-as újbaloldal rossz irányban keresgélt, maoisták voltak anélkül, hogy felfogták volna álláspontjuk naiv abszurditását, hogy sztálinistábbak a sztálinistáknál. A cseh 68 katonai lerohanása, de főként Szolzsze Gulágja már visszafordíthatatlanul vezetett az eurokommunizmus megszületéséhez. A Gulág megjelenése után ki akarhatott még nyugaton kommunizmust? A Gulág után a spanyol, a francia és az olasz kommunista párt fokozatosan levált Moszkváról. Nem is tehettek mást, ha nem akarták teljesen elveszíteni befolyásukat. Az eurokommunizmus azonban - egy

átmeneti népszerűség-növekedés után - valójában már a vég kezdete volt. Hiszen milyen kommunista párt az, - és ebben Enver Hodzsának volt igaza -, amely lemond a proletárdiktatúráról, a demokratikus centralizmusról, többpárt-rendszert akar, emberi jogokat, sajtószabadságot. Az már szociáldemokrácia. Az elszakadás a Szovjetuniótól a szovjetek afganisztáni inváziója (1979) és a lengyel szükségállapot bevezetése után (1981) már elkerülhetetlen volt. Ahol ez nem történt meg, ott már le is késtek az elszakadásról, hiszen jött Gorbacsov, és a Szovjetunió maga is elindult az önfelszámolás útján.

Lassú eltávolodásom Szolzsétól akkor kezdődött, amikor a cárizmus reformjáról szőtt ábrándjait, a pravoszláv egyház mosdatását, nagyorosz nacionalizmusát és a kapitalizmus lelketlenségéről szóló eszmefuttatásait kezdte elővezetni, és átment íróból, gondolkodóból nagy szláv profétába. Ez már Dosztojevskijben is taszított, de benne még volt valami izgalmas skizofrénia: együtt lakott a lelkében az angyal és a démon, az alantas és az éteri. Tolsztojról is azt gondoltam, hogy jobban tette volna, ha regényeket ír, és nem bölcsekedik, bár a tolsztojanizmus morális eszméi egy időben magukkal ragadtak. Szolzsé azonban profétaként kifejezetten zavaros fejűvé vált. Mint a Vöröshadsereg katonája még tisztán, racionálisan, átható elmeéllel gondolkodott. Azonban ahogy az utópiák birodalmába tévedt, köd ülte meg az elméjét, és még azt is elfelejteni látszott, amit, úgy tetszett, korábban nagyon is jól értett. De csak a *Két évszázadot* olvasva értettem meg, hogy a szovjet rendszerrel kapcsolatos tisztánlátása is csak részleges volt. Bár az is lehet, hogy csak az idő előrehaladtával homályosult el az elméje.

A *Két évszázad együtt* leplezte le számomra, hogy mégsem értette a lényegét, amit például Orwell néhány hét spanyol kaland után teljesen tisztán látott. Vagyis azt, hogy a Szovjetunióknak egyedül a nagyhatalmi befolyás, a birodalomépítés számít, és nem hordoz semmilyen forradalmi etoszt, eszmét. Szolzsé nem értette meg, hogy a szovjet rendszer a nagy orosz birodalmi nacionalizmus új, internacionalista álarc mögé rejtett változata, és nem az orosz nemzet, az orosz kultúra elnyomásán alapuló idegen rezsim, ahol a zsidók viszik a prímet, ahogy ő látni szeretné. Szívesen tolná át a bolsevizmus győzelméért, fenntartásáért, a hatalmi gépezet működtetéséért a felelősségét a zsidókra, miközben az oroszokat szívesen állítaná be elnyomott, háttérbe szorított áldozatoknak. Nem érti, hogy a zsidóknak éppúgy fel kellett adniuk hagyományos identitásukat, mint az oroszoknak, vagy bárki másnak, hogy jó szovjet káderek lehessenek. Sztálin és Ordzonikidze nem volt többé grúz, Dzerzsinszkij lengyel, Buharin zsidó. Ők a szovjet hatalmi és nagyhatalmi politika kérlelhetetlen és következetes elitjét alkották, akik mind végső soron a nagyorosz szupremáciát szolgálták az új ideológiai álcában. Persze, hogy ez az álca érték- és kultúraromboló volt, de minden nemzet, nemzetiség és etnikum számára az volt, és még az oroszoknak a legkevésbé. Hiszen a nagy számok törvénye alapján is kik szolgálták a legtömegesebben a szovjet hatalmat, kik tudtak betelepülni a kisebb tagállamokba, hogy biztosítsák a helyi érdekekkel szemben a rendszer és a birodalom érdekeit? Kik költöztek be a balti államokba, a közép-ázsiai köztársaságokba, Szibériába? Mi volt a Szovjetunió közös nyelve? Milyen ábécét kaptak a kis, írásbeliséggel korábban nem rendelkező népek? Mi volt a béketábor közös nyelve, az első, és mindenki számára kötelező idegen nyelv? Milyen műveket tanultak nemzetiségtől függetlenül az irodalomórákon? Kié volt a kultúrfőlény? Mit tanítottak a Szovjetunió története címén? Még egyetemista koromban is meglepődtem, amikor kinyitottam a Dolmányos-féle *A Szovjetunió története* c. jegyzetet, és az első oldalakon a szláv törzsekről volt szó, a varégokról, majd a Kijevi Ruszról, Rurikról, Bölcs Jaroszlávról, Novgorodról, Vlagyimir-Szuzdalról, a négyszáz éves tatár igáról, Dmitrij Donszkojról, a Moszkvai fejedelemségről, Rettegett Ivanról, a Romanovokról, Nagy Péter cárról, Nagy Katalinról, I. Sándorról, a napóleoni háborúkról és

így tovább, hogy azután a könyv kétharmadánál valóban kitörjön a februári, majd a Nagy Októberi Szocialista Forradalom (NOSzF).

Arról már szólni sem érdemes, hogy rögeszméje oda vezet, hogy a cárizmust utólag, a jövőből visszatekintve megreformálhatónak képzelet, amit csak a bolsevikok erőszakossága fosztott meg a megvalósítástól. Ismerjük az efféle illúziókat. Még a brutális pogromokat is mentegeti, amelyek a zsidókat folyamatosan érték az orosz birodalomban. Képes kimondani olyan képtelenségeket is, hogy voltak olyan pogromok, amelyekért maguk a zsidók a felelősek, ők provokálták ki őket. Azt is felrója nekik, hogy nem akartak földet művelni, nem úgy, mint az orosz identitás legfőbb őrzői, a szent orosz muzsikok. A kereskedés, a spekuláció bűnös dolog. A szegény orosz muzsik sorvad és dolgozik, a kereskedő meg hízik, sőt, mivel a zsidók pálinkát főznek, ők a felelősek az orosz nép alkoholizmusáért is. Nem a jobbágyrendszer, nem a földesurak önzése, a cárizmus, az iskolázatlanság, az egészségügy borzalmas állapota. Nem, a zsidók. Kár, hogy nem állítható, hogy a vérbajt is ők hozták rájuk. Bulgakov, a fiatal orvos a tízes években elborzadva tapasztalja körorvosként a parasztok elképesztő egészségi állapotát, a vérbaj hihetetlen elterjedtségét.

Szolzsének abból a téveszméjéből, hogy a kommunizmus lényege az orosz nép elnyomása volt, megfosztása nemzeti identitásától, kultúrájától, hagyományaitól, már következik a többi: merre keresendő a nagy orosz nemzet útja a kommunizmus bukása után? Visszafelé. Vissza az orosz nacionalizmushoz, a pravoszlavcsinához. Még szerencse, hogy a cárt és a jobbágyrendszert nyíltan nem sírja vissza. Bár igaz, hogy élete utolsó éveiben Putyin híve volt. Úgy látta, hogy a kezdeti káosz után ő volt képes arra, hogy visszaadja az oroszok méltóságát, önazonosságát, úrrá legyen a káoszon. Csak a 25 millió határokon kívülre került oroszért fáj a feje. (Nocsak, melyik nemzetiség tudott volna a nagy Szovjetunióban 25 millió emberrel szolgálni más nemzetiségek lojalitásának biztosítására. Vagy ők voltak a nagy civilizátorok, akik áldozatokat hoztak másokért?)

Csak Szolzséra, a prófétára kell figyelniük, hogy megtudjuk, hol vesztette el a jó irányt Oroszország, Európa, a Nyugat, a világ. Akkor, amikor elszakadt a kereszténységtől, Jézus Krisztustól.

Szomorú egy nagy, korszakalkotó elme hanyatlását, elbutulását, mocsárba süllyedését megtapasztalni. Vagy azoknak van igazuk, akik azt állítják, hogy addig volt okos, amíg a félelem korlátokat szabott a gondolkodásának, és a szabadság szabadította fel benne az ostobaságot? Láttunk már rá példát, hogy a félelemnek nem csupán negatív hatása lehet. Az öncenzúra némely esetekben pozitív eredménnyel is járhat. Egy baloldali diktatúrában kevésbé burjánzanak el a szélsőjobboldali, a sovén gondolatok, a vallási fundamentalizmus. Aztán persze ne csodálkozzunk, ha a szabadság éppen ezeket szabadítja ki a palackból.

Ha valamikor Szolzsé minden mondatára bólogattam, ma már nem is rázom a fejem, mert elszedülnék.

2009. november-december

Adam Michnik és a birodalom bukása

Húsz éve omlott le a berlini fal. Ki maradt az akkor potens kelet-közép-európai értelmiségiek közül ma is hiteles közszereplő? Szinte minden fontosabb lap Adam Michniket találta meg a Wall Street Journaltól Guardianig, a Spiegeltől a Toronto Timesig. Aki Kertészre lelt, rá is fizetett. Túl sok hiteles gondolat nem jutott eszébe. Ezzel szemben élvezet volt végigolvasni a Michnikkel folytatott beszélgetéseket. Nemcsak okos, de frappáns és szellemes is. A legösszetettebb jelenségeket is képes néhány mondattal megvilágítani, gondolatait plasztikusan előadni. Hitelesebb elemzését e térség húsz évéről senkitől sem olvastam mostanában. Hibátlan, pontos, árnyalt, távlatos. Minden mondata egy jól átgondolt világkép része, amelyet egy pontosan reflektált valóság hitelesít.

Húsz éve omlott le a berlini fal. Azóta sem olvastam egy értelmes sort sem arról, miért is múlt ki a kommunizmus, és vele a szovjet birodalom, csöndben, vér nélkül, néhány hónap alatt. Az amerikaiak azt képzelik, hogy azért, mert ők hatásosan politizáltak: az oroszok nem bírták a fegyverkezési és a jóléti versenyt. Kifinomultabb elmék a helsinki záróokmányt és az emberi jogok állandó számonkérését, a magyar 56-ot, a cseh 68-at, a lebírhatalatlan lengyel ellenállást, az orosz disszidenseket emlegetik, emlékeztetnek a lengyel pápára, meg az afgán hegyekre. Ez persze mind igaz, de ettől még nem omlott volna össze a rendőrállam szilárd gépezete. Sőt, a fent említettek is többnyire ugyanannak a felszín alatt rejtőző jelenségnek a tünetei. Egyedül Michniktől olvastam értelmes mondatokat a valódi okokról. És pontosan azt mondja, amit én is gondolok, és ami a fejek kételkedő ingatását szokta kiváltani. Okos csak akkor lehetsz, ha hatalmad is van a nézeteidet elfogadtatni és a neveddel fémjeleztetni. Ellenkező esetben csak hümmögnek, vagy ellopják. Így jártam a kandidátusim megírásakor az „intermodern” fogalmának bevezetésével is. Ha mondjuk Genette vagy Ricoeur nevezte volna a két háború közötti, az avantgárd átmeneti kifáradása idején létrejött irodalmi jelenségeket intermodernnek, vagyis a modernség két hulláma közti korszaknak (utalva az akkor már elfogadott posztmodernre), mindenki nagyon találónak tekintette volna. Így csak Király István, a dolgozat doktori változatának bírálója lelkesedett az ötletemért, akinek akkor már, a 80-as évek közepén leáldozóban volt a csillaga. Bojtár Endre, a kandim egyik bírálója, a demokratikus ellenzék nem kockáztató értelmiségi holdudvarának jeles képviselője azonban, az új (bár még földalatti) autoritás bélyegét nem érezve személyemre ütve, finom iróniával pécézte ki eme ötletemet. Most leginkább neoklasszicizmusnak vagy újklasszicizmusnak nevezik, ami nem nagy fantáziáról tesz tanúságot. Különösen, ha meggondoljuk, mi mindenre használják e szót a művészetek hosszú történetében.

Michnik szerint, ahogy szerintem is, az eseményekre valós magyarázatot csupán a szovjet politikai elit szellemi, morális és elmeállapota adhat csak. A keményvonalasoknak volt igazuk, amint azt a kínai, kubai és észak-korai példa mutatja. Ha következetesen támogatják és „gyakorolják” a diktatúrát, aligha lett volna vége a szovjet kommunizmusnak és birodalmának egyhamar. Az elit választott a glasznosztj és a Tienanmen tér között, és semmi sem kényszerítette arra, hogy a glasznosztjot válassza. Az elit valójában már Sztálin halála után választott. Elege volt a rettegésből, élvezni akarta az életet. Csak egy-két évtized kellett, hogy megirigyelje a dollármilliárdos amerikaiakat. Vagyont, szabadságot akart, hogy a nagy világhomokozóban maffiásdit játszhasson, a hatalmát átváltsa gazdagságra és a maga globális méretű egyéni szabadságára. A hazai olaj és más kelendő nyersanyagok „legális” birtoklása fejében Las Vegasban akarta élni világát, kaszinót akart, házat, jachot a Földközi tengeren,

Miamiban és a nyugati filmekben látható egyéb vonzó helyeken. Meg BL győztes angol klubcsapatot, meg még ki tudja mi mindent. Elég a búval bélelt világmegváltásból, a szürke pártkatona rezzenéstelen arcából. Amibbak akartak lenni az akciófilmek amijainál. A putyinizmus is őket szolgálja. Határt kell ugyanis szabni, ki juthat a konchoz belföldről és külföldről egyaránt. Főleg az utóbbira nincs szükség. Nem azért szabadultak meg a diktatúrától, hogy mások, akiknek már van, még többjük legyen. És a birodalmi-nagyhatalmi aspirációkról sem kell lemondaniuk. Jalta most Ukrajna, de jönnek még jalták ezután is, csak okosan kell zárogatni és nyitogatni a gázcsapot.

Hát emiatt kellett a szegény, jó öreg Szovjetunióknak és a szocialista tábornak (a korábbi béketábornak) olyan hirtelen kimúlnia. Ez persze nem azt jelenti, hogy megképződött előttük a határozott cél: megdöntjük a kommunizmust. Gorbacsov és az őt támogató elit tudatosan csak megreformálni akarták a rendszert. Az emberarcú szocializmus, az eurokommunizmus eszméi őket is magukkal ragadták. De illúzióknak bizonyult a rendszer megreformálhatósága. A hatalmi struktúra egy-két elemének kirántása után már megállíthatatlan volt az építmény összedőlése. Amikor 89 áprilisában független jelöltek is indulhattak a választásokon, és 1917 óta először leszavazták az apparatcsikokat, Szaharov, Szobcsak és Bogomolov bekerült a választott testületbe, a folyamat már csak terrorral lett volna megállítható.

Michnik és az elmúlt húsz év Kelet-Közép-Európában

A berlini fal leomlásának huszadik évfordulóján a világsajtó egy pillanatra Közép-Kelet-Európa felé fordult. Külön-külön egyik ország sem érdekli a világot. Ami az ingerküszöbükig ér, az talán csak a német egyesítés, meg az Európai Unió bővítése volt. Még a kommunizmus bukásával és Szovjetunió szétesésével se sokat foglalkoznának, ha a két Németország külön állam lenne ma is. A nyugati provincializmus ingerküszöbét a többi jelenség nem éri el. Bécstől keletre minden ködbe vész. Törökország és az iszlám már egy fokkal jobban látszik, de csak a napi súrlódások miatt. A németek ugyan még emlékeznek a 88-as magyar határnyitásra is, de ez már kivételes éleslátásnak (vagy nemzeti indíttatású emlékezetnek) számít. A berlini fal leomlása azonban az ingerküszöb fölötti esemény a nyugati világ számára. Ebből az alkalomból jól döntöttek a lapok, hogy Adam Michniket kérdezték, és ő volt olyan okos, hogy arról beszélt, ami nekünk, itt, a volt vasfüggöny mögött fontos, ami bennünket foglalkoztat, amit mi átéltünk az elmúlt húsz évben. És nála jobban, tisztábban, pontosabban senki sem lett volna képes ezeket érzékletesen megfogalmazni. Nagyra értékelem Michnik világos elméjét, pontos valóságismeretét, elemző készségét, szemléletes mondatait, önazonosságának töretlenségét. A szememben ő e térség önreflexiójának leghitelesebb figurája.

Mit is mond? Lengyelországnak az elmúlt három évszázadban ez volt a legjobb húsz éve. Szabad, független, egységes és demokratikus Lengyelországban élünk, a nyugati típusú demokráciák egyikében, az Európai Unió tagjaként. Ez sokkal több, mint amit a nyolcvanas évek végén el akartunk érni. Mit is akartunk? Három-négy konkrét dolgot: a politikai foglyokat engedjék szabadon, szüntessék meg a cenzúrát, nyissák meg a határokat, az oroszok menjenek haza, és szűnjön meg a Szovjetunió. Ez akkor bármennyire maximalistának tűnhetett, mind megvalósult, és még ennél is sokkal több. Miért vagyunk hát akkor ilyen dühösek? Michnik metaforikusan börtön-szindrómának nevezi a lelkiállapotot, ami eluralkodott az embereken. Amíg be voltunk zárva, mindenki szabad akart lenni. Amikor eljött a szabadság, hirtelen ránk szakadt az érzés: jó, szabad vagyok, de nincs hol aludnom, nincs mit ennem, nincs mit csinálnom, nincs hol pihennem. Odabent mégiscsak jobb volt, ott minderről gondoskodtak. Igen, szabadon élni is meg kell tanulnunk. A másik jelenség, amit jellemzőnek tart, a mélyhűtő szindróma, ahogy ő nevezi. A fridsiderünk leállt, és hirtelen minden, amit 1939 és 45 között beleraktak, majd lefagyasztottak, most hirtelen felengedett, és bűzlenni kezdett: az autoriter mentalitás, a nacionalizmus, az antiszemitizmus. Egyébként teljesen normális nyugati típusú demokrácia vagyunk, csak a fejből hiányzik a demokratikus habitus, a törvényeink tisztelete, a tolerancia, a pluralizmus elfogadása. Politikusaink úgy képzelik a demokráciát, hogy aki hatalomra kerül, bátran lecsukhatja azokat, akik a választáson az ellenfelei voltak. Az egyház pedig, amely a kommunizmus idején a szabadság mentsvéra volt, ma antiliberalis ideológiaként jelenik meg, a kirekesztés és az intolerancia bástyája. Állampolgári patriotizmus helyett pedig az agresszív etnikai nacionalizmus uralkodik el az elméken. Persze normális európai demokrácia vagyunk. Politikusainkon nem jobban uralkodik el az autoriter demokrácia-felfogás, a „szürke demokrácia” gyakorlása, a jogi nihilizmus, mint Sylvio Berlusconi olasz kormányfőn, az agresszív etnikai nacionalizmus, mint Korzikán, a baszkokon vagy Észak-Írországban.

A demokratikus mentalitást nemcsak meg kell tanulni, de meg is kell akarni védeni. Szabadok vagyunk, de a demokrácia nem isten adománya, hanem minden nap szavaznunk kell róla. Minden nap el kell döntenünk, hogy szabadságot akarunk-e vagy olyan biztonságot, olyan rendet, amit az autoriter politikusok ígérnek. Tudnunk kell, hogy nincsenek véglegesen eldőlt, visszafordíthatatlan folyamatok. Oroszország továbbra is itt van a szomszédunkban. Ne legyenek illúzióink, Putyinisztán bármikor igényt tarthat újra Ukrajnára, valamennyi volt szovjet tagköztársaságra és a kelet-közép-európai volt szatellit országokra. Ezt nemcsak nekünk, de az európaiaknak és az amerikaiaknak is tisztán kell látniuk. Nem jó, ha az egyébként nagyon is reményteljes amerikai elnök éppen szeptember 17.-én jelenti be az oroszoknak tett gesztusát, hogy nem telepít Csehországba és Lengyelországba rakétákat. Mit jelent ez a nap a lengyeleknek? Ezen a napon rohanta le a Szovjetunió 1939-ben Lengyelországot a Molotov-Ribbentrop paktum titkos záradékának jegyében. És nem jó, ha ma a németek külön paktumot kötnek az oroszokkal a Kelet-Közép-Európát elkerülő északi-tengeri gázvezetékéről, amely a többieket teljesen kiszolgáltatja Putyinisztán gáz-zsarolásának.

Miért is vagyok Európai Unió-párti? Mert az új demokráciák számára ez az igazi garancia, hogy nem fordulnak autoriter irányba, amire igen nagy hajlamuk volna. A „szürke demokrácia” hívei euroszeptikusok. Nem szeretik, ha Brüsszelből beszólnak, ha politikai ellenfeleiket szabadon, szuverén módon lecsukadják. Tapasztalok bizonyos cinizmust, az értékek erózióját Európa-szerte. A demokrácia pedig csak akkor lehet szilárd, ha vannak, akik meg akarják védeni. A weimari köztársaság is azért omlott össze, mert nem volt senki, aki meg akarta volna védeni, sem az értelmiség, sem a szakszervezetek, sem a munkások, sem a polgárok. Ma is van, amikor a demokrácia a saját fogait veri ki. Az iszlám kisebbség, amikor az európai értékekre hivatkozva erőszakosan követeli magának a kisebbségi jogokat, miközben ahol ők vannak többségben a saját értékekre hivatkozva ezt megtagadják. A leghatározottabban meg kell értetni velük, hogy mi tántoríthatatlanul ragaszkodunk az értékeinkhez.

És miért vagyok rendíthetetlen Amerika-barát, Nyugat-barát? Talán nem emlékszem Jaltára? Talán azt gondolom, hogy Jalta nem ismétlődhet meg bármikor? Korántsem vagyok ilyen naiv. De a magam részéről közelebb állok az amerikai forradalomhoz, mint a franciához. Jobban szeretem az élni és élni hagyni elvét, mint az erőskezü államot és az erőszakos népboldogítást. Helyeslem Irak lerohanását, Szaddam eltávolítását. A tömeggyilkos diktátoroknak nem kell kegyelmezni. Iránnal pedig úgy kell politizálni, mint annakidején Lengyelországgal. Az ellenzék mindig érezze, hogy Amerika mellette áll, tiszteli az erőfeszítéseit, biztosítja a tevékenysége számára a publicitást, az erkölcsi támaszt. Most, hogy ez az örült elnök, ez az iszlamo-maoista Ahmadinedzsad erőszakosan leverte az ellenzékot, bebörtönözte, megkínózta, megölte, ráeresztette fegyveres csahosait, lelepleződött az iszlám demokrácia valódi természete. Amerikának nincs más dolga, mint az ellenzékkel megértetni, Amerika mellettük áll.

Nos, íme egy ember, akivel semmiben sem szándékozom vitatkozni, mert szóról szóra mindenről azt gondolom, amit ő, holott nem tudok lengyelül, nem olvasom a Gazeta Wyborczą, sosem találkoztunk, és a jövőben sem fogunk. Azt, hogy így gondolkodik, csupán az angol nyelvű lapok vele készített interjúból tudom.

2009. november-december

Kertész

Olvasom Kertész Die Welt-beli interjúját. Akkor volt megint a személye körüli hangzavar, hogy nem volt kedvem foglalkozni vele. Átlátszó és taszító a szélsőjobb és neonáci taktika, a régvolt, húszas, harmincas, negyvenes évekbeli sztereotípiák plagizálása, hogy nincs kedvem odafigyelni. Imitált zsigeri gyűlölet, amelynek semmi köze Kertészhez. Csak az apropót keresik a kútmérgezésre, a társadalom megrontására, a befészkelődésre a közbeszédbe, a liberális demokrácia alapértékeinek elbizonytalanítására, kétségbevonására.

Végül mégis elolvasom, mert józan, szavahihető emberek is mondtak egy-két bíráló szót. Kíváncsi voltam, mi az igazság.

És akkor hirtelen szemembe ötlött a kulcsszó: Charlottenburg. Ezt eddig senki sem említette. Nem csoda, hiszen nem sokan vannak Pesten, akik laktak már valaha Charlottenburgban, így nem is lehetett ez hívó szó számukra. Aki élt már itt, tudja, hogy Charlottenburg olyan egy sokat szenvedett odulakó kelet-európainak, mint a Mesternek az „örök menedék”, a nyugalom birodalma *A Mester és Margaritában*:

„Woland most Margaritához fordult: - Margarita Nyikolajevna! Senki sem vonhatja kétségbe, hogy maga a legszebb jövőt igyekezett kitalálni a Mesternek, de az, amit én ajánlok, és amit Jesua kért a maguk számára, az még ennél is sokkal szebb. (...) Mester, maga javíthatatlan romantikus, nem szeretne barátnőjével a virágba boruló cseresznyefák alatt sétálgatni, esténként pedig Schubertet hallgatni? Nem esnék jól gyertyafénynél, lúdtollal írnia új műveit? (...) Oda menjen, oda, oda! Ott már várja a háza, öreg szolgája.”

Margarita pedig így biztatja: *„Hallgasd és élvezd, ami életedben sosem adatott meg neked: a csendet. Nézd, ott van előttünk örök hajlékod, amelyet jutalmul kaptál. Már látom a hármass ablakot, a vadszőlő indáját, felkúszik egészen a tetőig. Ott a házad, a te örök lakod. Esténként, tudom, majd eljönnek hozzád azok, akiket szeretsz, akik érdekelnek, és nem riasztanak meg.”*

Ez a schilleri elysiumi idill, amely nem evilági, csak a transzcendensben, a spirituálisban, a művészetben lelhető fel.

Egy hányattatott, nyomasztó élet, haláltáborok, kommunizmus, odulakó-sors után Charlottenburg ideális menedék egy alkotóember számára. Ez a Berlin nyugati, észak-nyugati részén elterülő városrész nagyon kellemes lakóhely. Lehet benne élni, dolgozni. Az utcák szélesek, tele fasorokkal, sok a park, kertes villák, erkélyes 3-4 emeletes házak, sportpályák, játszótérek, lépten-nyomon éttermek, falatozók, sörözők, kávézók, a levegő friss. Ott a 17. század végi barokk kastély a hatalmas francia és angol parkjával, kiállításával, a folyópart, a csatornák, sétálóutcák, beljebb nagy városi terek kávéházi ernyőkkel és asztalokkal. Semmi sem hivalkodó, minden esztétikus, tiszta, minden működik, az utcai szemeteseket rendszeresen ürítik, a zebrákat megvilágítják, az utcákat, a járdákat rendszeresen söprik.

Az interjú magyar változatához mellékelte fotón látszik, hogy Kertész egy napfényes, erkélyes szobában dolgozik, előtte az íróasztala, a laptopja. Árad a képről a nyugodt munka, a kiegyensúlyozott élet öröme. Igen, Berlin valóban élhető város, ideális urbanus környezet. Nem hektikusan rohanó, tülekedő, türelmetlen, borzolt emberek lakhelye. Ha egyedül akarsz lenni, csendes, munkás órákat tölthetsz nem hivalkodó, célszerűen felszerelt lakásban. A kulturális programkínálat sokszínű, gazdag, a közlekedés jó. Nem csoda, hogy Kertész

frusztrált lesz, ha Budapestet említik, ahol egyesek Imre Kertésznek nevezik, ahelyett, hogy bocsánatot kérnének tőle, az elárult állampolgártól, akit a hazája kiszolgáltatott idegen, gyilkos hatalmaknak. Kinek van morális alapja, hogy kritikátlan és feltétel nélküli hazaszeretetet követeljen tőle? Pedig még erre is kész lett volna. Az újságíró, Tilman Krause emlékezteti is rá, milyen büszkén mutatta neki a várost tíz évvel ezelőtt. Akkor azonban még nem grasszáltak neonácik büntetlenül az utcán, és széder este nem dobáltak köveket az asztalnál ünneplő családra és vendégeire a kihívott rendőrök asszisztenciájával. Eljárás csak rongálásért indul ellenük, hiszen csak betörték néhány ablakot. Pedig a rendőrök is pontosan tudták, miről van szó, hiszen a távozóknak azt tanácsolták, vegyék le a kipájukat, mert nem biztonságos Budapest utcáin ebben járkalni. Szóval miről beszélünk?

Kertész nem kíméli az újságírót sem. Kijelenti, hogy nem volt ő zsidó. Az ön honfitársai kényszerítettek azzá lennem. Most már a megélt életet kell feldolgoznom. A *Sorstalanság* felütésében is fontos szerepet kap az identitás. A második fejezetben Köves Gyuri és Annamária meglátogatnak két szomszéd lányt. Az egyikük felveti, miért gyűlölik őt az emberek. Gyuri véleménye az, hogy nem őt gyűlölik, hiszen nem is ismerik. A lányok szeretnék tudni, miben mások a zsidók, és vajon ezt szégyellniük kell, vagy inkább büszkének kell lenniük rá. Gyuri szerint ez olyan, mint a koldus és királyfi. Amikor szerepet cserélnek, a koldusból igazi királyfi, a királyfiból pedig koldus lesz. Az egyik lány ezt hallva sírva fakad: „akkor az egésznek semmi értelme, (...) ez olyan gondolat, amit nem lehet elviselni.”

Az interjúban is „nemzsidó zsidó”-nak nevezi magát Kertész, és mindennemű közösségi identitást elvből elutasít. Nagyra értékeli az iróniát, a gúnyt, a szarkazmust. Amit azonban sommásan a magyar irodalomról mond, az több tekintetben is pontatlan. A modernség bizony előtte és Nádas előtt is jelen volt a magyar irodalomban. Ha mondjuk Szentkuthyt (*Prae, Szent Orpheus*), Déryt, Ottlikot, Mándyt, Mészölyt (*Az atléta halála, Jelentés öt egérről*), Örkényt, Cseres Tibort, Weörest, Tandorit, Petrit, Konrádot, Hajnóczyt, Spirót olvasgatta volna azokban az években, amikor szerinte az államilag kiadott könyveket undorral dobta félre, most másképp nyilatkozna. De legalább a modernség mércéje ne Thomas Mann lenne számára. Nem tudom, milyen értelemben modern ő Kertész szemében. Bizonyosan nem a joyce-i értelemben. A Thomas Mann-i mércével még Babits prózája is modern, de nem csodálkoznék, ha soha nem olvasta volna a *Gólyakalifát* (1913.). Érthető ugyan, de tény, hogy a hazatérte utáni éveket nem a műveltsége elmélyítésével töltötte, és amikor hozzákezdett, nem a magyar irodalom ragadta magával.

Megalapozatlan az a kijelentése is, hogy a magyar kultúrában, szellemi életben a nemzetostorozásnak ne lenne hagyománya, holott Zrínyitől Aranyon át Adyig elég példát említhetnénk (a *Nagyidai cigányoktól* a *Nekünk Mohács kellig*). De az a benyomásom, hogy Kertésznek nincsenek a magyar irodalomról rendszerezett ismeretei, vagy a jogos harag a mai közállapotok miatt elfedi őket a szeme elől.

Ez a kritikus-ironikus, szarkasztikus hang az első világháború után talán némileg megfogyatkozott, de azért nem tűnt el. Az irodalmi szociográfiák elég kíméletlenül feltárták az ország helyzetét, egyes tájegységek, néprétegek ellehetetlenülését, a középosztály felelősségét. És azért a szarkazmus sem hiányzik némelyikből. Elég Nagy Lajosra utalnunk, a *Kiskunhalomra*, a *Január*ra. De Móricz *Barbárok*-ja is kemény írás, vagy *A kondás legszennesebb inge*, amelyek az ország ijesztő kulturális, szellemi és anyagi kettészakadását jelenítik meg. Nincs átjárás, valós kommunikáció a nyomorban és középkori életformák, hiedelmek között hagyott, reménytelen sorsú többség és a magát európainak képzelő, ítélkező, de felelősséget nem vállaló barbár középosztály között.

És a szembenézésnek ez a hagyomány folytatódott a második világháború után is. A fent említett szerzőkben Ottliktól Cseresig és Spiróig mindazt megtalálhatja, aminek a létezését is tagadja: szembenézést, modernséget, iróniát.

A rendszerváltás után már más a helyzet, de most sem az irodalommal van a baj, hanem a társadalom tudatállapotával. Sajnos nem alakult ki olyan konszenzus, amely az önmentegetés, az önfényezés, az önsajnálát, a másokra mutogatás, a bűnbakkeresés helyett a szembenézést szorgalmazná a náciizmus és a kommunizmus korszakával. A kádári konszolidáció a konfliktuskerülésre szocializált. A populizmus erre a hagyományra alapozva felelőtlenül lemond az ország valóságos problémáinak, morális állapotának, hamis önképének kíméletlen boncolgatásáról, helyette megalapozatlan ígéretekkel, elvtelen hízelgéssel, ellenségkép koholásával operál. Ebből a helyzetből nem látszik ma semmilyen kilábalás. Ez valóban balkanizálja az országot. Az érvelő, racionális beszéd ellehetetlenült, a liberális demokrácia alapelvei nem tudnak konszenzusos értékévé válni, megerősödött a zsákutcába vezető hözöngés, bűnbakkeresés, türelmetlenség, gyűlölködés, követelőzés. Tevékeny polgári erények és felelősségvállalás helyett az államtól ingyen várt szolgáltatások iránti igény felelőtlen ébrentartásban, sőt felszításában versengenek a rivális elíttek.

Kertész Imre 80 éves. Kívánom, hogy még sok nyugodt évet dolgozzon végig Charlottenburgban. Megalapozott elégedetlenségét, haragját, csalódottságát a mai közállapotok láttán, ha teheti, ne terjessze ki a magyar szellemi élet egészére, múltjára, jelenére.

2009. november-2010. március

Orosz vendég

Arszenyij Roginszkij történész, volt disszidens, akinek már az apja is a sztálini terror áldozata lett, és maga is száműzetésben született, a minap Pesten járt egy konferencián. Bizonyára sok okosat mondott a sztálinizmus túléléséről, az oroszok dicsőségvágyáról, nagyhatalmi nosztalgiájáról. Azok voltak a szép idők! A Memorial, amelynek elnöke, egy olyan civil szervezet, amely a sztálinizmus kutatását, az áldozatok számbavételét tűzte ki célul, de a jelennel is foglalkozik, nyomon követi az emberi jogok helyzetét a szovjet utódállamokban. Oroszországban a tovább élő diktatúra kézzelfogható jele, hogy Szentpéterváron lefoglalták a szervezet számítógépeit, és csak hónapokkal később, a nemzetközi felháborodás nyomására szolgáltatották vissza.

A diktatúrák iránti nosztalgiát jól ismerjük jobb és baloldali változatban is. Az átmenet hasonló jelenségeket produkált itt is, ott is. Fültnúja voltam egy lisszaboni külvárosi villamoson egy spontán kitört szenvedélyes vitának arról, hogy „mikor volt jobb”. A pro és a kontra érvek alig különböztek a hazaiaktól, a Lehel piacon a kétforintos kolbászt felemlegetők elégedetlenségétől. De jól ismerjük a pesti bon mot-t is: Miért csalódtak a magyarok a rendszerváltásban? Mert kommunizmust akartak kommunisták nélkül, és kapitalizmust kaptak kommunistákkal.

De nem is a nosztalgiáról akartam szólni, nem is a jelennel való elégedetlenség okairól és mértékéről vagy a múlt megszüpítéséről. Inkább arról, amit Roginszkij a múlt bűneinek bevallásáról mondott. Persze hiteles értelmiségi mi mást mondhat, mint hogy szembe kell nézni a múlttal, az otthoniak ellen elkövetett bűnökkel éppúgy, mint a szomszédok elleniekkel, beleértve azokat is, akik csak az elmúlt húsz évben lettek szomszédok (mert korábban otthoniak voltak). És itt aztán darázsfaszekbe nyúlunk. Ugyanis a mások bűneiről mindig könnyebb beszélni, mint a magunkéról. Aki pedig önvizsgálatot tart, nem biztos, hogy méltányos megítélésben lesz része. Emlékezzünk egy jól ismert magyar példára, az 1942. januári újvidéki vérengzésre. Újvidék azon ritka esetek közé tartozik, amellyel a szembenézés hol félszívvel, hol túllőve a célon, többszöri nekifutásra, de többé-kevésbé megtörtént. Részben még azon frissiben, majd 1943-ban nemzetközi nyomásra a bíróságon, 45 után pedig a népbíróságon. A főbűnösöket 46-ban kivégezték. Az ország, legalábbis a jogalkalmazás, a történetírás, a szépirodalom és a felelős magyar értelmiség szintjén szembenézett az újvidéki mélysárlással. Bár az is kétségtelen, hogy a rendszerváltás után megkezdődött a szerezsenmosdatás a már meghaladottnak hitt, ásatag sovén, antiszemita nézetek jegyében. Persze naivitás azt hinni, hogy bármi is egyszer és mindenkorra meghaladott, ha nincsenek, akik képesek hathatósan tiltakozni a szellemi kútmérgezés ellen. Dávid Ibolya igazságügyi miniszter 2002. január 14-én megkoszorúzta vitéz Jány Gusztáv és Szombathelyi Ferenc emléktábláját. A BBC úgy számolt be az eseményről, hogy „Magyarország tiszteleg háborús bűnös tábornokai előtt.” Míg Dávid Ibolya ekként ápolta Magyarország jó hírét Európában, Orbán Viktor miniszterelnök ezzel egy időben listát állított össze a MEH munkatársaival a hazájukról külföldön bírálóan nyilatkozó közéleti személyiségekről, a magukat Kontrollcsoportnak nevező ifjú „médiaszakértők” pedig azokról a Budapesten működő külföldi tudósítókról, akiknek az írásaiban „baloldali elfogultságot” lehet tapasztalni. Hát ilyen a mi „jobb-középünk”.

Az újvidéki mézszárlásról a legtiszteletreméltóbb hagyományokat követve (Zrínyi, Kölcsey, Ady) Cseres Tibor regényében és Kovács András filmjében, a *Hideg napok*ban találkozhatott a szélesebb közvélemény a hatvanas évek közepén. A több, mint háromezer civil áldozatnak emléket állító regény és film képes volt arra, hogy rekonstruálja az események mögött álló szövevényes emberi helyzetet az ostoba bürokráciától a káoszig, a hozzá nem értéstől a nemzeti és hatalmi gögig, az új trendeket neofita arroganciával majmoló öntelt karrieristáktól a háború és a katonai engedelmesség felszította állatiasságig és primitívségig. Szociológiai és lélektani szempontból is pontos volt a korszak megidézése. Kapott is Cseres hideget, meleget. Elhangzott az a jogos igény is, hogy más népek is nézzenek szembe a múltjukkal, rémtetteikkel, ne csak mi mocskoljuk magunkat a világ színe előtt. Csakhogy a dolog nem ilyen egyszerű. A „világ” nem mér egyenlő mércével. Akik a győztesek oldalán álltak (Jugoszlávia, pontosabban a szerbek), vagy időben átálltak (románok), vagy stratégiai szempontból fontosak voltak a nyugatiaknak (Ausztria), vagy akiket nem tekintenek tényezőnek (Szlovákia), mentesültek és mentesülnek a szembenézés kényszerétől. Így volt ez a Szovjetunióval is, amíg a hidegháború meg nem kezdődött. Koestler *Sötétség délben*-jét hosszú ideig nem adták ki, mert nem lehetett megsérteni a nagy szövetségest. Később, a McCarthy korszakban épp az ellenkezője történt: Koestlert mint volt kommunistát, már be sem engedték többé az USA-ba.

Így aztán naivitás igazságosságot keresni a „demokratikus világ közvéleménye előtt”. Cseres és Kovács magyar részről szembenézett az újvidéki vérengzéssel. És mi volt rá a válasz? „Ugye megmondtuk, hogy ezek vérszomjas vadállatok, íme, ők maguk vallják annak magukat.” Azóta negyvenöt év telt el, Jugoszlávia egy véres és barbár háborúban széthullott, ma pedig sietne Európa felé. És azóta sem történt semmiféle szembenézés a mézszárlásokkal, a középkori kegyetlenséggel elkövetett bosszúval a helyben maradt magyar és sváb civil lakosság ellen. Tito parancsa, hogy ahol patakokban folyt a vér, ott most a bosszú vérfolyama pusztítson, maradéktalanul megvalósult. A magyar civil áldozatok száma elérte a tíz-harmincezret, és a háborús bűnösökkel történő leszámolás örvén etnikai tisztogatást végeztek a Bácskában, a Bánátban és Baranyában. A tömegsírok hollétéről máig keveset tudni. Feltárásukról pedig szó sem eshetett, sőt évtizedekig a sejtett színhelyek közelébe sem mehettek a túlélő családtagok. A bácskai vérengzésről mindmáig nem a szerbek, hanem Cseres szólt a *Vérbosszú Bácskában* c. könyvében, hogy helyettük is kétszólamú legyen, amit megírt az Újvidéken és környékén történekről.

És az oroszok? Hát volt és van mivel szembenézniük, de az elmúlt ötven évben mindig akadtak olyan disszidensek Szolzsenyicintől Salamovig, Szaharovtól Szinyavszkijig, Bukovszkijtól Scsaranszkijig, Jelena Bonnertől Nagyezsda Mandelstamig, akik a szabadságukat is veszélyeztetve feltárták a diktatúra rémtetteit. Ez nem mondható el azokról, akik szeretik magukat csupán áldozatokként feltüntetni. A balti népek és Ukrajna is vallhatnának a sztálinizmussal és a hitlerizmussal történt kollaborációról, a zsidók kiirtásában rájuk háruló felelősségről, nem csupán a szenvedéseikről. De még a legcivilizáltabb, legdemokratikusabb Finnországnak is lenne mivel szembenéznie az antiszemitizmus kérdésében. Persze bevallanivalójuk a győzteseknek is volnának bőven. A nyugat-európaiaknak, főleg a franciáknak a kollaborációval, az angoloknak a kelet-európai szövetségeik elárulásával kapcsolatban, az amerikaiaknak a „semlegesség” két és fél évről, ami igen jól jövedelmezett nekik. Vagy arról, hogy az európai zsidókat magukra hagyták, a harminckilencben Németországból menekülők hajóját visszafordították, a háború végén pedig a Magyarországról Ausztriába érkező aranyvonatra szépen rátették a kezüket a zsidóktól elkobzott értékekkel együtt, majd évtizedekig nem óhajtottak jóvátételt fizetni. Bíróságon

kellett kicsikarni tőlük némi kártérítést. És akkor még meg sem említettem Jaltát, meg a náciak keblükre ölelését a kitörő antikommunista hisztéria lázában.

A múlttal mindenkinek szembe kell néznie. Ez lenne az értelmiség feladata, nem pedig a nemzeti öntömjénezés szítása, hamis mítoszok, etnikai nacionalizmus, vallási fundamentalizmus terjesztése, a köztudat rombolása. Némelykor a provokatív szembenézés is indokolt saját vétkeinkkel, a közvélemény sokkolása, ez azonban nem érvként, inkább példaként kellene, hogy szolgáljon a lesben álló, a kisnemzeti jelentéktelenségüket nagyotmondással, öncsalással, gyűlöletkeltéssel kompenzáló, önreflexióra nem hajló szomszédoknak. Az oroszoknak pedig semmi okuk rá, hogy a világ közvéleménye előtt páriábbak legyenek a páriáknál. Önvizsgálatban, önismeretben, önreflexióban nem állnak rosszul, van mit tanulni tőlük. Persze soha nem a hivatalos állam, és nem is a szélesebb közvélemény, hanem az országért felelősséget érző néhány tucat értelmiségi, akik a legjobb orosz hagyományok örökösei a kritikai gondolkodásban Csaadajevtől, Gribojedovon át Gogolig, Puskindól Lermontovig, Tolsztojtól, Csehovtól Bulgakovig és tovább. Arszenyij Roginszkij is azt teszi, amire ez a hagyomány kötelezi. Kendőzetlenül szembesíti az oroszokat a múlt bűneivel és a putyinizmus mai valóságával. A csupán az áldozat szerepében tetszelgő frissen szomszédá avanszált népek értelmisége is tanulhatna tőle.

2009. ősz

A felvidéki Kákánia

A szeptember végi berlini utamon olvastam Demszky könyvét, a *Keleti Édent*. Siettem vele, hogy hazautazásomkor ott hagyhassam F.-nek, hadd olvasson néha-néha magyarul is. Érdekelt a könyv, mégis váratlanul ért az aha-élmény, amit a Trianon utáni csehszlovák (szlovák) nemzetiségi helyzet rövid elemzése nyújtott. Sok mindenre számítottam, csak arra nem, hogy most, és ebből a könyvből fogom megérteni, mi is történt a Felvidéken Trianon előtt és után. Pontos volt a tények szinte száraz közlésével megrajzolt kép a cseh és a szlovák nemzetállam-alapítási dühről, amely nemzetiségek nélküli szláv államot akart magának ezen az egy évezrede soknemzetiségű területen. A kicsinyes, kirekesztő nacionalizmus nyomában légüres tér, hazavesztés, identitás-válság lett a magyarok, szászok, németek, gorecek, rutének, zsidók sorsa, és mindazoké, akiknek a családja ezek keveréke volt a Felvidéken. A valós alternatívák között nem szerepelt az eddigi identitások zavartalan megőrzése. Milyen valóságos alternatívák előtt állt egy felvidéki lakos a kettős monarchia szétdarabolása után? Vagy szlováknak vallod magad, vagy kiutált másodrendű állampolgárként élhetsz csak tovább a szülőföldeden, vagy a családod korábban csaknem háborítatlan többszörös identitását feladva választasz egyet, leegyszerűsítve a valóságot németnek vagy magyarnak vallod magad, és áttelepülsz Bécsbe, Berlinbe, Pestre, vagy mindenestül idegenként élsz Párizsban, Itáliában, vagy magad mögött hagyod ezt a kelet-közép-európai új-nacionalista cirkuszt, és elmész egy új utópiát megvalósítani internacionalistaként Kirgíziában. Mennyire életszerű, valós emberi helyzet ez, és mennyire specifikus, és még sincs igazán megírva. Persze Fejtő önéletrajzában is van utalás ilyesmire, a monarchikus családok szétdarabolódása horvátokra és magyarokra, vagy Vásárhelyi visszaemlékezéseiben a család mentalitásának triesztiségre. De ezek csak apró nyomok.

A sajátos és sokféle felvidéki identitásról és annak válságáról a monarchiában, a dualizmus korában, majd a monarchia szétesése után Márai írhatott volna a leghitelesebben, ha lett volna rá tehetsége és bátorsága. Nyomokban, ki nem fejtve, persze sokhelyütt jelen van ez a műveiben. *A gyertyák csonkig égnek*-ben például olvashatunk a főszereplő monarchia-nosztalgijáról, barátja véget nem érő hontalan kalandozásairól, de az okok elemzését Márai kikerüli, hiszen a főszereplő egyes szám első személyű narrációja az egyetlen szólam a szövegben, a cselekmény pedig a szerelemi szálra, a titokzatosságra és a késleltetésre van kihegyezve. Artisztikus, de a felületen marad. Nem nagy mű, csak tehetséges lektúr. Márai az identitás-problémát soha nem elemzi, sem az utódállam-Magyarországon, sem az emigrációban, pedig több, mint kilencven évet élt, naplói több kötetet tesznek ki. És a fenti alternatívák közül többet is kipróbált maga is: az emigrációt mindjárt a széthullás után. 1919-től 1923-ig Németországban, 1923-28 között pedig Párizsban élt (*Idegen emberek*). Ez máris két alternatíva: Németországban német újságíróként keresi a kenyerét, kipróbálhatja, milyen lenne németnek lenni, Párizsban pedig mindenestül idegen. A húszas évek végén Budapestre költözött, és vagy húsz évig itt élt. Ez már a harmadik választási lehetőség: egymás után jelentek meg a könyvei, ismert magyar író lett. 1948-ban pedig végleg az emigráció mellett döntött, és negyven évvel később San Diegóban halt meg. Ebben a negyven évben már csak az európai identitás és az amerikai életvitel közötti vacillálás borzolja fel időről időre a kedélyét, de minden Európába látogatás és letelepedési kísérlet után visszatért Amerikában. Az az európaiság, amibe minden mélyebb elemzés elől menekült, amibe kapaszkodott, csak illúzió volt. Sokan, még a századfordulón eszmélt európai értelmiségiek tapasztalták meg a bőrükön ennek az illúzióknak a brutális széthullását (Walter Benjamin részben ebbe halt bele, mielőtt Franciaországból menekülve átléphette volna a spanyol határt, Erwin Blumenfeld

túlélte, Kosztolányi, Babits meghaltak még mielőtt őket is elérte volna az ösztönök brutális elszabadulása, Radnóti, Szerb Antal, Halász Gábor a söpredéktől fizikailag is megalázva haltak meg). Az európai humanizmus emlékébe kapaszkodás nem mentett meg senkit sem a hitlerajtól, az elszabadult söpredék tombolásától, sem a kism nemzetek kicsinyes és erőszakos etnikai nacionalizmusától. Már az európaiak is csak a szén-és-acél közösségre emlékeznek, más közös kultúrára, amelynek közösségképző, humánusot őrző ereje lenne, már nem igazán.

Még regényciklusában, a *Garrenek művében*, amely pedig éppen egy felvidéki család több nemzedékének történetét dolgozza fel, sem elemzi a családban meglévő többszörös identitás problémáját, legfeljebb az említés szintjén. Kassaiságról beszél, meg polgárról, ami nyilvánvalóan kitérés az igazi elemzés elől, csak a felület karcolatása.

Pedig a lehetőség szinte minden írásában jelen van. Még az olyan jelentéktelennek tűnő részletekben is, mint a Krisztinaváros iránti vonzalma. Sosem értettem, miért érzi Pestre települve éppen a Krisztinavárost olyan otthonosnak. Persze ott lakott az a számára ismerős monarchikus hivatalnokréteg, amely főleg csehekből és németekből állt monarchia-szerte, alkalmazkodva a felületen a szolgálati helyhez, a magyar, a horvát, a bosnyák vagy bármilyen más környezethez. Ők voltak a monarchia nem létező közös identitásának megtestesülései, a neve-sincs-állam egységének és működésének biztosítékai. Talán nagyobb író lett volna, ha nem akar mindenáron magyar lenni vegyesen szász és magyar felmenői, német neve (Grosschmid) és zsidó felesége ellenére, hanem megírja azt, ami tapasztalatai közül a legérdekesebb volt: milyen volt felvidékinek lenni egy soknemzetiségű, korábban egyfejű, később kétfejű birodalomban, majd belecsöppenni egy elkésett kism nemzeteti alapítási düh kellős közepébe. De ha már ezt nem tette meg, még adódott volna a lehetőség, hogy megírja, milyen volt Budapestre költözve megtapasztalni egy megtépzott önértékű, visszaminősített nemzet elbizonytalanodását, útvesztését, a tömeggyilkosokkal kötött szövetségbe sodródását. A két háború között itthon inkább a sikeres színházi szerző, a felkapott társasági ember kissé léha életét élte, mintsem, hogy ezeken mélyen elgondolkodott volna. Persze a mélymagyarok számára még így is túl európai és világpolgár volt.

Két ifjúkori műve kezdett volna pedzeni valamit ebből a problematikából, a *Zendülők* és az *Idegen emberek*, de a felvidéki monarchikus, többszörös vagy sajátos identitásról igazából szó sem esik bennük, legfeljebb a következményeiről. A *Zendülőkben* e sajátos szubsztanciájú családokban felnövő kiskamaszok csábításoknak kitettsége még a monarchia végnapjaiban, Az idegen emberekben a bukás után az ebből a világból kiszakadt főhős teljes talajvesztése, semmibe zuhanása Párizsban, Franciaországban, később a *Garrenekben (Jelvény és jelentés)* Garren Tamás belesodródása a hitlerizmusba. De arról, hogy mi volt ez a különös szubsztancia vagy szubsztanciátlanság, amiben ezek a jelenségek megszülettek, nincs igazán átgondolva, megragadva, körüljárva, feldolgozva. Aztán jött a harmincas évek közepe táján az *Egy polgár*, ami szintén elkente az egész problematikát. Persze ennek a Thomas Mann-izálásnak a totális diktatúrák árnyékában megvolt a maga szerepe, hatása évtizedekig. Mégis a megélt élmények leegyszerűsítése, a polgári humanizmusba, a már csak az ábrándok világában létező európaiságba kapaszkodás kitérés volt a mélyebb elemzés elől. Az ellehetetlenült eszmény és az értékeket leromboló valóság között nincs átjárás. Az előbbibe kapaszkodunk, az utóbbit nem értelmezzük, nem vállalva a járatlan út szellemi kockázatát. Pedig lehetett volna Máraiból magyar Musil is, aki kiegészíti a Kakania-képet (k. u. k.) annak magyarországi, és főként felvidéki változatával, megrajzolva a monarchiabeli identitás-problematika e sajátos variációját, majd azt, hogy a felbomlása után hogyan vált e térség a szellemi kútmérgezés befogadására olyan alkalmas territóriummá. Ezzel azonban nem csupán Márai, de mindenki más is adós maradt, aki megtapasztalta.

Engem ennek az elmulasztott témának a felismerése Demszkyt olvasva ért utol, holott az ő könyvének ez csak egy aspektusa. Ő apai felmenőinek eredetét kutatja a Felvidéken, és nagyon is jól érzékeli, hogy a magánélet szférájában már a német és a szász között is van különbség még egy családon belül is. Állami hivatalt vállalni, az államvasutak kötelékébe tartozni pedig a magánidentitás megfejlését jelenti egy újabb, k.u.k. identitással, ami maga is önellentmondás, hiszen Bécs és Budapest más-más azonosulást várt el. Majd megrajzolva a cseh és szlovák nemzetállam alapítása utáni állapotokat, a család tagjainak különböző választásait követi nyomon. Hogyan lettek a falun élő gorecek, mert nem volt más lehetőségük, szlovákokká, kik mentek Berlinbe, Bécsbe, hogy németek, osztrákok legyenek, és kik Pestre vagy a Szovjetunióba. Megértjük, kiket és miért is vonz az internacionalista álom, ahol nincs államalkotó nemzet és nincsenek másodrendű nemzetiségek, alárendelt helyzetű etnikumok. Majd nyomon követhetjük a kommunista utópia rémálommá válását, azt, hogy miként lesznek az internacionalisták a sztálini terror áldozataivá, hogyan sikerül mégis néhányuknak visszamenekülniük Kelet-Közép-Európába, illetve kik, miért és hogyan váltak véglegesen szovjet állampolgárokká. Bár Demszky Budapest főpolgármestereként, európai szervezetek tagjaként, elkötelezett unió-párti politikusként nem volt teljesen szabad, már diplomáciai okoknál fogva sem merülhetett el egy szomszédos ország alapításának sötétebb bugyraiban, mégis többet és mélyebben világított meg az első világháborút követő felvidéki emberi helyzetből, mint számos független értelmiségi, hivatásos, sőt világhírű író.

Utószó a felvidéki Kákániához

Egy magyarországi patrióta naplójegyzeteiből: „Budapest, 1939. 3. 15. (...) Csapataink előre megadott terv szerint eljutnak a lengyel határig. (...) mi is a befejezett tények taktikájával éltünk ez alkalommal. Eléggé nem dicsérhető bátorsággal és okos lendülettel. (...) A cseh állam bomlásának a német beavatkozás előtti utolsó pillanatát használtuk ki, mielőtt a németek elkezdhetnék volna akciójukat, megindultunk Ruszinszko visszahódítására.” E dicsérendő bátorság és okos lendület után az örvendező ellátogat Kárpátaljára: „Budapest, 1939. 9.4. (...) Első utam alatt az emberek túlbuzgó alkalmazkodása, magyarkodása bántott s az ideges, nyaktekergető félelem, ahogy magyarországgal (így mondták) beszélgettek. Mintha gyarmaton lettem volna angol kolonizátor tiszt, a jóindulatom keresnék. Amellett jobbra-balra hallhattam a magyar katonai és polgári vezetők valóban gyarmati: hányaveti viselkedéséről a rossz híreket, és az epés összehasonlításokat a csehekkel. Közben félték tőlünk, s egymásra árulkodtak kenyéririgységből, a cseh gazdasági aranyidőkön járt az eszük. Amellett ezer apró mozdulatból tanulhattam meg, hogy húsz év is nagy idő, s ezek nemcsak demokraták lettek, ami nagy előny, de idegeikben, ösztöneikben is idegen kultúra s társadalom tagjaivá. A baj persze az, hogy a demokráciáról szoktak le hamarabb, s idegenségük ösztönös forrásai mégsem apadnak el. Második utam alkalmával (azt kellett látnom, hogy) (...) a sok hibából egyenesen ellenséges magatartás nőtt ki ellenünk, sőt ha megnyílik szívük egy-egy bizalmasabb szóra, hát nyíltan bevallják, (...) hogy csak veszítettek eddig. (...) Mert hát hibák, azok vannak. (...) a magatartás is ferde. Magam voltam tanúja annak, hogy egy fiatal kis katonatiszt a leggorombábban leszidta a szállodaportást, mert egy ügyeit likvidáló cseh vendégével csehül beszélt. A kis Kövy Ircsi, a néhai való Kövy Sándor pataki professzor ivadéka bevallotta nagy keservesen, mert fiatal és magyar lány, hogy a csehek mennyivel kulturáltabbak s ügyesebbek voltak a mieinknél. (...) Ungvár második Budapest lett volna, mondta, ha a csehek még tíz évig itt vannak. (...) Munkácsról nem tudok ilyen konkrétumokat. Szombat este érkeztem (...) Mintha keleten lettem volna, sovány, izgatott, lármás zsidólányok és fiúk korzóztak, a zsinagógákba prémes köpenyekben igyekeztek a szakállas apák.” (Ortutay Gyula: Napló I. 1938-1954. 48.1., 80-81.1.)

Lássunk néhány adatot. 1939. március 15-én bevonulnak a magyarok, azonnal életbe lép az első zsidótörvény. A közel egymillió lakosból ez 146 ezer személyt érint, 70%-uk magyar anyanyelvű. Munkács lakosságának 43, Ungvár és Beregszász 20-20%-át teszik ki. E városokban a magyarok számaránya 16%.

1939. május 4.-én életbe lép a második zsidótörvény. Ki fog itt ezután magyarul beszélni? Tán a 60%-nyi ruszin? 1941. májusában elkezdik a „hontalannak” minősített zsidók kitelepítését (még semleges ország vagyunk). Augusztus 1.-9. között (egy hónapja léptünk be a háborúba) a magyar hatóságok 15.567 személyt Kamenyec Podolszkij térségében átadnak az SS-nek. 1941. augusztus 27.-29. között 23. 600 ember gyilkolnak le a nácik. Máris egy tömeggyilkosság bűnrészesei lettünk. És hol van még a német megszállás, amire hivatkozni szeretünk?

A VIII. Kassai csendőrkerületben (Kárpátalja is idetartozik) 1944. április 16-án, vasárnap, Pészach első napján kezdik gettóba hajtani az embereket. Egy hónap múlva már indulnak is a szerelvények. Május 15. és június 7-e között, alig több, mint három hét alatt e térség és Észak-Erdély teljes zsidó lakosságát Auschwitzba szállítják. Kétharmadukat azonnal elgázosítják. Csak a Kárpátaljáról 95 ezer magyar állampolgárságú zsidó pusztul el azonnal.

Kárpátalja, Észak-Erdély. De szép is volt ez a visszatérés az ezeréves hazába!

2010. március vége

Tuta avagy egy társutasnak álcázott társutas

Véletlenül került a kezembe Ortutay Gyula *Naplója*. Túlságosan is jól emlékszem a Tuta-jelenségre ahhoz, hogy akár egy percet is kedvem lett volna az olvasásával tölteni. O. Gy. azok közé tartozik, akitől már egy sort sem kell elolvasnom ahhoz, hogy pontosan tudjam, ki volt. Elég közvetlen és közvetett tapasztalatom gyűlt fel róla a Rózsadombon, az egyetemen, a T.- családból, ismerősök ismerőseitől, visszaemlékezésekből, dokumentumokból, a korszakról írt tanulmányokból, pletykákból stb. És ha valakiről, hát róla nem akartam semmi újat megtudni, egy csöppet sem érdekelt, a Tuta jelenség számomra kipipálva.

A szerencsétlen sorsú Radnótiban csak egy ellenszenves dolgot találtam: a szegedi barátait. Gyávább, minden nemű szellemi és morális kvalitás nélküli figurát nehéz elképzelni, mint amilyen például T. G. volt. A bölcsészkar X-es számú előadásában, amely az épület egyik legnagyobb terme volt, az ő előadásain alig lézengett valaki. Nem csoda, hiszen az aktatáskája fedezéke mögül olvasta fel szóról szóra a Klaniczay-jegyzetet évfolyam-előadás gyanánt a régi magyar irodalomról. Még olvasni is jobban tudtunk nála. Vagy a se-hal-se-hús B. D. és a Hazafias Népfrontot megtestesítő mindenki Tutája. És ezek voltak szegénynek a legközelebbi barátai. Próbáltak is maguknak némi szellemi rangot, fontosságot összetollseprűzni ennek a barátságának az emlékéből. Néha elrémülök, ha arra gondolok, mi lett volna szegénnyel, ha túléli Abdát. Mibe keverte volna bele a tisztelt kulturális miniszter úr, aki már állást is biztosított számára a magyar rádióban, amikor már régen átlukasztott koponyával feküdt a tömegsírbán. Lavírozott volna, mint Vas, néha kegyvesztett, néha körülhízelgett lett volna, mint Illyés vagy Németh László? Később együtt vacsoráztatott volna Aczéllal, mint az imént felsoroltak és Tuta farvizén Fifi is? Együtt pudvásodott volna meg a jobbnak reméltekkel, Szávaival, Bókával és másokkal? Ki tudja. Radnóti élesen látott és szigorúan ítelt, magas volt az etikai mércéje. Már a 30-as, 40-es években sem volt jó véleménye Illyés, Bóka és más, tehetségesnek tartott ifjú és kevésbé ifjú titánok személyiségéről, egyenességéről, moráljáról. De vajon legjobb barátaival képes lett volna kritikus lenni, velük szakítani? És túlélte volna-e a szakítást, vagy a sztálinizmus áldozatává vált volna?

Miért vettem mégis a kezembe Tuta naplóját? Talán, mert gyorsan vissza kellett adni. Csak néhány napunk volt rá, hogy belenézzünk. Ehhez képest én elég alaposan ki is jegyzeteltem. Nem igazán érte meg. Nem volt igazán sem informatív, sem őszinte, sem mély, sem nyelvében igényes vagy egyedi. Éppoly se hal se hús volt, mint ő maga. Legalább a megrontottságával nézett volna szembe, és azzal a valóban érdekes emberi helyzettel, hogy egy megrontott ember tud-e használni, ha ártani tudatosan nem akar, de intézkedni, szervezni szeret és tud is. Ehhez azonban nem volt meg benne a gondolkodás mélysége, a szembenézés őszintesége, az elmélyült tudás és műveltség, pedig az alapozása meglelt volna mint görög-latin szakos tanárnak. Kielégítették a szűkebb szakmájának kiharcolt lehetőségek, a pozícióval járó öröme, a befolyás, az ismertség, a népszerűség, a privilégiumok, az utazások, nyaralások állampénzen, a napi huszonnégy órán át rendelkezésére álló állami autó sofőrrel, a korlátlan hozzáférés a szexhez.

Talán két dolog volt, amin elgondolkodtam, a naplóját olvasva. A többi azonos volt azzal a közhellyel, ami róla, és a vele kapcsolatban álló valóságról tudható volt korábban is: a legmegbízhatóbb társutasnak látszó káder. Az egyik csak egy felismerés, olyan, amit mindig is tudtam, de most mégis az aha-élmény hatására hangosan kacagnom kellett magamon és a korszakon, amiben éltünk. Persze, a Hazafias Népfront, a Népfront elnöksége, a Béketaanács, az Elnöki Tanács – mind sóhivatalok voltak. Kit érdekeltek, ki vette őket egy percig is

komolyan? Ki hitte el, hogy bármilyen funkciójuk volna azon kívül, hogy funkciparkolók, funkciometők, hogy bizonyos típusú káderek kinevelésére, kipróbálására, célba juttatására szolgálnak. Amin nevetnem kellett, hogy a politikai elit a cinizmuson túl mégis milyen fontoskodva építgette a nyers diktatúrának ezeket a gyermeteg álcáit, ezeket a látszatszervezeteket, mennyi energiát, intrikát, pénzt, időt, politikai játszmát pazarolt a működtetésükre. Senki egy pillanatig sem hitte el, hogy ezek a túllfüggönynek is túl átlátszó álcák bárkit is megtévesztenének, bárki is elhinné, hogy ők a párton kívüli tömegeket képviselnék, véleményüket becsatornáznák a hatalom belső és felső köreibe. Kész panoptikum figyelni, mennyire komolyan vették magukat e sóhivatalokban mozgó figurák, intrikáltak, nyomultak, szövetkeztek egy-egy kiadó helyért, míg mi, akiknek a megtévesztésére szolgáltak volna, tudomást se vettünk a létezésükről. Érdekes lenne egy korombeli magyar állampolgárt megkérdezni, mit tudott annak idején a Hazafias Népfrontról. Aligha jut eszébe más, mint Tutánk, meg az, hogy a szavazáskor a Hazafias Népfront jelöltjeire lehetett csak szavazni. Így nevezték a mindenkori egyetlen, és persze kommunista jelöltet vagy listát.

Legjobban mégis akkor kacagtam, amikor arról olvastam, hogy Illyés a Le Monde-nak nyilatkozott Párizsban, és szóba hozta a román nacionalizmust, és a magyarok áldatlan helyzetét Erdélyben. Az elvtársak megapprehendáltak, és sokáig tanakodtak, miként büntessék meg a nagy magyart a kényelmetlen nyilatkozata miatt. Végül úgy döntöttek, kizárják a Hazafias Népfront Országos Tanácsából. Húha! És ez még nem minden! Még nagyobb kellett nevetnem, amikor kiderült, hogy Illyés ezen mennyire megsértődött. Gondolom tele is morogta haragjával a nagy magyar Parnasszust, mert hamarosan, tiltakozásként, Németh László is lemondott a tagságáról. Mi van? Mi folyik itt? Mindenki itt lapátol ebben a kis piszkos homokozóban?

Emlékszem, én először akkor figyeltem fel arra, hogy a Hazafias Népfront olyan országos szervezet, amelynek minden kerületben, településen van infrastruktúrája, személyzete, helyi szervezete, amikor a nyolcvanas években bevezették a kettős jelölést, és az ellenzék megpróbált itt-ott saját jelölteket állítani. Hirtelen vége lett az érdektelenség nyújtotta jótékony homálynak. És nemcsak az vált láthatóvá, hogy milyen sokan és milyen jól megélnék állampénzen e sóhivatalokban, hanem az is, hogy miként, és kiknek az irányítása alatt működnek valójában. Ha megneszelték, hogy egy-egy választókerületben valami készül, hogy valahol nekik nem tetsző jelöltet óhajtának állítani, azonnal cselekedtek. Órákkal a meghirdetett időpont előtt dugig megtöltötték a termet a szervek emberei. A titkosszolgálat, a belső elhárítás, az egész gépezet megmozdult, láthatóvá vált a hatalomgyakorlás tényleges mechanizmusa és a demokratizmusnak nevezett porhintés mibenléte (egy precedens, amikor az „izmus” fosztóképző).

A másik epizód, ami megragadta a figyelmemet, mert élesebben bevilágított korábbi információim elnagyolt, bár a lényegét magában foglaló halmazába, az a hazai prostitúció egy szegmense volt. Mindenki tudta, volt is egy-két botrány annakidején, amikor lelepleződött, hogy a szállodai luxuskurvák a szolgálatoknak dolgoznak. Nem volt nehéz megsejteni, hogy nemcsak ők. Arról viszont korábban nem hallottam, hogy a szexfüggő funkciók a BM és a titkosszolgálat által is foglalkoztatott felhajtókon keresztül jutottak kurvákhoz. Tuta is egy ilyen hapsinál, Gy. G.-nél rendelte meg a nőket. Ez kétoldalú biznisz volt. A fiatal lányoknak befolyásos kuncsaftokat ígért, akik majd a karrierjüket egyengethetik. Ez jó zsarolási pozíció: az kap befolyásos vendéget, aki kiérdemeli. Besúgni, kémkedni, ki tudja még mi mindent kellett tenni a jó esélyekért. Tuta naplójában két olyan eset is akad, amikor egy prostinak bejött a számítása, megcsípett egy fontos embert, aki karriert, jólétet biztosított számára és

kiváltotta a szervek karmaiból. Az egyik éppen Tuta volt, akinek Gy. G. közvetítette ki T. E.-t, a kezdő tévébemondónót. 21 éves volt, még a középiskolát sem fejezte be, vidékről jött fel kubikus apjával, egész, nyomorúságosan szegény családjával. E.-nek még csak ideiglenes állása volt a tévében, és azt is feltehetőleg egy korábbi jó kiközvetítésnek köszönhette. Tuta aztán a rabja lett az ifjú, ambiciózus prostinak, lakást vett neki, berendezte, elhalmozta ajándékokkal, havi apanázzsal, biztosította a karrierjét, és kiváltotta a szervektől. Meg is fizette az árát. Gyermeteg fixációja, néhol botrányoktól hangos szakításai és kibékülései következtében Tutus elvesztette politikai tőkéjét, komolyan vehetőségét. Vége lett karrierje felfelé ívelő szakaszának, nem tekintették többé ígéretes, útitársnak látszó megbízható kádernek, aki hamarosan felválthatja az öregkor és az alkoholizmus okozta agylágyulásba lassan belesüppedő Dobit az Elnöki Tanács elnökének tisztében. Leváltották az HNF éléről, a TIT főtitkári székében parkoltatták, ahol már csak egy miniszter alárendeltje lehetett. (A HNF a kormány fölött állt, főtitkára az elnöki tanács tagja volt.) Mindezt miért? Egy ravasz kis törtető miatt, aki talán többet tudott a szexről, mint amit ő valaha megtapasztalt, aki cserében mindent kifacsart belőle, amit csak tudott. A kis amorális, primitív E. trükkjein még egy tapasztalatlan kamasz is átlátott volna, Tutánkat azonban úgy vezette az orránál fogva, hogy azon még nevetni sem lehet igazán, csak a fejünkhöz kapva hitetlenkedni.

A többi néma csönd, unalom, undor, érdektelenség, bár a fentiek is azok voltak. Legfeljebb alkalmat adtak egy-két villanásnyi ráismerésre: hát igen, így élünk, így mentek a dolgok akkortájt. És ma talán annyira másképpen mennek?

2010. január

Látogatás a zengővárkonyi tiszteletes úrnál

Fülep Lajosra először Tihanyi portréját nézegetve figyeltem fel tizenévesen a Nemzeti Galériában. Nemcsak a magánhangzók nem illeszkedtek a nevében, de a képen is minden disszonáns volt rajta, és ezt még a geometrikus formákban fogalmazó kubista stílus is kiemelte. Vállai hegyesek, szúr az egész ember, csak a göggel és öntudattal hátravetett magas, domború homloka nem érdes, csupán - így képzeltem - a mögötte születő gondolatok és a belőlük formált szavak, mondatok. Akkor még nem tudtam ki ő, mégis ismerni véltem. Imponált a képről sugárzó gögje, önmagába vetett hite, szellemének kérlelhetetlen keménysége, éle, fiatalságának kortalan, prófétai haragja.

Később, amikor a századelő szellemi életét alaposabban megismertem, találkoztam korai vitriolos írásaival, amelyekben néhány gyilkosan éles és ironikus mondattal intézte el a historizáló magyar festészetet, és emelte égbe a moderneket. Megismertem filozófiai, képzőművészet-elméleti írásait. Kétségkívül a századelő egyik legragyogóbb szelleme, legszuverénebb egyénisége volt, pedig ez a kor bővelkedett nagyformátumú tehetségekben. Sorsán jól le lehetett mérni, mivé is lett ez a térség, ez az ország a monarchia széthullása után. Akik akkor és a következő évtizedben rajzottak ki az országból, a világ művészeti és szellemi életének csúcscsúcsaira jutottak. A Kordák Angliában filmművészetet csináltak, mások létrehozták azt, amit máig Hollywoodként ismerünk, megint mások az amerikai fizika, matematika nagyjai lettek vagy az egyetemes fotóművészet legkiemelkedőbb alakjai, és akkor még nem említettük Kerényi Károlyt, vagy a Vasárnapi Kör külföldön híressé vált tudósait, Tolnayt, Hausert, Mannheimet, a Polányiakat. Ő pedig, aki korábban Itáliában és Párizsban az esztétika, a képzőművészet-kritika, a művészetelmélet ígéretes alakja volt vagy lehetett volna, 1919 után eltűnt a szemünk elől, mintha a föld nyelte volna el. El is nyelte a föld, a szülőföld. Ő lett a zengővárkonyi tiszteletes a Mecsek aljában.

A hetvenes években aztán Vekerdi Lászlóhoz fel-feljárva sok anekdotát hallottunk róla, az Eötvös kollégiumi tanári éveiből. Ezek többségét később Fodor András *Ezer este Fülep Lajossal* című könyvében is megtaláltam. Vekerdi többször felidézte, hogy az öreg számos alkalommal nem csillapodó haraggal szólt Illyésről, aki a neve megemlézése nélkül publikálta kutatási eredményeit, és e cikkét követően vált társadalmi, politikai, irodalmi tényezővé. Az ő gondolatai nyomán indította el a népi mozgalmat, a valóság feltárásának programját, az irodalmi szociográfiák sorát, de később sem hivatkozott rá soha, a nevét sem írta le sehol. Még az események után tizenöt-húsz évvel is felhőborította ez az erkölcsi, emberi vétség, méltánytalanság.

Mi is történt pontosan? Fülep zengővárkonyi lelkész korszakában a személyes tapasztalatai, az egyházi anyakönyvek és más források áttanulmányozása nyomán huszonkilencben megjelentetett egy cikksorozatot a *Pesti Napló*ban a dél-dunántúli falvakban elterjedt egykézésről. A parasztok, hogy ne aprózódjon el a kis földjük, csak egy gyereket nemzettek. A számok tükrében bemutatta, miként tűnik el a magyar lakosság, mert az egyke gyakran „egy se” lesz, főleg a barbár, egészséget károsító vetelési módszerek miatt. Az üressé váló portákba a Délvidékről szegény sváb családok húzódnak fel, és szorgalmukkal, sok gyermekükkel betelepítik az elhagyott falvakat. Fülep cikke azonban több volt a magyarság

számszerű fogyásának bemutatásánál. A parasztság horizonttalanságáról, erkölcsi romlásáról, az emberi minőség hanyatlásáról és a középosztály felelősségéről értekezett.

A kérdés azonban csak akkor kapott nagyobb visszhangot, amikor négy évvel később, harminchárom őszén Illyés megjelentette a *Nyugaton Pusztulás* című úti jegyzeteit, amelyben Fülep adatait és megállapításait átvéve megkongatta a vészharangot. Nyáron leutazott Zengővárkonyba, és a cikk nagy részét Fülep kertjének szelídgesztenyefái alatt írta, de nem nevezte meg a forrását, nem említette Fülep nevét, csak utalt a személyére némi tiszteletet imitáló iróniával (*nagytiszteletű úr, aki az egyetemi katedráról jött a kis mecseki faluba, Párizs és Róma fényét hagyva maga mögött*), és a Pesti Napló-beli cikkekre sem hivatkozott. Ez tény, és meglehetősen visszatetsző. Hol vagyunk már attól a szakmai, emberi minőségétől, amely a századelőn még természetes volt a magát valamire tartó értelmiség számára.

Megjegyzem, hogy újraolvasva Illyés cikkét, nagyon elkedvetlenített. Emlékszem, hogy egyetemista koromban becsültem őt, szerettem a *Hunok Párizsban*-t, a *Puszták népét*, a *Bartókot*, dühös voltam, hogy ötvenhat után szilenciumot kapott, majd örültem, hogy a hatvanas évek két új kötetében, a *Dőlt vitorlában* és a *Fekete fehérben* itt-ott visszatért ifjúkora avantgárd formáihoz. Igaz, hogy a *Nem menekülhetsz nép* iránti lelki-furdalásos (én már úr vagyok, de szégyellem) elkötelezettsége sosem tűnt igazán őszintének. Azt sem hittem el, hogy az *Egy mondatot* nem datálta egy kicsit vissza. Amit pedig Flóra és ő József Attilával műveltek, az valóságos lélektani horror volt a szememben. Másrészt azokkal szemben, akik sima modorú, őszintétlen ügyeskedőnek, angolnának nevezték, aki kicsúszik a kezedből, nem egyenes, lavírozó, megvédtem, mondván, hogy a baloldaliság, a legnyomorultabb sorban élő parasztok és a magyarság iránti elkötelezettsége őszinte. Bár az is igaz, hogy hosszú élete során túl sok kétes eszmevilágú és emberi minőségű politikussal tudott szót érteni, bennük bizalmat kelteni.

Ez a cikk azonban egyértelmű ellenszenvet keltett bennem, sőt forgott tőle a gyomrom. Kisszerű számításból, helyezkedésből, gyávaságból nem vállalja annak az ódiumát, hogy a cikkét bárki is kapcsolatba hozhassa a századelő egy radikálisan progresszív szereplőjével, Füleppel. Az utódállam-Magyarország a liberalizmus, a progresszió nyakába igyekezett varrni az ország szétdarabolását, és antiliberalizmusával, sovinizmusával, antiszemitizmusával mérgezte a lelkeket. Illyés távol akarja tartani cikkét a századelő eszmevilágától, a forradalmiság minden látszatától (Fülepet a Károlyi kormány nevezi ki kormánybiztosnak), ő, aki negyvenöt után szeretne a plebejus forradalmár szerepében tündökölni. De nem csak ezért forgott a cikktől a gyomrom, hanem azért is, mert a szellemi horizontja, nyelve, fogalomrendszere a harmincas évek romlott levegőjét árasztja. A fajelmélet, a sovinizmus, az antiszemitizmus eszméi között lavíroz. A szavak szintjén ő maga ezekkel nem azonosul, de nem is áll kívül rajtuk, hiszen ebben a diskurzusban fogalmazza meg cikkét. Sőt némelyeket fenntartással ugyan, de el is fogadja, így a Budapest-ellenességet, amikor kijelenti, hogy Budapest soha nem volt a nép, csak az ország fővárosa. Vagy amikor felidézi a magyarság sorsáról folytatott beszélgetések országszerte tapasztalt paradigmáját:

A hazafiság a mai magyarok közt, a legjobb értelmű is, enyhe zsidózással kezdődik; ez az előjáték; alapjában nem áll másból, mint csendes sóhajtozásból és mély légvételből, mintha csak a tudó hangszerelése lenne. Az is. Folytatódik a kapitalizmus elleni sóhajtozással, ami még ugyanaz a terület, majd átsap a kifakadásokra Pest ellen, aminek semmi köze az országhoz, tehát a magyarsághoz, ahová az adó ömlik s ahonnan büdösödik a hal. Így érkezik

vége a vidékre, a magyarság sorsához, ahol aztán a töprengés, azaz búslakodás nagy fekete semmibe fordul, a beszélgetésnek szomorú legyintések vetnek véget, jelezve, hogy jobb nem is beszélni.

Négy nap alatt három megyében játszottam el ezt a némajátékot vacsora után rokoni körben, ijesztő pontossággal. Minél műveltebb lelkű társaságban ültem, annál gyorsabban érkeztünk odáig, hogy jobb arról nem is beszélni, igyál, öcsém. (Nyugat, 1933. szeptember)

Ez csak tényközlés, meg egy kis ironia, mondhatnánk, és egy kis csendes nemzetostorozás. Persze. Meg egy kis csendes kútmérgezés.

Egészében van Illyés írásában valami a nála nagyobbat vállon veregető szemtelenségéből, amit a jól helyezkedő érez a csapdába került nagyvaddal szemben („*A paplak, mely vendégül lát, üres. A szolgától megtudom, hogy a nagytiszteletű úr épp temet.*” „*Házigazdám azzal szórakozik, hogy rajtakapjon, nem tudok magyarul.*”- Így Fülepőről, aki a professzora, az apja lehetne, aki morális etalon, feddhetetlen ember egy jelentős életművel a háta mögött). De nem idegen tőle a helyezkedő lavírozás sem („*Közben védekezni is kellene, hogy nem vagyok sovíniszta, nem vagyok fajvédő, ahogy a politika értelmezi ezt a szót. Ha a magyarság pártján beszélek, azt szinte kozmopolitizmusból teszem.*”). Eközben árad a cikkből a korszak reménytelenül elmocsarasodó közszelleme, az ordas eszmék térhódítása (A sváb parasztság dunántúli térnyeréséről így nyilatkozik: „*A hasító ék nagyszerűen működik. Talpát a Drávának vetve nyomul Pest felé, már feleútján van, Fejér megye határán. Útjában kemény, életerős német szigetecskék várják, puhítják előtte a talajt, Pesttől nem kell tartania: az országnak tán fővárosa volt, a népnek soha.*”)

Persze Illyés azért tekintettel van Babitsra és a Nyugatra, és nem mulaszt el egy-két, a szélsőségektől elhatárolódó mondatot is beleszőni a cikkébe (ld. fönt: *nem vagyok sovíniszta... kozmopolitizmusból teszem* stb.)

Persze tudjuk, hogy Illyésnek is volt mit kompenzálnia baloldali emigráns múltja miatt. Ugyanakkor, ha nem lenne a Nyugat munkatársa, Babits kedvence némi, az övéhez hasonló baloldali pöttyökkel, Fülep szóba sem állt volna vele, nem hogy elérakja minden kutatási eredményét, gondolatát. És Illyés éppen egy ilyen bizalmi helyzettel élt vissza, sértette meg vendéglátóját.

Fülep nem szokott kitérni arra, hogy a történetnek nincs vége Illyésnek ezzel a méltatlan magatartásával. Babits mint a Nyugat szerkesztője hozzászólt az Illyés cikke nyomán kirobbant vitához, és ő nevezi meg Fülep Lajost mint Illyés cikkének és adatainak forrását. Nagy megbecsüléssel szól róla, a pécsi egyetem magántanárának és a barátjának nevezi. Azok számára pedig, akik Illyés ideológiai maszatozásán felháborodtak, világossá teszi, hogy a Nyugat egy tapodtat sem hátrál század eleji eszmevilágától. Egyúttal felkéri Fülepet, fejtse ki gondolatait, mutassa be kutatásai eredményét a lap következő számában, és ő eleget is tett ennek a kérésnek. Ellenérzései Illyés iránt azonban változatlanok maradtak. Úgy vélte, méltán, hogy Illyés az ő hátán próbált felkapaszkodni, országos hírnevet és befolyást szerezni, és később sem utalt az ő inspiráló szerepére.

Vajon mi motiválhatta Illyést, hogy új témaként vezesse elő a Fülep, sőt a táj szülőtte, Kodolányi János által is már korábban feltárt jelenséget, az egykézést és a következményét, a magyar parasztság tévesztését a Dunántúlon? Miért nem említi, még csak nem is érinti Fülep szempontjait, a parasztság kulturális és morális hanyatlását, amely itt nem a szegénység,

hanem a viszonylagos jólét következménye, és a középosztály felelősségét? Bármilyen furcsa, azért, mert az új idők új eszméire figyel. Félreteszi a szociológia és etnográfiai szempontokat, és előtérbe helyezi az etnikai, faji megközelítést. Ez valóban idegen Füleptől, a Nyugattól és Babbitstól is. Miért engedett mégis teret Babits ennek a nézőpontnak? Felteszem, hogy félreértelmezett jó szándékból. Hitler hatalomra jutásának évében vagyunk, és ha hinni lehet Illyés híradásának az ország tudatállapotáról, azt kell konstatálnunk, hogy a fajgyűlölet, amely akkor már másfél évtizede, talán legkorábban Európában, tért nyert, sőt politikai fegyver lett Magyarországon, most újabb lökést kapott és tovább erősödött, sőt úgy tűnik, megállíthatatlan a térhódítása. Minden bajra könnyű választ kínál, jól emészthető, tömegeknek szánt, a felsőbb rétegektől lefelé csorgó magyarázattá válik, megmérgezve a közbeszédet, a közgondolkodást. A cikk ehhez a már megrontott, eltévelyedett közbeszédhez ad hozzá óvatosan, de nagyon tudatosan egy új szempontot. Azt sugallja, hogy miközben egyre több szó esik a zsidókérdésről, ideje felvetnünk a németkérdést is, amely legalább olyan súlyos a magyar etnikum jövője szempontjából, mint az előbbi. A cikk tulajdonképpen erről szól, de csupán a jelenség leírása, nem a programhirdetés szintjén. A Dunántúl nagy része már elveszett, és a folyamat megállíthatatlanul halad előre, mondja Illyés. Ebben a kontextusban már Budapestről sem csak a megszokott korabeli közhely, az antiszemitizmus szempontjából esik szó, hanem arra emlékezteti finom célzásokkal az olvasót, hogy Budapest idegensége mindenekelőtt abból fakad, hogy eredendően német város volt, és az agglomerációja ma is az.

Ez lenne hát a koreszmékkal való szembehelyezkedés Illyés cikkében. És ez már egy sokkal általánosabb problémát vet fel, mint Fülep jogos haragja és erkölcsi felháborodása. A 20. század több változatban felvetette a kérdést, hogy miképpen viszonyuljunk a hatalmi és világpolitikai kényszerek létrehozta hamis diskurzusokhoz. Elfogadjuk-e a manipuláció nyelvét és fogalomrendszerét, hogy azon belül próbáljunk kis elmozdulásokat elérni, vagy tartunk távol magunkat az efféle diskurzusoktól, és őrizzük meg morális, szellemi és nyelvi különállásunkat. A tények azt bizonyítják, hogy a két háború között az utóbbira minden nyomás ellenére is volt lehetőség. A korabeli szellemi élet legjelentősebb alakjai sosem vettek részt a sovíniszta, náci nyelvhasználatban, őrizték a századelő humanista, európai szellemiségének gondolkodását, fogalomrendszerét. Illyést és a népi írókat sem kényszerítette senki, hogy az etnikai szempontok, faji eszmék és fogalmak jegyében gondolkodjanak az ország jelenéről és a jövőjéről. Kissé más volt a helyzet a kommunizmus idején, különösen a sztálinizmus éveiben, de még a totális diktatúra sem tudta a nyelvet, a diskurzust maradéktalanul eluralni.

Azzal, hogy Illyés a Nyugatban önként, semmiféle hatalomtól nem kényszerítve arra vállalkozik, hogy „nemzetvédő” szándékkal elfogadja az etnocentrikus, faji alapú látásmódot, miközben azért a baloldali és urbánus arcát is szeretne volna megőrizni, maga is a hazai közgondolkodást mérgező eszmék terjesztőinek sorába lépett. Mennyivel nagyobb formátumú, szélesebb horizontú József Attila világgépe e korban. A Dunánál gondolkodásmódja emberről, hazáról, múlttól, jelenről és jövőről. Gyógyír lehetne ma is az elharapózó ordas eszmék ellen, csak emlékezni kellene rá.

Fülep a következő évben részt vett a Válasz alapításában, elindításában, az első számban megjelentette a *Nemzeti öncélúság* c. tanulmányát, de hamar kivált a lapból, és nem vált köztudottá szerepe a valóságfeltáró szociográfiák sorozatának elindulásában.

2009-2010.

Vörös és fekete

Amikor először olvastam 15-16 éves koromban, azonnal tudtam, hogy igazi nagy mű, magával ragadott, de nem szerettem. Senkit sem találtam benne, akit szeretetreméltónak éreztem volna. A *Pármái kolostort* szeretni is tudtam, és lehet, hogy nem is Fabrizio del Dongo vagy Clelia Conti, hanem sokkal inkább San Severina grófnő miatt. Szenvedélyessége a bosszúban, a szerelemben, hűsége a barátságban, öntudatos női büszkesége, titkolt szerelme, zsarnokot buktató intrikái, éles nyelve, kérlelhetetlen logikája, vesékbe látó emberismerete vonzóvá tették alakját. Rajta kívül Mosca gróf volt a kedvencem. Szerettem fanyar hűvösségét, a paradoxont, amiben élt. Szabadgondolkodó, „demokrata”, aki ki nem állhatja a nyers modortalanságot, közönségességet, aki csak kifinomult környezetben, csiszolt modorú emberek és művészi szépségű tárgyak között érzi jól magát, de taszítja a nemesi, főnemesi társaság gátlástalansága, zsarnoki hatalomgyakorlása. A filmet is szerettem Gérard Philippel és Maria Casarezzel.

Julien Sorel problémái valahogy idegenek voltak tőlem. Miért kell képmutatónak lenni, miért kell törleszkedni a hatalmasokhoz? Ha valakinek nincs társadalmi rangja, befolyásos kapcsolatai, pénze ez volna az egyetlen útja a felemelkedésnek, a befolyás megszerzésének? Én romantikus regényeken, eszméken nevelkedtem. A méltóság, a büszkeség, a függetlenség, a szabadság fontosabb, mint az érvényesülés. Amit csak ezekről lemondva lehet elérni, azt nem kell elérni.

Nemrégiben megvettem DVD-n a BBC kilencvenes években készült feldolgozását Ewan McGregorral és Rachel Weisszel. A sok izléstelen és blőd tévéműsor helyett szívesen nézek néha klasszikusokból igényesen elkészített filmeket, George Eliot, Jane Austen, Gaskell és mások regényeit filmen. Főleg a 19. századi angol kisrealisták feldolgozásait szeretem. De igényesen viszik filmre a francia klasszikusokat is, a *Bovarynét* vagy a *Vörös és feketét*. A napokban meg is néztem. A maga nemében nem volt rossz. De főleg azért volt jó, mert ha kicsit elkésve is, de arra készítetett, hogy reflektáljak saját kamaszkori érzéseimre, regényértelmezésekre.

Milyen érdekes, hogy nem gondoltam rá, mégis skizofrén állapot uralkodott a fejemben. A magyartanár énem jól ismeri a szakirodalmat, tudja, mit jelent a restauráció, a Szent Szövetségi Európa, mit jelent, hogy a Bourbonok nem tanultak és nem felejtettek, mit jelent a visszazuhanás a feudalizmusba, a bosszú a forradalomért, a száműzetésért, a guillotine-ért. Tudja, milyen fontos a belső monológ, a gondolt és kimondott szavak ütközése, tudja, hogy az én megkettőzésének milyen társadalmi, morális és pszichológiai következményei vannak. Tudja, hogy ennek kidolgozása milyen megkülönböztetett művészi rangot ad Stendhalnak. Tudja, mit jelent és milyen hagyományt teremtett a tárgyalás, az igazságszolgáltatás ábrázolása, Julien beszéde az utolsó szó jogán. Elöttem volt *A közöny*, a tudatos allúziók és idézetek sora, amivel Camus a *Vörös és feketéhez* kötötte a regényét. De mindezek mellett, sőt olykor mindezek ellenére is bennem élt érintetlenül, reflektálatlanul a kamasz-émem is, aki egyéni sorsnak olvasta a regényt, és nem tudta elfogadni, hogy valakinek ne az önépítés, a belső szabadság és a tisztaság legyen a legfontosabb, amikor hivatást, barátot, párt választ, amikor az életét kormányozza. És ezt nem befolyásolhatja kor, politika, ambíció, karriervágy, a harag, hogy nem engedik tehetsége szerint érvényesülni. Sőt a gyűlölet és megvetés a hatalom birtokosai iránt még szabadabbá, büszkébbé tesz a magad jól őrzött világában. Hogyan is lehetnél önmagad, ami persze a legfontosabb, ha folyton azt keresed, kinek adhatod

el magad, ki akar végre megvenni, megrontani, hogy fontos ember lehess? Ez visszataszító, mondja a bennem élő kamasz, nem zavartatva magát semmiféle tanári tudattól. És ne hallgassuk el azt sem, hogy a hideg, számító csábításai, az, ahogy a nőkhöz, a szerelemhez viszonyult, is visszataszító volt a számomra.

Egyetemista koromban, bár tudatosan készültem a tanári pályára, végiggondoltam, kipróbáltam, milyen lenne, ha kritikus lennék, ha valamilyen folyóiratnál próbálnék dolgozni. Elsőéves koromtól jártam olyan speckolra, amely a 20. századi magyar irodalmat dolgozta fel a századelőtől a második világháború végéig, de rendszeresen foglalkoztunk kortárs magyar irodalommal, frissen megjelent művekkel is. Tanárunk, K.S. vezette az egyetemi alkotókört is. Megkérdezte, nincs-e kedvem kritikusként részt venni a munkában. Vagy két évig gépeltem és sokszorosítottam az ülésekre az ifjú író- és költőpalánták novelláit, verseit. Akkoriban a *Napok* volt az alkotókör lapja. Egyik-másik általam gépelt kézirat a szerkesztők asztalán kötött ki, majd megjelent valamelyik soron következő számban. Készítettem az ülésekre írói, költői portrét, vitaindító értékelést, hozzászólást kortársaim, a későbbi Kilencek közül majdnem mindenkiről, Győri Lászlóról, Kiss Benedekről, Konc(zek) Józsefről, Péntek Imréről, Oláh Jánosról, de a közjük nem sorolható Módos Péter elbeszéléseiről is. Egyszer-kétszer az *Egyetemi Lapokban*, a *Magyar Ifjúságban* is megjelent egy-egy kisebb írásom. Az Új Írásnak is elküldtem egy kritikámat. Az utóbbi kettőnél azonban elég visszataszító tapasztalatokat szereztem. Tulajdonképpen nem történt semmi, csak gyanakvás, faggatózás, káderezés. Ki vagyok, kinek, kiknek lehetek az embere, kik állnak mögöttem, mit akarok stb., ami akkoriban természetes volt, különösen akkor, ha nem ajánlott be valaki, aki kezeskedett volna érted. A *Magyar Ifjúságban* még azzal is kiszúrtak velem, hogy a kritikámat végül elfogadták, de olvasói levélként közölték.

Az *Új Írás*nál pedig tapasztalatlanságomban még azt a hibát is elkövettem, hogy egy olyan elbeszélésről írtam, ami éppen e lapban jelent meg néhány számmal korábban. Eszembe sem jutott, és nem volt, aki figyelmeztessen, hogy nem szokás saját közleményéről kritikát közölni. Legfeljebb majd ha könyvalakban is megjelenik valamelyik kiadónál. A zöldfülűségem miatt még azzal is gyanúba kevertek, hogy talán a szerző előre tolt bátyja, kémje vagy szeretője vagyok. El is ment a kedvem az egésztől. Pedig a legnagyobb baklövéséről akkor még fogalmam sem volt. Arra csak több évtizeddel később döbbsenem rá. Az elbeszélés hőse egy budai sznob társaságból távozik, mert megcsömörlött a fülledt, belterjes világtól, és a való életet keresi. Talán ezért is hangolódtam rá, ezért akartam írni róla, ugyanis négy buzgó, agyondolgozott bölcsészév után magam is légszomjban szenvedtem, eleven életre vágytam. De ha tudtam volna (ahogy a 2004-es *Menedékház* c. kiadványból megtudtam), hogy a szóban forgó írásban a Zugligeti út 87-ről és Sárközi Mártáról van szó, azonnal rájövök, hogy az egész mű hamis, és eszem ágában sem lett volna időt pocsékolni rá. Sárközi Mártát ugyanis a 20. század fontos, karakteres nőalakjának tartottam mindig. Számos forrásból tudtam, milyen meghatározó szerepe volt a második *Válaszban*. Bátrabban állta a sarat, mint a helyezkedő, semmit sem kockáztató férfiak (Illyés, Németh László). Becsültem az első férjét, Horváth Zoltánt, a galileistát is, különösen a századelő szellemi életéről írt könyvét, de szerettem Sárközit is, nem is szólva a szüleiről, nagyszüleiről, Vészi Józsefről, Vészi Margitról, Molnár Ferencről. Családja és az ő történetében minden ott van, ami a századelőn és a 20. században érdekes, fontos, meghatározó és elkeserítő volt ebben a térségben.

Bár nem tudtam akkor felmérni, mekkora bakot lőttem, azt teljes biztonsággal éreztem, hogy megfelelő háttér híján, anélkül, hogy kiigazodnék az irodalmi életben, hogy pontosan tudnám,

ki vagyok, mit akarok, mire vagyok képes, mester nélkül, hiénák közé kerülnék, felfalnának, megrontanának, mielőtt felocsúdnék.

Ezután már csak vendégként, csak össze-összefutva a folyosókon, órákon az alkotókör tagjaival, követtem figyelemmel a *Napok* átalakulását *Tiszta szívvel*-lé, meg a nyomában kialakult botrányt. Helyettem a speckolunkról W.I. kapcsolódott be a munkába, vett részt a lap szerkesztésében. Neki volt háttere, családjának beágyazottsága a hatalomba, tudta mit akar, és azt is, hogy alatta ott a biztonsági háló. A természete sem volt olyan impulzív. Nyugodtan, higgadtan mérlegelt, volt veszélyérzete, tapasztalatból, és nemcsak kívülálló megfigyelőként ismerte a világot, amiben élünk. Biztos vagyok benne, hogy az ő megbízhatósága, nyugalma, háttere is közrejátszott abban, hogy végül nagyobb megtorlás nélkül zárták le az ügyet.

Én olyan pályát, olyan munkahelyet akartam, ahol kontrollálni tudom, kivé leszek, ahol a fejlődésem természetes belső logikáját követhetem. Átlátható, működésében ismerős világot akartam, ahol tudom, ki mit képvisel, ahol nem keveredhetem tapasztalatlanságból, naivitásból számomra átláthatatlan, morálisan elfogadhatatlan helyzetekbe. Tanár lettem, ahogy eredetileg terveztem. Megtanultam önmagam lenni, hiteles, de soha könnyen le nem vadászható. Olyan, amilyen mindig is lenni akartam. A csapdákat elkerültem. (Azért az *Új Írás* sem úszta meg, hogy publikálja néhány kritikámat. A kandidátusim megírásának idejére már elég jól kiigazodtam az irodalmi életben. 1989-90-ben három írásom is megjelent Sinkó Ervin, Déry Tibor és Nagy Lajos egy-egy könyvéről.)

Julien Sorelt ezért nem értettem. Őt az ambíciói bevitték a vadak közé az erdőbe, és meg is rontották. Igaz, azért pusztult el végül, mert nem romlott meg egészen, cinikusan. Mindig két énje maradt. Az egyik, amelyik tisztán látott, és vágyott arra, hogy egy igaz világban, igaz erényekért ismerjék el, és a másik, amelyik túl büszke és ambiciózus volt ahhoz, hogy lemondjon az érvényesülésről, még egy olyan korban is, amikor a politikai megbízhatóság és a származás számított, nem a tehetség, amikor az eszményei megvetés és üldözés tárgyai voltak.

Most mindezt újragondolva látom, mennyire paradigmaticus ez a regény. Hány és hány paradigma rejlik benne. A rendszerváltások paradigmája, a beszűküléssel, szabadságfokvesztéssel járó változások paradigmája, a világnézeti és származásbeli kirekesztés paradigmája, a gyűlölet és bosszú diktálta hatalomgyakorlás paradigmája, az alkalmazkodás és önmegőrzés örökös konfliktusa. És persze, hogy nem egy individuális sorsról van szó, ahogy én naiv olvasóként felfogtam. Egy valaki mindig választhat más utat. De az igazán árulkodó az, mi történik, ha egy rendszeridegen ember akar sikert, hatalmat, karriert. Mivé kell lennie cserébe.

Persze szabad vagy, te választasz, de ha csak akkora szabad tér nyílik számodra, hogy önmagad legyél, amekkora egy hordó úrtartalma, az is jellemző. És nem csak azok számítanak, akik szeretik a hordó magányát, hanem azok is, akik benne akarnak élni az élet sűrűjében.

Most, hogy reflektáltam a magam rejtett skizofréniájára, vajon jobban szeretem a regényt, vagy csak még jobban csodálom Stendhal valóságismeretét és írásművészetét, amit először Tolsztojtól tanultam meg értékelni?

Szerelmes levelek Nelson Algrennek

Múlt nyáron kerültek a kezembe Simone de Beauvoir Nelson Algrennek írt levelei. Pusztán a levelek szövegére hagyatkozva a gyanútlan olvasó azt hiheti, hogy Beauvoir talán legszenvedélyesebb szerelmi kapcsolatának cukros-habos történetét olvassa, és nem is sejti, hogy e hatszáz oldal, e négy-öt évig tartó szerelem és tizenhét évi levelezés háttérében milyen események, emberi kapcsolatok állnak. Többek között azért sem, mert Algren levelei, Beauvoir műveiről írt reflexiói nincsenek mellékelve, sőt nagy részük kiadatlan.

Nelson Algren chicagói író Beauvoir első amerikai útján, 1947-ben ismerte meg, 1951-ig évente több hetet, gyakran több hónapot töltöttek együtt. Aki ismeri a *Mandarinokat* (1954), tudja, hogy Beauvoir e művét Algrennek ajánlotta (ami a magyar kiadásból nem derül ki), és a regénybeli Anne Dubreuilh és Lewis Brogan szerelme az ő kapcsolatuk regényesített változata. Beauvoir később, önéletrajzának harmadik kötetében, *A körülmények hatalmában* (1963) közvetlenül is beszámol ennek a szerelemnek a történetéről.

Lehet-e önmagukban olvasni Beauvoir Algrennek írt leveleit, nem figyelve a többi írására? Melyik verziónak higgyünk? Vagy egyiknek sem, és várjuk meg, amíg minden dokumentum elérhető lesz a következő évtizedekben, évszázadban? Az olvasatok sosem zárhatók le véglegesen. Az embernek bíznia kell a maga hermeneutikai képességeiben, ha nem akar lemondani az olvasásról, miközben persze tisztában van azzal, hogy enigmák, tévedések és hiányos információk buckáin, gödrein, árkaiban, csapdáin kell keresztülverekednie magát.

A *Mandarinok* tükrében olvasva a leveleket a következő fénytörésben lesz részünk: A regényben Anne pszichoanalitikus. Párizsban megvan a maga társasága, barátai, családja, már felnőtt, önálló lánya. Öreg férjével él, akit nagyon szeret, becsüli a munkáját, a cikkeit, tanulmányait, az újságot, amit az elvbarátaival szerkeszt, de évek óta nincs szexuális kapcsolatuk. Anne-t meghívják egy konferenciára és egy körutazásra az Egyesült Államokba. Chicagóba látogatva eltölt egy estét Brogannel, az íróval, majd egy véletlen folytán (nem jött össze a randevúja egy jóképű nő férfival) egy-két hónap múlva visszatér a Michigan-tó partjára. Két nagyon távoli világ és kultúra találkozik egymással e néhány nap alatt. Anne, a középosztálybeli párizsi értelmiségi rácsodálkozik erre a jellegzetesen amerikainak látott emberpéldányra, aki férfias, figyelmes, gyöngéd és természetes: „*Meghatott lendületes gesztusa; számomra éppen ez tette nyomban rokonszenvéssé: a keresetlensége; nem ismert előregyártott frázisokat, udvarias ceremóniákat; mindig minden figyelmességét rögtönözte, s ettől úgy érzett, mintha leleményessége gyengédségből születnék. (...) mulattatott, hogy életnagyságban megismerhetek egy ilyen klasszikus amerikai emberpéldányt, egy magarejéből-lelt baloldali író. (...) Elbeszélésein éreztem, hogy semmi jogosultságot nem érez az élet javaira, de mégis mindig szenvedélyesen szeretett élni, tetszett nekem a szerénységnek és mohóságnak ez a keveréke.*” (385-6.). Nem sok lelemény kell ahhoz, hogy kiolvassuk ebből a jellemzésből, milyen Anne számára a megszokott férfi: a neveltetése során belerögződött szófordulatokat, üres udvarias frázisokat rutinosan és keresetten hangoztató ember, gesztusai visszafogottak, tudatosak, célratorók. Valódi érzéseit, spontán reakcióit elrejt, csak azt mutatja meg magából, ami számára hasznos, előnyös. Meggyőződése, hogy neki minden kijár az élettől, és azt meg is akarja szerezni. Mohóságát, követelőző életvágyát társasági kellemességgé tompítja. Mindig ura a kommunikációjának, amelyet arra használ, hogy helyét a társaságban kontrollálja.

Anne számára, aki a fikció szerint nem él szexuális életet a férjével, nagy élmény a Brogannel töltött éjszaka. Újra (vagy tán először) rátalál a testére, és felszabadul az előbb jellemzett fegyelmezett, céltudatos, visszafogott életforma szabályai alól: „*Vágya átváltoztatott. Nekem, akinek már oly régóta nem volt sem izem, sem testem, újra lett keblem, hasam, ágyékom, húsom; tápláló lettem, mint a kenyér, jószagú, mint a föld. Olyan csodálatos volt ez, hogy eszemben sem volt méricskélteni az időt, a magam gyönyörűségét; csak azt tudom, amikor elaludtunk, már hallatszott a hajnal halk csipogása.*” (403.) „... *simogatta a hajamat, egyszerű, szelíd szavakkal szólt hozzám, ujjamra egy öreg rézgyűrűt húzott (...) arcommal hozzásimulva figyeltem egy ismeretlen szív meghitt dobogását.*” (404.). De nemcsak a saját testére talál rá, hanem a másik ember közelségének élményére is: „*Megcsókoltam a két szemét, az ajkait, szám lefelé kúszott a mellkasán, végigsiklott gyerekes köldökén, vad bozontján, ágyékán, ahol apró löktetésekkel vert egy szív; megrészegített testének szaga, melege, s úgy éreztem, elszakad tőlem az élet, a régi életem, minden gondjával, elfáradásaival, elkoptatott emlékeivel együtt. Lewis egy teljesen új asszonyt szorított magához. Felnyögtem, de nem csupán a gyönyörtől: a boldogságtól. A gyönyört azelőtt is becsültem értéke szerint, de nem tudtam, hogy a szeretkezés ennyire felkavarhatja az embert. A múlt, a jövő, minden, ami elválasztott bennünket, semmivé vált ágyunk lábánál. (...) Egyszerre mondtuk: 'Mekkora boldogság!', és amikor Lewis azt mondta, 'Szeretem magát!', én is vele mondtam.*” (414-5.)

A *Mandarinok* többé-kevésbé pontosan követi az Algren-Beauvoir-kapcsolat természetét és belső történetét, amelynek a regényben is és a valóságban is az a paradoxon rejlik a mélyén, hogy bár szenvedélyesen egymásra találnak, a kapcsolatuknak nincs jövője. A regénybeli Anne ragaszkodik párizsi életéhez, barátaihoz, családjához, a férjéhez, bár tudja, hogy a párja számára a legfontosabb a munka. És azt is tudja, hogy Párizstól távol, egy idegen országban sosem tudna teljes életet élni, mint ahogy a kedvese sem Chicago nélkül. Anne úgy szeretné Lewis szerelmét és teljes odaadását, forró vágyát megőrizni, hogy ne kelljen elköteleződni, a férfi pedig hajlandó lenne mindent odaadni, de csak a mindenért cserébe. Lewis egyre inkább megérti, hogy becsapták, és vissza akarja venni az életét. A regény Anne majdnem elkövetett öngyilkosságával és elszakadásukba való beletörődésével ér véget.

A *Mandarinok* leegyszerűsíti és romantizálja Beauvoir és Sartre, Beauvoir és Algren kapcsolatát. Anne és a férje viszonya egy húsz éves házasságot követő korszakot imitál, amelyben az együtt töltött évek meghittsége barátsággá, mély rokoni összetartozássá alakult. Ennek a legtávolabbi köze sincs Sartre és Beauvoir életének valóságához az összetartozáson (de soha együtt nem élésen) és a szexuális kapcsolat hiányán túl. Ezzel szemben hitelesen ábrázolja az új szerelem, a vágy forróságát, de egyúttal a hősnő számító magatartását is, azt, hogy mindkét életét szeretné fenntartani teljes intenzitással, mások, de főleg Brogan (Algren) rovására. Ez a számítása azonban a férfi méltóságérzetén, büszkeségén megfeneklik: „*(...) magának nem minden a szerelem, nekem miért legyen minden? Maga elmegy, visszajön, ahogy a kedve tartja, amikor itt van, nekem biztosítanom kell a maga számára a tökéletes boldogságot. Az ember ne várjon többet, mint amit ad. (...) Hogy megkönnyebbült, amikor azt gondolta, hogy hagyom teregetni magam. Más nem is érdekelte.*” (Ezt Brogan mondja a regényben, de Algren is írhatta volna, vagy ki tudja, írta is, csak mi nem olvashatjuk.)

A *körülmények hatalma* tükrében a *Mandarinok*, túl a vonzalom forróságán, Anne ragaszkodásán párizsi életéhez és Brogan lázadásán a szerelmük egyenlőtlensége miatt, amelyek valós mozzanatok, korántsem tekinthető hiteles krónikának. A *körülmények hatalma* az események után 10-12 évvel íródott, és többet elárul az Algren-szerelem kontextusáról, mint a szenvedély forróságáról. Ez utóbbi nem is csoda, hiszen amikor Beauvoir írni kezdi ezt

a kötetet, a Claude Lanzmannal folyó hét éves viszonya is kifulladásban van már, az Algren iránti szerelemre pedig közel egy évtizedes távolságból tekint vissza. *A körülmények* hatalmában elbeszél, korábban nem említett (sőt elhallgatott) háttér meglehetősen kiábrándító. Nem véletlen, hogy Algren e könyv angol fordításának megjelenése után (1964) minden kapcsolatot megszakított Beauvoirral, és haragjában úgy nyilatkozott, hogy még egy kuncsaftoknak prostituáltakat kiközvetítő strici is becsületesebb, mint egy filozófus. Indulatát nem más váltotta ki, mint az, hogy tizenhét évi levelezés, többszöri találkozás, két hosszabb párizsi út, Sartre és a Sartre-család (a volt és jelenlegi szeretők egy részének szoros szövetsége: Olga, Wanda, Bost, Michelle Vian stb.) megismerése sem volt elegendő ahhoz, hogy átláthassa, milyen csapdában vergődött tizenhét évig. Ebből az önéletrajzi kötetből tudhatta meg, hogy szerelmük történetére semmi sem volt nagyobb hatással, mint Sartre viszonya „M.”-mel, vagyis a francia származású, New Yorkban élő, válófélben lévő divatos, művészek iránt különösen nagy érdeklődést tanúsító hölgygel, Dolores Vanettivel. És ez a tudás korántsem lelkesítette fel.

Beauvoir leírja *A körülmények hatalmában*, hogy Sartre 1945-ben a Combat (az ellenállás lapja) képviselőjében, a szerkesztő, Camus felkérésére utazott New Yorkba. Itt ismerkedett meg Vanettivel. A szerelem komolyra fordult. Sartre ugyan jelezte, hogy foglalt, de meglehet, hogy nem elég eréllyel, sőt talán házasságot is ígért a hölgynek. 1947-ben Beauvoir amerikai útja azután már Sartre biztatására jött létre, ugyanis szeretett volna Vanettivel kettesben eltölteni két-három hónapot Beauvoire jelenléte nélkül. Beauvoir ekkor ismerkedett meg Algrennel. Ettől fogva annyi időt tölthetett Chicagóban, utazgathatott Algrennel, amennyit a Sartre-Vanetti viszony lehetővé tett. Beauvoir elbizonytalanodott Sartre iránta való elkötelezettségében. Fel is tette neki a kérdés: „ - Mondja meg őszintén, kihez ragaszkodik jobban: M.-hez vagy hozzám? - Nagyon ragaszkodom M.-hez, de magával élek.” Beauvoir ezt úgy értelmezte, hogy „Respektálok a megegyezésünket, de ennél többet ne kívánjon.” (Idézetek *A körülmények hatalmából*) Az Algren-szerelem háttere e könyv tanúsága szerint ez az elbizonytalanodás, ami nem túl hízelgő egy harmadik fél számára.

A tehetséges, a chicagói underclassról hírt adó író édes mákony és egyben sakkfigura Beauvoir számára. Sikerül vele időnként féltékennyé tennie Sartre-ot, és kikényszeríteni, hogy időről időre hazarendelje. Ez annál is könnyebben ment, mivel Algren magas, kisportolt, jóképű férfi volt, különösen a 160 centis, rossz fogú, ápolatlan külsejű Sartre-hoz képest. Beauvoir Algrent eközben – a levelek tanúsága szerint - a nagy szerelem, a titkos házasság romantikájával hitegette, szexuális vágyát igyekezett állandóan ébren tartani. („*Veled semmi különbséget nem éreztem a gyönyör és a szerelem között, nem éreztem a különbséget a testem és a lelkem között. Én a magam teljességében vágyom rád. Semmi más nem vagyok, csak égő, büszke, türelmetlen és boldog vágyakozás.*”- írja egyik levelében.) Ki nem mondva, de a világhírral is próbálja elkápráztatni. Intézi regényei francia fordítását, kiadót keres, írásait megjelenteti a Sartre-ral közösen szerkesztett lapjukban, a *Les Temps Moderne*-ben. Eközben Algrent és a szerelmüket sok mindenre felhasználja: érzelmi feltöltődésre, az öregedéstől való félelem elhessegetésére, pozícióinak megerősítésére, művészi ihlet, téma előcsiholására. Nem mintha egy Whitmann, Twain, London hagyományát követő írónak, aki felszólal a mccarthyizmus ellen, a Rosenberg-házaspár és a Hollywoodi Tízek mellett, ne lett volna elég baja nélküle is J. Edgar Hoover Amerikájában. Mint veszélyesnek tekintett baloldalt, állandó megfigyelés alatt tartotta az FBI, és vagy 500 oldalnyi anyagot gyűjtött róla, anélkül, hogy bármi terhelőt fel tudtak volna hozni ellene. Negyvenkilencben még elutazhatott Párizsba, de ezt követően tíz évig nem kapott útlevelet mint megbízhatatlan állampolgár.

Sartre viharos huzakodása Vanettivel a könyv tanúsága szerint vagy öt évig tartott. Sartre hiába szerette volna őt is pacifikálni, néhány heti-hónapi együttlét után rendre hazaküldeni, vagy beilleszteni a „családba”, Vanetti ezzel nem elégedett meg. Ő mindent akart. Sartre ilyenkor többnyire enged. Ha hazarendeli is Beauvoir-t, mégsem vele megy nyaralni, magára hagyja, és Vanettivel utazik el. Ekkor azonban már Algren is kezd érteni valamit a játék lényegéből, és azt válaszolja a visszatérni vágyó Beauvoir-nak, hogy nem ér rá, dolgozik. Vanetti eközben Sartre minden tiltakozása ellenére Párizsba költözik, hogy kierőszakolja az együttélést, de ezzel csak elmérgesíti a helyzetet. Mert Sartre is mindent akar, Vanettit, Beauvoirt, új élményeket, szabadságot, működésben tartani a társasági életét, és persze sok időt, hogy egész nap dolgozhasson. Így végül 1950-ben szakítanak. Beauvoir viszonya Algrennel még egy évig tart, bár 51-ben már csak két hetet tölt Chicagóban. Levelezésük egy-két évig még intenzív, majd egyre ritkul. Sartre a Boris Viantól ekkoriban elvált Michelle-lal kezd viszonyt, Beauvoir pedig a nála tizenhét évvel fiatalabb Claude Lanzmannal. *A körülmények hatalma* erről a hét évről is beszámol (1952-59). Algren azonban 1960-ban még egyszer visszatér Beauvoir életébe, miután tízévi hiába való kísérlet után végre útlevelet kap. Félévre Európába érkezik, ismét megújul a kapcsolatuk, kettesben egy nagyobb dél-európai, észak-afrikai utazást tesznek, de végül még Algren elutazása előtt Beauvoir Sartre-ral Braziliába indul. Mire visszatérnek, Algren már elhagyja Párizst, és többé nem találkoznak.

A brazil út maga is kész horror. Sartre az egész utazás alatt egy fiatal lányt üldöz a szerelmével (bosszú ez Algrenért?), aki csak akkor lenne hajlandó lefeküdni vele, ha már összeházasodtak. Beauvoir eközben tifuszt kap, kórházba kerül. A hazaérkezésük is kalandos. A visszafelé úton ellátogatnak Kubába, ahol nem először járnak, de a lelkesedésük csöndben alábbhagy. Castróval nem is találkoznak, és az intézményesült hatalom nem egy visszásságával kell szembesülniük. Párizsi barátaik pedig arra figyelmeztetik őket, hogy ne repülőgéppel, hanem Spanyolországon keresztül autóval vagy vonattal érkezzenek, mert politikai kiállásuk Algéria függetlenségéért sok ellenséget szerzett nekik. A szélsőjobb merényletre készül Sartre ellen, a kormány pedig jogi lépéseket fontolgat a katonai szolgálat megtagadására biztató, általa is aláírt felhívás miatt.

A leveleket, a forró, szerelmes szavakat, a vágyat messziről is ébren tartani szándékozó mondatokat fájdalmas úgy olvasni, hogy közben Beauvoir más szövegeiből ismerjük ezek valódi, Algren elől elhallgatott kontextusát. Lehetetlen nem manipulatívnak tartani őket. Bár tudjuk, hogy a skizofrénia is mindig bátran számításba vehető. Igazak lennének, ha lehetséges volna az árnyaltabb igazság helyébe lépniük („*Édes, drága szerelmem*”, „*Imádottam*”, „*Nelson, drága férjem*”, „*(...) vágyom rád, vedd el a karodba, csókolj meg, és tegyél az asszonyoddá.*” „*Tudnod kell, hogy soha nem szerettem senkit ilyen gyönyörrel a szerelemben, ilyen szerelemmel a gyönyörben, ilyen lázasan és nyugodtan ... valóban és teljesen éreztem, hogy nő vagyok egy férfi karjaiban, és ez sokat, nagyon sokat jelentett nekem. Semmi jobbat nem kaphattam volna.*” és hasonlók több száz oldalon). És bosszantó olvasni az őszintének tűnő hazugságok, ámitások szétszalazhatatlan gubancát önmagáról, az életéről, céljairól, Sartre-ról, a vele és a közeli barátokkal, Bosttal, Olgával való kapcsolatáról. („*Én huszonkét éves voltam, ő huszonöt, és lelkesen adtam neki magamat és az életemet. (...) mondtam neked, hogy mennyire fontos ő nekem, de inkább mély barátság lett köztünk, mint szerelem, a szerelem nem ment valami jól. Főleg azért, mert nem nagyon érdekli a szexuális élet. Ő az élet minden területén kedves, eleven férfi, de az ágyban nem az. ... és apránként haszontalanná, sőt egyenesen illetlenné vált, hogy szeretők maradjunk. Nyolc vagy tíz év sikertelen kísérletezés után felhagytunk vele. Akkor jelent meg Bost, ... Sartre egykori diákja ... az orosz barátnőmmel volt viszonya, a lány az én diákom volt...*” és így tovább, keverve az igazságot a hazugsággal, a ködösítést az elhallgatással.)

Magam elé képzeltem ezt a Daniel Olbrychski arcú fiatal (találkozásukkor 39 éves), magas, sportos külsejű amerikai férfit (svéd és zsidó bevándorlók unokáját), akinek bármilyen nehéz élete volt is, aki lakhatott a még oly lepusztult chicagói lengyel szegénynegyed kártyásai, kisstílusú bűnözői, prostituáltak és kábítószerkereskedői között, még sem lehetett fogalma arról, hogy mibe keveredett. Pedig azt hitte, hogy ismeri az élet minden sötét bugyrát. Az olvasó azonban tudja, ha ismeri a már kiadott Sartre-Beauvoir-leveleket, hogy mindaz, amit Algren az életről tud, tündérmese ahhoz a sok lelki fondorlathoz képest, amit egy párizsi értelmiségi-művészársaságbeli el tud követni egy másik ember rovására. Annak a libertinizmusnak, amely egy több évszázados arisztokrata, majd a de sade-i, laclos-i hagyomány örököse, nem egy nyomát tapasztalhatjuk meg Sartre és Beauvoir emberi kapcsolataiban. Az édes-cukros levelek mélyén olyan csapda rejtőzik, amit ez a nehézeletű író is csak lassan sejt meg, miután gyanútlanul belegabalyodott egy nagy műveltségű, jóhából való, kifinomultnak vélt francia hölgy hálójába.

Beauvoir lelkét nem akarom megfejteni, de még boncolgatni sem, mert egyrészt erre még nem értek meg a feltételek. Az örökösök mindent megtesznek, hogy éljenek korlátlan jogaikkal a még ki nem adott kéziratok és levelek felett, egymással is állandó harcban állva: ki mint enged, mit nem enged napvilágra kerülni. Másrészt nem érdekel Sartre és Beauvoir beteg lelke, amivel egymást csapdában tartották évtizedekig. Nem érdekel Beauvoir biszexualitása, közös szeretőik Sartre-ral, akikkel kapcsolatos intim élményeiket teljes részletességgel kitérítették leveleikben, természetesen az érintettek tudta nélkül, mintegy a régen megszokott szexuális kapcsolatuk pótszerekeként. Ennyit a „*Másik*” filozófiai értelmezéséről, amivel mindketten annyit foglalkoztak műveikben: *Az egzisztencializmus mint humanizmus*, a másik tárgyá alázásának elvetése, az egyenrangúságra törekvés a kapcsolatokban, a nemek között, és így tovább. Nyilván megfizették mindennek az árát. A szenvedést nem lehet megúszni, különösen nem, ha a szerepek ilyen könnyen felcserélődhetnek egy ilyen furcsa fixáción alapuló kapcsolatban, mint amilyen az övék volt. De ez az ő dolguk. Nyilván a hozadéka, az értelme is megvolt: az életmű, a nemzedékükre és más nemzedékekre gyakorolt hatásuk, a világhír, a reprezentatív utazások, a kapcsolat különös piár-értéke. Ami pedig a partnereiket illeti: akiket barátta pacifikáltak, azok is fizettek a maguk módján, azok pedig, akik nem tudták, milyen játék akaratlan mellékszereplői, vagy már megfizettek, vagy még ezután fogják megadni az árát. Egyszer majd minden intim titkuk az utókor nyilvánossága elé kerül lekicsinylő és kíméletlen interpretációban. Másrészt talán mindez nem olyan kirívó, ha kortársaik életvitelével (Cocteau, Genet és mások) vetjük össze. Igaz, hogy ezek a művészek nem ambicionáltak, hogy morális etalonokká váljanak, megjelenítsék az értelmiséghez méltó magatartást, nem játszottak politikai-ideológiai szerepet nemzetközi dimenziókban, és nem intézményesültek a nonkonformista entellektüel szerepében.

Algren pedig, ha nem ismerjük is a leveleit, csak véletlenszerű idézeteket belőlük, végül csak visszavette az életét Beauvoir-tól, bár ettől nem lett boldogabb. („*Szeretni egy nőt, aki nem az enyém, akinek más dolgok, emberek fontosabbak, mint én, és nem is remélhetem, hogy valaha is én kerüljek az első helyre, ezt az állapotot nem tudom tovább elviselni. ... Csalódásom, amely három esztendeje ért, amikor kezdtem átlátni, hogy a maga élete Párizs és Sartre-é, ez a csalódásom már kiégett, elöregedett. Azóta mindig csak egyre törekedtem: hogy visszavegyem magától az életemet.*” Beauvoire idézi A körülmények hatalmában) A harag végül kitört belőle, és keresetlen szavakkal mondta el a véleményét arról, amit megtapasztalt, nem hazudtolva meg Anne jellemzését Lewisról, a maga erejéből lett klasszikus amerikai emberpéldányról, akiben minden olyan igazi.

A történet érzelmes végkicsengését Beauvoire örököse, Sylvie le Bon adja meg: „1986. április 14.: Meghal Beauvoire, ujján Algren gyűrűjével temetik el” a Montparnasse-temetőben, Sartre-ral közös sírba. Sartre ekkor egy nap híján hat, Algren öt éve halott.

2010. január-március

Algren

Olbrychski

Algren és Beauvoire

Art Shay: Beauvoire Algren fürdőszobájában

Beauvoir, Sartre, Camus – létfilozófia, etika, politika Nyugaton, Keletről nézvést

Az ötvenes évek második felében, vagy még inkább a hatvanas-hetvenes években nagy Sartre és Beauvoir divat volt Pesten. El is olvastam mindent, ami megjelent, az *Egy jó házból való úrilány emlékeit*, az *Amerikai útinaplót*, a *Mandarinokat*, *A kor hatalmát*, *A körülmények hatalmát*, *A második nemet* (csonkított formában, ahogy a szerző engedélyével kiadták), és később is, amit elértem magyarul vagy angolul. A múlt nyáron például a Nelson Algrennek írt leveleit. Persze Sartre-tól is hasonlóképpen. Először a *Főbelövendők klubját*. Ha jól emlékszem 1956 októberében, a Nagyvilág első számában jelent meg. Később *A szavakat*, *Az undort*, novellákat (*A fal*, *Egy vezér gyermekkorá*), drámákat két kötetben. Az utóbbiakból a színházak is bemutattak néhányat. A *Tisztességtudó utcalány*, *Altona foglyai* talán a Madáchban ment, a Petőfi Színházban pedig *Az ördög és a Jóistent*. Filozófiájából *A válogatott írások* volt a kiindulópont (*Módszer, történelem, egyén 1965*), részletek a *Lét és semmiből*, meg a filozófia szakosok szöveggyűjteményéből különböző szemelvények *A dialektikus ész kritikájából*.

Szóval, a hatvanas, hetvenes években Sartre-ból és Beauvoirból eléggé szinkronban voltunk a világgal, persze az általuk szavatolt cenzúrával. Nyilván Amerika-bírázataik, Szovjetunió-párti kiállításuk és az elkötelezettségről vallott nézeteik miatt adták ki nálunk is a műveiket. És talán ezért nem kedveltem őket igazán. Íróként nagyobbak, filozófusként izgalmasabbnak, politikai állásfoglalásában hitelesebbnek, rokonszenvesebbnek tartottam Camus-t. És ezzel ma is így vagyok. Ez persze nem azt jelenti, hogy semmi sem érdekelt vagy vonzott bennük. Tetszett A jóházból való, részben az Amerikai útinapló, és most az Algrennek írt levelekből a háború utáni Németország leírása. Sartre-ból leginkább A szavak, fenntartásokkal a novellák és a drámák. Ezek legtöbbször túl kimódoltak, sterilek voltak, mesterkélt illusztrációk száraz tételekhez. Irodalomnak inkább filozófia, filozófiának inkább irodalom.

Ami belőlük, de főleg Sartre-ból számomra fontos volt, az ateista egzisztencializmus. Alaptételeit magamra nézve máig érvényesek tartom: léted értelmét magad határozod meg, ehhez dolgoznod kell a személyiségeden, elveiden. Meg kell tanulnod önállóan értelmezni a világot, elveid szerint dönteni, cselekedni. Önmagadat, a lényegedet, te formálsz. A semmibe vagy vetve – ez a szabadság. Ha a létezésed koncepcióját megteremtetted, és képes vagy aszerint élni, nemcsak egzisztenciád, de esszenciád is lesz. Azt már Camus *Sziszüphosz*ából értettem meg, hogy miért gyávaság az abszurd, a szabadság, a létbe vetettség elől a transzcendenshez menekülni, bár erre nekem amúgy sem volt soha késztetésem. Kierkegaard-t ettől függetlenül nagy érdeklődéssel és élvezettel olvastam. A különböző életstádiumok meghatározása nagyon is relevánsnak tűnt a számomra, bár magam az etikai stádiumon túl soha sem követtem volna, bármilyen szép is az abszurd hit értelmezése, főleg a bibliai példák (Ábrahám és Izsák) elemzése, meg az a paradox gondolat, hogy csak az nyerheti vissza a számára legfontosabbat, aki kész azt elveszíteni.

Persze megkérdezhettem volna Lukáccsal, hol van a társadalom, a haladás és miegyéb ebben az individuumra koncentráló sartre-i létfilozófiában. De az 1919 utáni Lukács a szememben érdektelen volt, míg a fiatal Lukács mindig is izgalmas. Aki egy eszmének és nem az igazságnak van elkötelezve, annak nincs hitele a szememben. Torkig voltam azzal, hogy bármi jó, ami a pártnak jó. Ez volna az igazság és a morál egyetlen mércéje? Mivel Sartre maga is politikai meggyőződésének dogmatikusa lett, ő is érdektelenné vált számomra mind politikai, mind etikai szempontból. Aki számára Kennedynak még a mosolya is undort kelt,

míg a Fekete-tengeren kaviárt és vodkát fogyasztani Hruscsovval kellemes, azt Kelet-Közép-Európából szemlélve nehéz komolyan venni. Persze Franciaország orosz megszállásától a hidegháború beköszönte után azért tudott rettegni, mert tisztában volt vele, hogy kinézne számára egy kis kényszermunka a Gulagon, ugyanis aki a birodalom határain kívül hasznos útitársnak számít, az a birodalmon belül már árulónak minősül. Ismerte a szovjet elnyomó rendszer lényegét, mégis renegátnak tartotta Camus-t, aki a totalitarizmus minden változatát gyűlölte, a szovjetet is, jobban, mint Amerikát. A szememben Camus volt a bátor nyugati baloldali, aki az ellenzékiesség hazai (francia) íratlan és írott szabályaival szembe mert helyezkedni. Elítélte az 1953-as berlini, az 56-os poznani felkelés leverését éppúgy, mint a magyar forradalmét. Sokszor nagyobb bátorság kell a saját oldaladdal szembe fordulni, mint a mindenkori hatalommal.

És itt jutottunk el az etikához. Sartre-tól és Beauvoirtól nem tanultam etikát, mert az etikájuk számomra semmiben sem különbözött a bolseviktól. Etikát Camus-tól tanultam. A *Közöny* megerősítette bennem a hipokrizis elutasítását. Osztottam Meursault iróniáját, amellyel a bírót és a papot szembesíti a keresztben megtestesülő öncsalással. Az állam és az intézményesült egyház a hatalmánál fogva nyomást gyakorol az egyénre, hogy higgyen a transzcendencia garantálta igazságos világrendben, és ne nézzen szembe a lét abszurditásával. A *Sziszüphosz mítoszából* azt, hogy a boldogság maga a szembenézés, még akkor is, ha az idők végezetéig sziklagörgetés is a sorsunk. (Nem mellesleg nagyon élveztem, sőt faltam a Sziszüphosz Dosztojevszkij- és a Kafka-értelmezéseit, Raszkolnyikov, Kirilov, Sztavrogin, Ivan Karamazov és Aljosa elemzését, még akkor is, ha néha úgy éreztem, de messze esik Párizstól Pétervár. Sokkal messzebb, mint Pétervártól Párizs.) A *Pestisből* azt, hogy a lét abszurditása és a másokért tevékeny élet nem mond ellent egymásnak, sőt igazán csak így, hazugság nélkül lehet etikusan, szolidárisan cselekedni. Később a *Lázadó emberből*, amit persze nálunk nem adtak ki, de azért innen-onnan tájékozódunk, lehetett tudatosítani, ami számomra a legsarkalatosabb volt: egyetlen elkötelezettsége lehet csupán egy szabad embernek, a lázadás szabadsága az igazság érdekében. Camus sosem mond le a baloldali reményekről, a javakat igazságosan elosztó, bőséget és egyenlőséget teremtő társadalom perspektívájáról (utópiájáról), mert mindig a legnyomorultabbak pártján áll. A szovjet valóságra ellenben úgy tekint, mint ami ebből az aspirációból semmit sem valósít meg. A termelőeszközök társadalmasítása nem teremtett sem osztály nélküli társadalmat, sem jólétet, sem igazságosságot. A hatalmas állami elnyomó apparátusnak semmi köze Marxhoz, a marxi utópiához, a világhatalomra törő szovjet kommunizmusnak pedig az emberiség emancipatorikus törekvéseihez. Ezért – ellentétben a sartré-i elkötelezettség-felfogással - a Lázadó ember etikája: semmilyen elkötelezettség nem járhat együtt az igazságról, a lázadás jogáról való lemondással. Nem lehetséges más elkötelezettség, mint az igazság iránti feltétel nélküli elkötelezettség. Ez Camus világnézetének fókuszja. Mire a világ utolérné őt az antitotalitárius baloldaliság megértésében, Camus már régen halott (1960 januárjában autóbalesetben halt meg, három évvel a Nobel-díjának átvétele után. Ebben bizonyára nem volt része semmiféle vadkannak. Bár az algériai háború idején a terror és a brutalitás eszkalálódása, a civilek elleni gátlástalan erőszak minden oldalon, keltett némi gyanút, hiszen Camus-nek e kérdésben is sikerült minden érintett felet magára haragítania.).

Sartre és Beauvoir azonban jól megélt a hidegháború hamis dichotómiáiból. Nyugaton bátor és felkapott ellenzékiek, Keleten kényeztetett vendégek. Az igazságot és az elkötelezettséget nyugodt szívvel szembe állítják egymással, és az utóbbit választják. Ha Amerika a nagyobb veszély, akkor a Gulágról hallgatni kell. És miért nagyobb veszély? Mert őket Amerika fenyegeti befolyásának európai megnövekedésével (tetszettek volna felszabadítani magatokat). És mi lesz azokkal, akiket a Gulág fenyeget, vagy már ott vegetálnak? Tűrjenek

az emberiség üdvéért? Az emberiség üdvéért menjetek ti a Gulágra, mi elvegetálunk a párizsi kávéházakban egy jó bourbon mellett, sőt szívesen szorongunk helyettetek a Marshall-terv okozta jólét demoralizáló hatása, Európa politikai eljelentéktelenedése miatt. Míg Kelet-Európa a hajnalban érkező fekete autóktól retteg, mi szívesen bejárjuk helyettetek Franciaországot, Svájcot, Itáliát első, 1951-ben vett saját autónkkal, röpködünk szerte a világban az egyre elterjedtebbé váló utasszállító repülőgépekkel, és szidjuk Amerikát. Ti meg induljatok Recskre vagy Kistarcsára (nagylelkűen nem a sarkkörön túli Vorkutát említem).

A Mandarinokban Beauvoir megjeleníti ezt a Sartre-Camus ellentétet az Henri és Dubreuilh közötti konfliktusban. A kenyértöréshez vezető vita tárgya, hogy hallgassanak-e a szovjet kényszermunkatáborokról mint a kommunistákkal szolidáris baloldaliak, nehogy a jobboldal malmára hajtsák a vizet, vagy inkább az igazság és a szavahihetőség nevében tájékoztassák híveiket és a szélesebb közvéleményt a tényekről. Sartre-Dubreuilh a hallgatás, Henri-Camus a beszéd mellett dönt. És persze Sartre-Dubreuilh-nek lesz igaza Beauvoir interpretációjában. Miután Henri megszólal, a jobboldal hősként ölelné magához, a kommunisták pedig leárusulozzák. Ettől kezdve az egész baloldal konformistának tekinti, elveszíti hitelét a mértékadó ellenzékiek szemében. Az az ellenzéki közvélemény, amely ekképpen fogja fel az igazsághoz való viszonyt, nem érdemli, hogy mértékadónak tekintsék. Ezért volt számomra elfogadhatatlan Sartre és Beauvoir politikája és etikája. Pedig tudom, hogy nem kellemes akár csak látszatra is egy platformra kerülni ellenfeleinkkel, érveket szolgáltatni számukra. Előnt az undor és a tehetetlenség, ha a zsigeri gyűlölettől őrző szélőjobb használja érveimet demagóg szájtépésre, verbális erőszakra, pszichikai megfélemlítésre.

Most, annyi évtized után elgondolkodom Camus Nobel-díján. 1957-ben alig 44 éves volt, talán a legfiatalabb, aki valaha megkapta ezt az elismerést. Sartre-nak 64-ben ítelték oda, amikor egy híján hatvan volt. Ő azonban visszautasította, mondván, ez kapitalista kitévés, amelyet polgárok (burzsoák) adnak polgároknak. Valóban, Camus-t, az írástudatlan algériai mosónő fiát előnyben részesítették a nagypolgári származású Sartre-ral szemben vagy hét évig. Az már plauzibilisebb kifogás volt, hogy nem akart intézményesülni, az volt a törekvése, hogy amit mond, azt mindig ő, Jean-Paul Sartre mondja, ne egy Nobel-díjas író. Tizenegy év után azonban állítólag meggondolta volna magát, legalábbis a Nobel-bizottság egyik volt tagjának visszaemlékezései szerint, és levélben fordult a Svéd Akadémiához, nem kaphatná-e meg mégis a pénzt, de elutasították.

Lassan talán, ennyi év és a kommunizmus bukása után, a francia szellemi elit is meg tud már birkózni a Camus-jelenséggel, a „solitaire et solidaire” író-filozófussal. Azzal, hogy egyik nyájjal sem tart, magányos, értékei azonban szilárdak: a szegényekkel szolidáris, a demokrácia, a szabadság, az emberi méltóság tántoríthatatlan híve. A származása? Algériai. Franciaország olyan számára, mint egy marosvásárhelyinek Budapest. A nyelv lehet azonos, de mégis csak egy másik ország. Túl cizellált ez, túl követhetetlen? A hazája Algéria, az algériai szegényekkel szolidáris, legyenek azok berberék, arabok vagy franciák. Úgy gondolja, miért ne élhetnének békében egy demokratikus országban. Hát igen, a gyűlölet hangja mindig érthetőbb. Egyszerűbb egymásra uszítani az embereket nyelv, vallás és etnikum szerint. És aki nem így gondolkodik, az renegát, áruló minden oldal szemében. Sartre-ék jól beszélték ezt a leegyszerűsítő nyelvet: Függetlenséget Algériának, ki a gyarmatosítókkal (azokkal is, akiknek ez a hazájuk). Dél-Afrikában talán mégis sikerül az együttélés, bár a kísérletnek még nincs vége. Nelson Mandela és Desmond Tutu képes volt a camus-i nyelvet beszélni, és volt, aki megértse. Amikor az algériai háború idején egy algériai fekete pap hasonló gondolatokat vetett fel egy gyűlésen, Sartre és Beauvoir úgy tekintettek rá, mint valami fehérekhez törleszkedő Tamás bátyára.

Lassan talán a francia baloldal is el tud szakadni a sartré-i politikai befolyástól, és megérti, hogy nem lehet mérce egy olyan ember dogmája, aki saját bevallása szerint nem lenne képes egy kommunista országban élni, de a kommunizmust mint az emberiség perspektíváját elfogadni morális kötelességnek tartja. Sőt úgy véli, hogy aki ezt az elvet elutasítja (mint például Camus), kizárja magát az autentikus francia értelmiség köréből.

Talán előbb utóbb eljön az idő, amikor megértik Franciaországban is a camus-i elkötelezettség lényegét, a kérlelhetetlen antitotalitarizmust. Camus ugyanis nemcsak a szovjet elnyomással szállt szembe, és követelte 56-ban Magyarország megszállásának azonnali megszüntetését, de Franco Spanyolországával is folyamatosan szembeszállt. 1952-ben megszakít minden kapcsolatot az UNESCO-val, mert felvették Spanyolországot. Fasisztákkal nem közösködünk.

2010. január-március

Sartre, Beauvoir. Élet-modellek elméletben és gyakorlatban

Sartre és Beauvoir szövetségét, több évtizedes összetartozásukat és mégis mindenkori különélésüket érdeklődéssel, de nem feltétel nélküli lelkesedéssel figyeltem a hatvanas, hetvenes években. A konvenciók elvetése, az együttélés formáinak szabaddá tétele rokonszenves volt. Mindenki maga döntse el, kivel él, milyen életmodellt választ vagy alakít ki magának. Az erkölcsi mérce nem lehet más, mint két ember egyenrangúsága és szabadsága. Ez pedig házasságban és házasságon kívül is lehet sikeres vagy kudarcos. A „másik” szabadságának, méltóságának, személyiségének tisztelete, vagy ezektől megfosztása nem a külsőségeken, a formán, a konvención, a papírokon múlik, hanem a mentalitáson. Amiért azonban egyáltalán nem lelkesedtem, az a gyerekekhez való viszonyuk volt. Én gyermekek nélkül nem tudtam volna elképzelni egy teljesnek nevezhető életet, de ez nem jelenti azt, hogy más ne gondolkodhatna másképp. Mindenki kövesse a neki legmegfelelőbb utat. Csak azt kell felismerni, mi az, ami divattól, sznobizmustól függetlenül számunkra valóban fontos. Ez nekem mindig ment. Soha nem voltam mintakövető típus.

Mint ahogy az is világos volt előttem, hogy a nyitott házasság nem nekem való. Én az a típus vagyok, aki vagy szeret valakit, vagy nem. Ha igen, nem vágyom másra, csak a páromra, a munkámra és a gyermekeimre. Ha pedig nem szeretek valakit, akkor gyorsan be kell fejezni az egészet. Ez persze nagyon leegyszerűsítőnek hangzik, de én szeretem a tiszta helyzeteket, és nem félek magamra maradni. Megbirkózom az étellel, ha kell egyedül is, és nem szeretek olyasvalakit a hátamon cipelni, akiben nem bízom, akinek nem hiszek, aki nem tartozik igazán hozzám.

Persze tudom, hogy az övék nem nyitott házasság volt, hiszen az első nyolc-tíz után nem volt köztük szexuális kapcsolat, mégis az összetartozásukat „esszenciális szerelem”-nek nevezték. Amíg a részleteket nem ismertem, nem értettem, miért nem barátságnak, fegyverbarátságnak, szellemi szövetségnek nevezik a kapcsolatukat. *"Ön, kis bírám"* - írja Sartre Beauvoirnak. A lét és a semmi megszületésekor – „ön, első olvasóm, „cenzorom”, „tanácsadóm”. Ön, „én kis lelkiismeretem”. Ön, szemem, fülem, „tanúm”. Jó erősen nyomja rá pecsétjét mindarra, amit megélek! Mondja meg rólam a véleményét! Húzzon le, ha megérdemlem! Ön több nálam. Ön az én felettes énem. Az ön „ítéletétől”, „határozatától” függök. Amit írok, csak azért létezik, mert megkaptam az „ön döntését”, az ön által hozott „törvényt”. *"Hód több száz oldalt átíratott velem életemben, teljes darabokat: ő az egyetlen kritikus, akire odafigyeltem."*

Az utóbbi húsz-huszonöt évben megjelent dokumentumok azonban világossá tették előttem, miért nevezték szerelemnek a kapcsolatukat. Számomra a konvenciók megtagadása libertinizmus formájában, nem fogadható el. Amit ők szerelemnek neveztek, arról leginkább Valmont és Merteuil márkiné jut eszembe Laclos *Veszedelmes viszonyokból*. Elfogadom, hogy van ilyen, és bárki élhet így, ha ez a vágya és az érintettek is tolerálják. Sőt azt is tudom, hogy a „van” és a „legyen” között legtöbbször mekkora a diszkrepancia. A libertinizmus azonban vitathatatlanul olyan szabadság, ami ellentmond az emberi méltóságnak, a másik ember egyenlőként elfogadásának. A másik tárgynak, eszköznek tekintése, megalázása, kijátszása, elárulása számomra aljas magatartás. Sartre-nak és Beauvoirnak pedig nagyon is volt hajlamuk, ha nem is a filozófiájukban, de közös élettörténetükben a lélekkísérletre, a lelki hatalomgyakorlásra, manipulációra, a mások feletti pszichológiai, szellemi fölény érvényesítésére az érintett tudta és beleegyezése nélkül. Beauvoir az írásaiban elveti a

libertinizmust. A de Sade-ról írt tanulmányában leszögezi, hogy a szabadság csak akkor fogadható el, ha az igazságosság és a másik ember méltósága is együtt jár vele. Éppen ebben marasztalja el Sade-ot, bár értékeli a konvenciók és a hamis erkölcsök elvetését, az ember szexuális felszabadítását. A *Második nemben* is hasonlóan vélekedik. A magánéletükben mégis másként cselekedtek.

Volt ugyanis egy fogadalmuk. Illetve kettő. Az egyik, hogy egymás elől nem titkolnak el semmit. A másik, hogy a hazug polgári konvenciókat magukra nézve érvénytelennek tekintik, és példájukkal segítik lerombolni őket. Ennek tágabb értelmezése, hogy hazugság nélkül szembenéznek a létezés igazi természetével. Ez mindenképpen bátor, bár némileg kamaszos elhatározás volt ifjú korukban, mégis tisztelem, hogy tartották magukat hozzá egész életükben. Beauvoir szokatlan pontossággal ír például az öregedésről, a halálról, anyja halálának a részleteiről, a saját öregedéséről, a teste változásairól. Egyik utolsó műve, a búcsúvétel Sartre-tól, naturalisztikus részletességgel írja le Sartre betegségét, leépülését, a testének felbomlását, haldoklását és halálát. Ez is a fogadalom betartását jelenti, és sokkolóan ellentmond az európai konvencióknak, ízlésnek. Sylvie le Bon, Beauvoir örököse, ismerve kettejük elveit, Beauvoir halála után szerkesztetlenül adta ki a levelezésük egy részét, igazodva Sartre véleményéhez is: *"soha nem jutna eszembe megsemmisíteni ezeket a leveleket, magánéletem dokumentumait; ismerni fogják őket; csak örülök, ha ez lehetővé teszi, hogy az utókor szemében - amennyiben érdekelni fogom - meglegyen a transzparenciám, mint ahogy Flaubert-é is megvan az én nemzedékem előtt."*

Egymáshoz írt leveleikben teljes részletességgel beszámolnak szexuális interakcióikról, a partnerük testi furcsaságairól, intim szokásairól. Céljuk nemcsak a lázadás, és nem csupán az, hogy haláluk után leveleikből és naplójukból kirajzolódjék egy lázadó, hipokrizist elkerülő élet. Nyilván ez lehetett a huszonévesen egymásnak tett fogadalom lényege. Azonban ők sem álltak az emberi természet felett. Az emberi kapcsolatok pedig könnyen átcsúsznak mindenféle más dimenziókba, mint amit eszünkkel eltervezünk. Az ösztönök felszabadítása szép és tiszta cél lehet a hazug konvenciók ellen, felszabadításuk azonban kiszabadítja a palackból a bennünk élő bestiát is, aki kész manipulálni, bosszút állni, fájdalmat okozni, gyönyöröt lelteni a gonoszságban. És akkor mire megyünk a szabadsággal? Rabjai leszünk ösztöneinknek, szenvedélyeinknek, nem uraljuk többé önmagunkat, vagy ha uraljuk, akkor nem a humánus jegyében. Olyan dolgokban kezdjük örömeinket lelteni, amelyek kikezdek személyiségünket, a másikat és a harmadikét is.

Az egymáshoz való viszonyuk a szabadság és a fenti fogadalom jegyében kész pszichológiai horrorrá válik időről időre, amelynek részesei voltak a barátaik, a szeretőik, bár a kettő között gyakran nehéz különbséget tenni. Barátok és szeretők. Sőt mind a kettőjüké. Ez persze más társaságokban is megesett, Bloomsburyben például, ami térben és időben nem esett messze Sartre-éktől, csak talán a partnerek közötti aszimmetria volt kisebb.

Beauvoir játszott azzal, hogy elcsábítja ifjú tanítványait, akik hamarosan Sartre ágyában kötöttek ki, és nem ritkán egymással összemosolyogva megbeszélték tapasztalataikat a „harmadik” háta mögött. Elég perverz szerelmi kapcsolat ez Laclos modorában közvetlen fizikai érintkezés nélkül.

Annyira nem ismerem a részleteket, hogy számba tudnám venni, hány sors siklott ki e lázadás folytán, meg nem is ambícióm, de kétségtelen, hogy nem egy célvesztés, széthullás kíséri útjukat, bár gyakran már eleve labilis emberek voltak fogékonyak a csábításukra, köztük sok kelet-európai emigráns. Még Sartre és Beauvoire halála után szerkesztés nélkül kiadott levelek is szedtek áldozatokat. Az egyik zavarba ejtő példa Bianca Bienenfeld története, aki

egy Lengyelországból menekült zsidó család gyermeke volt. 1938-ban lett Beauvoir tanítványa, majd szeretője, később Sartre-é. Bienenfeld azt írja 1993-ban kiadott visszaemlékezéseiben (*Mémoires d'une Jeune Fille Dérangée* angolul: *A Disgraceful Affair*), hogy Sartre a kedvességével, szellemességével, intelligenciájával vonzotta őt. Tökéletesen játszotta a szerelmes férfi szerepét. Akkor ő még szűz volt. Sartre elcsábította, egy olyan hotelszobába vitte, ahol előző nap egy másik lány szüzességét vette el. Sartre mindig nagy elégtételnek érezte a hódításait, de a szex fizikai részét elég hidegen és gyorsan kezelte. Bianca egy darabig mindkettőjükkel fenntartotta a szerelmi kapcsolatot, majd Beauvoir írt neki egy szakító levelet mindkettőjük nevében. Három hónap múlva kezdődött a német megszállás, és Bianca legtöbb rokona elpusztult. A háború alatt Sartre és Beauvoir egyszer sem érdeklődött sorsa iránt, meg sem próbálták őt megkeresni. A felszabadulást követően találkoztak, és Bianca egészen Beauvoir haláláig havonta meglátogatta az írónőt. Sejtelve sem volt róla, hogy felületes, sekélyes, érdektelen személynek tartották, és a háta mögött rajta köszörülték a nyelvüket. Perverzitásuk, rosszmájúságuk rejtve maradt előtte Sartre szelídek és kedvesnek tetsző modora és Beauvoir komoly és visszafogott magatartása mögött. Hipokrizis és játék. Ez lenne a bátor lázadás és az esszenciális szerelem?

Hasonló történt Nathalie Sorokine-nal, aki orosz emigránsok gyermeke volt, és Biancához hasonlóan Beauvoir tanítványa, majd a Bienenfeld-afférral párhuzamosan a kedvese. Sorokin is lefeküdt Sartre-ral, sőt Beauvoir másik szeretőjével, Jacques-Laurent Bosttal is. De ez már messzire vezet, hiszen Bost barátnője, későbbi felesége Olga Kosakiewicz is Beauvoir tanítványa, majd intim barátnője volt évtizedeken át, húga, Wanda (vagy mindketten) pedig Sartre szertője. Ők voltak Sartre és Beauvoir legközvetlenebb "családja" hosszú éveken, évtizedeken át. Erről szól kissé leegyszerűsítve a valóságot Beauvoir egyik korai, 1943-ban kiadott regénye, a *Vendéglány* is. A regény főszereplői, Françoise és Pierre azt vallják, hogy "Te és én egyek vagyunk. ... Egyikünk sem írható le a másik nélkül." Minden titkukat megosztják egymással. Akkor azonban jön Xavière (Olga + Wanda), aki húsz éves, és Pierre érdeklődni kezd iránta. Françoise úgy érzi, hogy Pierre életében már van olyan dolog, amiből ő kimarad. Pierre őt már csak tárgyként kezeli. Françoise viszonyt kezd Gerbert-rel (Bost), aki iránt Xavière is érdeklődik. Françoise korábbi tökéletes kommunikációjának Pierre-rel ezután vége. Úgy érzi, Pierre már csak önmagáért él, az ő tökéletes szerelmüket lassan felfalták a férgek. Françoise megöli Xavière-t, de ez sem segít azon a felismerésen, hogy az ember végső soron nem tud a magányából kilépni, vannak tapasztalatok, amiket nem oszthatunk meg senkivel.

Lehet, hogy a regény éppen azt a pontot ragadja meg kapcsolatukban, amikor a kamaszkornak, az illúzióknak a forradalmian új, lázadó és teljes, de a konvenciókat elvető szerelemről, vége. És itt kezdődik kapcsolatuknak ez a Laclos-féle korszaka, ahol már a libertinizmus, a partnerek iránti illojalítás, a sokdimenziós pszicho-horror elkezdődik. Különböző cinikusnak ható alakzatok jönnek létre ezután, amelyek már végigkísérik „esszenciális” kapcsolatukat: szerelmi három- és négyszögek, tükörképek. Olga, Wanda, Sartre, Bost, Beauvoir – a „család”, a többszörös háromszögek mintázata. A tükrös alakzat Dolores Vanettivel, és Nelson Algrennel lép be az életükbe. Ha Sartre-nak van egy amerikai szeretője, lesz Beauvoirnak is. A tükörkép fordított előjellel később is megismétlődik. 1952-59 között Beauvoir szeretője a nála 17 évvel fiatalabb Claude Lanzman (újságíró, később a Shoah c. film készítője, a *Les Temps Modernes* szerkesztője), Sartre pedig Evelynnel, Claude húgával kezd kapcsolatot, aki akkor 23 éves.

Sartre nem szerette a kedveseit elhagyni. Az elesettebbeket magaköré gyűjtötte. Lakást rendezett be nekik tíz perces sétára a lakhelyétől. Hetente végiglátogatta őket. Egymásról nem

tudtak, de Beauvoir-ról, és arról, hogy ő Sartre első számú párja, igen. Így kézenfekvő, hogy nem adhat többet, mint amit ad.

A nagy kísérlet, hogy elvetik a házasságot és a monogám kapcsolatot, mégis egymáshoz tartoznak, bár nem laknak együtt, mondhatnánk, bevált, de semmivel sem volt kisebb a hordaléka, mint egy akkor hagyományos házasságnak. A fixáció azt jelentette Beauvoir szempontjából, hogy szabad volt ugyan, de minden emberi kapcsolatát, munkáját végül is alárendelte a Sartre-ral való összetartozása elsődlegességének. Ha bármelyik szeretőjével megtervezett egy utazást, Sartre egy szavára hazatért, ápolta az anyját, javította a kéziratait. Ez fordítva nem egészen így működött, bár Sartre is alaposan átolvasta, megbírálta Beauvoire készülő kéziratait, nem alkalmazkodott az időbeosztásához, gyakran még közös terveikhez sem. Ő közben ügyeskedett, intrikált, távol tartott, lejáratott, hozzá édesgetett embereket Sartre-hoz, sérelmeit megtorolta, amire szüksége volt, megpróbálta elvenni. Számításai vagy bejöttek, vagy csalódott és ráfizetett. Szenvedett és boldog volt, mint bárki más. A nagy kísérlet hozadéka a magánéletében nem több, mint más életké. Úgy alkalmazkodott egy férfi önzéséhez, amilyen annak a férfinak az önzése volt. Élete végén Sartre már több időt töltött utolsó szerelme Elkaim társaságában Dél-Franciaországban, ahol házat vett neki, sőt örökbe is fogadta. Így minden vagyonának, műveinek és kéziratainak egyetlen és teljes jogú örököse nem Beauvoir, aki társa és esszenciális szerelme volt több mint ötven évig, hanem utolsó barátnője. Beauvoir is így tett halála előtt, örökbe fogadta utolsó tíz éve társát, Sylvie le Bont. Így most a két örökös harcol egymással, ki mit enged nyilvánosságra hozni, mit nem a két hagyatékból.

A nyilvános életüket és az életműüket tekintve azonban más a helyzet. A kísérlet e tekintetben mindkettőjüknek előnyös volt. Két teljes, független, mégis egymást értelmező életművet hoztak létre. Beauvoir elszakadhatott a hagyományos női szerepektől, író lehetett, független, szabadfoglalkozású értelmiségi, gúzsba kötő kenyérkereső foglalkozás nélkül, aki körül mégis egy meleg, támogató kör alakult ki. Amíg anyagilag nem tudott fenntartani egy független értelmiségi életet, Sartre pénzzel is segítette. A műveik megírását, szellemi rangját, minőségét biztosította a kölcsönös, állandó, szigorú, mégis baráti kritika. A manuális munka megosztásában inkább Beauvoir segített többet, sokat dolgozott a Les Temps Modernes-nel, sok filozófiát jegyzetelt Sartre számára, jelen volt a színdarabok próbáin, segített a filmforgatókönyvek megírásában.

Csodálkozhatunk, hogy látszatra mennyire hagyományos közöttük a szerepek elosztása. Ezt azonban a külső valóság és a személyiségük közötti különbség okozza. Ha célszerűségről van szó, korántsem olyan dogmatikusok, mint elvi síkon, inkább pragmatikusok. Sartre uralkodni vágyó és tudó személyiség. Ért ahhoz, hogy előbb kisebb, majd egyre szélesebb, végül nemzetközi színtereken fontossá tegye magát. Tud diplomatikus és tud arrogáns lenni, intrikálni, megbélyegezni, feldicsérni és lesújtani. Tud nyilatkozni a hazai és nemzetközi sajtónak úgy, hogy feltűnést keltsen. Tud összetartani és kirekeszteni, híveket, rajongókat gyűjteni és szabad maradni. Beauvoir nem döntött rosszul, amikor ennek a stratégiának támogatója és haszonélvezője lett. Nő létére ő egyedül ezt a figyelmet és társadalmi szerepet nem érthette volna el. Ketten együtt azonban nagyobb publicitást kaptak, mint amit Sartre egyedül képes lett volna elérni, bármilyen tehetségesen élt is a nyilvánossággal. Nem is szólva arról, mire ment volna Beauvoir egymagában.

Az együvé tartozásuk érdek is volt, mint egy hagyományos érdekházasság. Ketten érdekesebbek voltak, mint bármelyikük külön-külön. Újszerű kapcsolatuk a figyelem középpontjában tartotta őket. Protokoll utakra mindig együtt mentek, a háború után

Németországba, Skandináviába, később a Szovjetunióba, Kínába, Kubába, Braziliába. Világnézetük, politikájuk azonos volt és a nyugati ellenzékiek számára vonzó: rokonszenv a szocialista kísérlet és a Szovjetunió iránt, szembenállás az amerikai politikával. A politikán túl az egzisztencializmus értelmezésében és hirdetésében szintén egy állásponton voltak. Amit ehhez elméleti szempontból Beauvoir hozzá tett, az első sorban *A második nem*, ami mára a feminizmus egyik alapművének számít, és ami kétségtelenül bátor és fontos mű.

De ki tudja, mit hoz a jövő, az idő kinek dolgozik? Az utókor szemében Sartre művei, filozófiája, politikája veszíthet a jelentőségéből, míg Beauvoir posztumusz elégtételt vehet látszólagos másodhegedűs szerepéért. Erre már ma is vannak jelek műveik recepciójában.

Ami magánéletük sötétebb bugyrait illeti, mondhatjuk, hogy *c'est la vie*, meg *ecce homo*. Lázadásnak azonban semmiképpen sem nevezném, hiszen a hipokrizis, a hazudozás semmivel sem volt kevésbé jellemző rá, mint az úgynevezett polgári erkölcsre. Emancipatorikus hatását pedig erősen vitatnám, különösen a „Másik” nézőpontjából. Hipokrizisük élő bizonyítéka, hogy a hivatásos politikusokhoz hasonlóan e titkaikat gondosan megtartották maguknak, eszük ágában sem volt a hazai és nemzetközi befolyásukat ezek nyilvánosságra hozásával veszélyeztetni. Beauvoir mindvégig tagadta, hogy biszexuális, Sartre pedig gátlástalanul és folyamatosan hazudozott magánélete szinte minden szereplőjének.

Végül is azt mondhatjuk, hogy Beauvoir, életük minden ellentmondásossága, hordaléka, hipokrizise, öröme és szenvedése ellenére végül is elérte, amit szeretett volna megkapni az élettől, és amit így fogalmazott meg Nelson Algrennek írt egyik levelében:

„Látod, nekem soha nem volt könnyű az élet, bár mindig nagyon boldog vagyok – talán mert annyira boldog akarok lenni. Annyira szeretnék élni, és gyűlölöm a gondolatát, hogy egy nap meghalok. Ugyanakkor borzasztóan mohó vagyok; mindent akarok az élettől, egyszerre akarok nő és férfi lenni, egyszerre vágyom barátok társaságára és magányra, hogy sokat dolgozzam és jó könyveket írjak, és utazzam, jól érezzem magam, hogy önző és önzetlen legyek...Látod, elég nehéz mindent megkapni, amit akarok. És amikor nem sikerül, dührohamot kapok.”

2010. január-március

Levantei zsidók Brooklynban

Eszti mindenképpen szerette volna, ha elolvasom Lucette Lagnado *The Man in the White Sharkskin Suit* című könyvét, amely egy Nasser idején Egyiptomból elűzött levantei zsidó családról szól. Be is mentünk minden útba eső könyvesboltba, de sajnos sehol sem lehetett kapni. Aztán már a hazautazásunk után valahol mégis megtalálta, és elküldte. Azért szerette volna, ha elolvasom, hogy egy kicsit jobban megértsem a levantei, de főleg az arab országokból származó keleti zsidók szokásait, mentalitását, amelyhez a férje, Smúlik családja is tartozik.

Izrael 1948-as megalakulása után kezdődött a zsidók kiűzése a muzulmán országokból. Az állam mindenütt kifosztotta őket. Minden ingó és ingatlan vagyonukat lefoglalták, és csak a puszta életüket menthették ki az országból. Hozzávetőleg nyolcszázezer - egy millió emberről van szó. Kétharmaduk ma Izraelben él. Smúlik családja nem tartozik közéjük. Mind az apai, mind az anyai felmenői még az első világháború alatt, illetve a 20-as évek elején, az oszmán birodalom összeomlása után érkeztek Palesztinába. Egyikük a zavargásoktól sújtott Szíriából, Aleppóból, a másikuk a kurdok lakta, ma Irakhoz tartozó, a török határ közelében fekvő Zakho városából, ahol a zsidók még a 20. században is a rég kihaltnak tudott arámi nyelven beszéltek. Talán mindkét család tagjai abban reménykedtek, a brit mandátumba is belefoglalt Balfour nyilatkozat miatt, hogy az oszmán birodalom romjain kialakuló új államok egyikének területén a zsidók számára is lesz egy üldözésektől, zaklatásoktól mentes terület, amit a magukénak mondhatnak. Negyed századdal később lett is saját államuk, de zaklatás mentes területük azóta sem. Bár már Smúlik szülei is második generációs jeruzsálemiek (apja 1920-ban, anyja 26-ban született), ételeikben, szokásaikban, mentalitásukban mégis sok mindent megőriztek a keleti, a szefárd, a levantei zsidó kultúrából.

A szerző a Wall Street Journal újságírója. Műve a memoár és a dokumentumregény elemeit vegyíti, a dikciója mégis egységes. Bár a könyv első fele olyan eseményekről, személyekről szól, amelyeket az elbeszélő, aki csak az ötvenes évek közepén született, személyesen nem ismerhetett, mégis a jelenlét illúzióját keltve idézi meg ezt a korszakot is. Majd szinte észrevétlenül tér át a rekonstruált múltból a megélt élmények felidézésére. A narráció domináns szólama annak a kislánynak a hangja, aki Kairó egyik előkelő negyedében született, és nyolc éves koráig egy tágas, sokszobás, erkélyes levantei lakásban élt, ahol minden helységből mindenkire rálátni, az ablakok előtt pedig ott nyüzsög a mediterrán utcai élet, fellahok kínálják friss zöldségeiket, gyümölcsöket.

Az író döntésének, hogy egy család mindennapi életének mikrotörténelmét írja egy lassan felnövekvő gyermekszereplő nézőpontjából, természetes következménye, hogy nem ír politikátörténetet, nem foglalkozik a térség történelmi fordulópontjaival, csak azok tükröződésével egy család életében. A narráció, a reflexiók sosem lépnek ki a mindenkori egyidejűség látószögéből, az író így elkerüli a figurák, szokások, szituációk, események utólagos, egy más kor, más kultúra nézőpontjából való értelmezését, amelyet a ma hatvan körüli tapasztalt amerikai újságíró könnyedén megtehetne. Ehelyett a modern történelmi iskolák szellemében a mindennapi élet elevenségét kapjuk, mondhatjuk úgy is, hogy mentalitás-történelmi rekonstrukciót. A figurák, a környezet, a szokások, a családi események a szemünk előtt válnak valóságossá, önmagukért beszélnek, és az olvasó ítélőképessége, világképe, tapasztalatai függvényében értelmezheti őket.

A jelenlét eleveenségével rajzolódik ki előttünk Zarifa, az Aleppóból származó apai nagymama alakja, aki már Loulou, az elbeszélő születése előtt meghalt. Ő az apai család karakterét leginkább meghatározó személyiség, a hagyományos asszonyszerep megtestesítője, a szírszidó szokások őre és e konyhaművészet utolérhetetlen virtuóza. Egy sokgyerekes nagy családot összetartani, ápolni, gondozni képes asszony, akinek a mozgástere bár csupán a családi otthon és a rokonság, mégis ő az igazodási pont, a hagyományos értékek eleven forrása. Ő neveli a gyermekeket, tartja kordában a férfiakat, karmestere a cselédségnek, és ő ad méltóságot a családnak. Bár Loulou nem ismerte őt, mégis olyan plaszticitással rekonstruálja az alakját, mintha minden olvasó szemtanúja lenne az életének.

Zarifához hasonló eleveenséggel jeleníti meg az elbeszélő Leon alakját, a házassága előtti életét a kozmopolita Kairóban. Látjuk az elegáns boulevardier-t, aki a legjobb szabóknál, a legkitűnőbb anyagokból varratott hófehér öltönyében a kor egyik ismert bon vivant-ja, sikeres, gazdag üzletember, a hölgyek kedvence. Szót ért arabul az utca emberével, hiszen anyjának, Zarifának ez az anyanyelve, szívesen látott kártyapartner az angol tiszteknek hibátlan modorával, autentikus brit kiejtésével, de társalog franciául és olaszul is. Az elegáns kávéházak állandó vendége, ahol az ifjú Farouk királynak is mindig fenntartanak egy asztalt, ha az életörömökre vágyó uralkodó megjelenne körükben. Az éjszakai élet, az éjfélkor elköltött vacsora, a tánc hajnalig, a szép hölgyek társasága - ezek Leon életének mindennapos elemei. A szombat azonban szent. A péntek estét mindig anyja asztalánál tölti, a zsinagógában imádkozik, a szent szövegeket, imádságokat a rabbinál is pontosabban ismeri. Minden hangsúlyra figyel, minden hibára felkapja a fejét. Komolyan veszi a vallást, a családot, szoros kapcsolatot ápol kiterjedt rokonságával, a környéken lakó családok testvéreivel.

Zarifa és Leon alakja alkalmas arra, hogy egy közel-keleti, jómódú mediterrán zsidócsalád belső életét megismerjük abban a korszakban, amikor az angol fennhatóság védőernyője alatt ez a világ ezer szállal kötődik Európához, nyitott, kozmopolita, mégis sajátosan egyiptomi. Ezt a rajzot egészíti ki Editnek, Leon menyasszonyának és későbbi feleségének a bemutatása. Ő már korántsem a hagyományos keleti zsidó nagycsaládban nevelkedett. Anyja, Alexandra, gazdag, művelt, francia ajkú alexandriai familia tagja, de szabadságra vágyva maga választotta élete párját, és emiatt a család kitagadta. Férje, miután nem kapta meg a remélt hozományt, elhagyta, így Alexandrának egyedül kellett felnevelnie a lányát egy olyan társadalomban, amely nem ad megélhetést egyedül álló nők számára. A rokonságtól kapott morzsákból élnek. Szép ruhákban, elegáns kávéházi teraszokon olcsó törökkávét szűrészölve éheznek, a látszatot őrizve. Edit francia katolikus iskolába járt, kifinomult, művelt ifjú hölgy, aki jól ismeri a francia irodalmat. Iskoláit befejezve tanítóként dolgozik volt iskolájában, és még a püspöki könyvtár szentélyébe is beengedik. Leon Lagnado, a gazdag boulevardier szeme megakad a szép fiatal lányon, és feleségül veszi, bár nála tizenhat évvel fiatalabb, szegény, és a közel két méter magas férfihoz képes túlságosan is kicsi. Az esküvői képük is úgy készült, hogy Editet fel kellett állítani egy számolýra, hogy Leon válláig érjen.

Edit számára kulturális sokk bekerülni Zarifa házába, keleti szokásai közé. Arabul egy szót sem tud, és eddigi életében nem a hagyományos női szerepre készült. Ettől kezdve ennek az életnek a csöndes és tehetetlen foglya lesz. Szül öt gyermeket, akik közül négy egészségben fel is nő. A férje azonban csalódást okoz számára, Leon ugyanis hamarosan visszatér agglégény életéhez, külön szobában alszik, és hajnalban jár haza. Mindez még Lolou születése előtt történik, hiszen ő a legkisebb, az ötödik gyermek. Amikor ő világra jön, a legidősebb testvére, Suzette már 12 éves.

Loulou ebből az érzékletesen bemutatott kairói világból személyesen alig-alig tapasztalhatott meg valamit, hiszen ő már Nasszer nacionalista pánarab szocializmusába született bele, amikor minden nap eltűnt valami ebből a felső-középosztály számára visszahozhatatlan mediterrán kozmopolita paradicsomból. Minden pusztulásra volt ugyanis ítélve, ami a gyarmati időkre emlékeztetett, az európaias boltok, kávéházak, cukrászsütemények, zene, tánc, bárók, és maguk az európaiak is távoztak a városból. Eközben az antiszemitizmus fellángolt, amelynek újabb és újabb események adtak tápot Izrael megalakulását és az első arab-izraeli háborút követően. Merényletek, zaklatások, szuezi válság, az országból kifosztva menekülő zsidók, ez jutott Loulou életének első nyolc évére. A megjelenített emlékek többsége mégis olyan, mintha apja fénykora óta nem változott volna semmi. Leon sokáig nem engedi közel magához a változásokat, próbál úgy élni, mintha mi sem történt volna. Pedig a legközvetlenebb család tagjai is lassan eltűnnek, a legtöbben Izraelbe mentek, köztük a nagymama, Alexandra is. Ez a csak franciául beszélő, törekény, kifinomult, semmi gyakorlati dologhoz nem értő asszony némán és magányosan bolyong a kibbuc narancsültetvényének ösvényein a lánya és unokái nélkül elhagyatottan, míg utol nem éri a halál.

Az apa pedig egyre halogatja a távozást, míg végül a lehető legszerencsétlenebb pillanatban kell elhagyniuk az otthonukat. Leon egy baleset következtében súlyosan megsérül, és a fájdalmas operáció ellenére is örökre sánta marad, a járás is kínszenvedés számára egész további életében. Loulou is súlyos beteg lesz. Fel nem ismert Hodgkin-kórban szenved. Suzette-et, a legidősebb lányt pedig alig tudják kimenteni a börtönből, ahová koholt vádakkal, szándékos hatósági zaklatás és megalázás okán került.

Végül betegen, minden vagyonuktól megfosztva, megalázva, megfélemlítve indulnak útnak 1962-ben. A hontalan menekültek átmeneti szállása, elosztóhelye Franciaország. Párizsba kerülnek. A nemzetközi zsidó szervezetek szűkös forrásainak kegyelemkenyerén élnek vagy két évig, amíg a sorsuk elrendezésére várnak. Szegényen, betegen, hontalanul, négy gyermekkel a vágyott Európa, Párizs nem az ígéret földje, és később majd New York és Brooklyn sem az.

Ügyük intézése talán azért is húzódott két évig, mert Leon hezitált. Valóban Izraelbe menjenek-e a nagymama és a többi rokon után, vagy inkább Amerikába. Négy gyermeke sorsáról kellett döntenie, így végül letett Izraelről, féltve őket az állandóan fenyegető háborúktól, merényletektől. Azonban a jóváhagyást a letelepedésről az Egyesült Államokba nem volt könnyű megkapniuk. Beszédes dokumentum azoknak a feljegyzéseknek és jelentéseknek a gyűjteménye, amelyeket az ügyükkel foglalkozó szociális munkás készített róluk. Lagnado a könyvéhez anyagot gyűjtve megtalálta őket, és számos jellemző bekezdést idéz belőlük. Bár mindegyik tárgyilagos és tényszerű, mégis süt belőlük az arrogáns kulturfőlény, amelyet egy nem túl művelt, racionálisan gondolkodó átlag-amerikai érez egy tradicionális életformát követő, más kultúrájú emberrel szemben. Abban talán igaza van, hogy Leonnak a fizikai állapota és lelki kondíciói miatt nem túl jók az esélyei az Egyesült Államokban, de az már nem vall különösebb empátiára, hogy semmit sem képes felfogni azokból a kulturális és emberi értékeiből, amelyeket megtestesít. Célszerűnek tartaná kettéválasztaná a családot: a két idősebb gyermek, akik már 17-19 évesek, menjen Amerikába, a szülők a két kisebbel pedig Izraelbe. Biztos benne, hogy Leon nem talál majd megélhetést az Egyesült Államokban. Később, a letelepedésük után, a sorsukkal akkoriban foglalkozó tisztviselő is hasonlóan gondolkodik. Nem támogatja, hogy segítséget kapjon egy kis bolt megnyitásához. Szilárd meggyőződése, hogy nem fogja tudni visszafizetni még azt a kölcsönt sem, amit a hajójegyekre és az életkezdsre kapott. Militáns progresszivitásuk okozza, hogy ezek az ügyintézők csak a nőket és a gyermekeket rabságban tartó maradi keleti

családfőt látják benne, aki csak rontja a gyermekei esélyeit az új világban. Az író később megtalálta a szülei iratai között a havonta, kéthavonta feladott csekkeket, amelyeken az apja másfél évtizeden át fizette vissza lelkiismeretesen az előlegbe kapott pénzt.

A családnak súlyos kultúrsokkon kell átesnie, amelyet csak súlyosbít a jómódból a nincstelenségbe hullás. A modern nagyvárosi ember nehezen viseli el az intimszféra hiányát, amely egy hagyományos nagycsaládban nem adatik meg, ők pedig éppen ellenkezőleg, az ebből való kihullást élik meg nehezen. Hirtelen és egyszerre szakad rájuk a pénztelenség, a tehetetlenség, az öregség, a betegség, az idegenség és a magány. A szűk család is lassan szétesik. A nagyobb gyerekek hamar önállósodnak, elköltöznek. A fiúk esetében ez nem megrázó, de Suzett, a legidősebb, a leginkább lázadó, modern életre vágyó lány is szingliként hagyja el a családot. Ez a keleti szokások szerint megemészthetetlen szégyen.

A nézőpont szinte észrevétlenül változik a történet előrehaladtával, követve azt a folyamatot, ahogy Loulou felnő, átalakul a szerepe a családban és a viszonya a külső világhoz. Ami nem változik, az nézőpont mindenkor egyidejűsége az elbeszélte eseményekkel, és az, hogy a főszólam mindvégig az apa világának a megidézése, a kizuhanása a számára otthonos milióból, majd a szótlan küzdelme egy idegen országban a túlélésért. A kairói hófehér öltönyös, sikeres, életélvező boulevardier Manhattan utcáin nyakkendőt árul kopott ruhában, sántikálva, vagy a zsinagógában ül naphosszat az imádságokat olvasva, amelyek legalább a változatlan biztonságát nyújtják számára. Feleségét nem engedi dolgozni, pedig kapna állást egy kiadóban, majd egy könyvtárban. Loulou betegségét próbálja gyógyíttatni, de csak a zsidó ingyenkórház jut nekik. Nincs se biztosításuk, se pénzük. Megalázkodva könyörög az orvosnak, akit jó emberismerttel kitűnő szakembernek tart, hogy tekintse a lányát a saját betegének, bár nem tud fizetni a figyelméért. És nem tévedett. New York egyik legkiválóbb szakorvosára talált, aki Loulou betegségét évtizedekig figyelemmel kísérte az apja iránti ellenszenvé és a család pénztelensége ellenére, és aki később több elnöknek is személyes orvosa lett.

Lagnado könyve mindenekelőtt az apa története, de éppen ez a viszonylagos egyoldalúság a szép benne. Nem ír történelmet, nem ír kulturtörténetet, nem ír kulturkritikát, nem ír feminista elemzést. Érzelmi szempontból azonban teljeset és hiteleset alkot, és ezzel olyan metonímiát hoz létre, amely az egyedi sorsánál egyetemesebb érvényű lesz, hiszen a méltósággal viselt bukás, a hős világának teljes összeomlása százezrek sorsa volt.

Az új világban Leon csak egy élhetetlen, anakronisztikus figura, tele avult gesztusokkal, „politikailag inkorrekt” életfelfogással. És senkinek nincs szeme rá az elbeszélőn kívül, hogy meglássa az idejét múlt életformában, a modern világban már inadekvát személyiségben a szépséget, a már vissza nem hozható költőiséget. Akkor is így érezzük, ha mi már nem akarunk úgy élni, mint ő, ha mi már nem akarjuk azokat a szerepeket betölteni, amelyekkel az ő életük azonos volt.

Leon sorsa olyan, mintha Swann-t vagy Marcelt hirtelen kiragadnánk a prousti világából, és sántán, öregen Brooklynba számúznánk hangos olasz és askenázi szomszédok közé, ahol még a régi barátok is, akik valaha Elstir képeiben és a Vinteuil-szonátában gyönyörködtek, érzéketlen, haszonelvű kispolgárokka változtak volna. A vég pedig a magányos haldoklás egy futurisztikus és személytelen egészséggyár futószalagján, ahol ő még pisláloló tudattal is csak Combray-ra, Balbecre, Odette de Crécyre, a nagymamára, Gilberte-re és Albertine-re tud gondolni. És mi csak nézzük őt Loulou-val tehetetlenül.

Pamuk Isztambulja és a hüzin jár a fejében. Ő sem a szultánokat, a janicsárokat és a rabszolga-piacot vágyott visszahozni, csupán átélte, hogyha egy életforma végleg eltűnik, azzal valami szépség is örökre távozik a világból, még akkor is, ha ez a szépség sok visszatetsző és fájdalmas vonással volt is terhes.

2010. október

Tartózkodó érzelem (Persuasion)

A törpikének kerestem mesekönyveket a Nyugati téri Alexandra könyvruházban. Vagy egy órán át lapozgattam, méregettem, ízlelgettem őket, amíg sikerült négyet-ötöt kiválasztani. Aztán gondoltam egyet, és felmentem a legfelső emeletre, hogy szétnézzek a DVD-k között. BBC klasszikusokat szoktam ilyenkor keresni. Ezeket ritkán lehet kapni, de most szerencsém volt. A *Persuasion* (Tartózkodó érzelem) 2007-es változata megvolt Sally Hawkinszal (Anne Elliot) és Rupert Penry-Jonesszal (Wentworth kapitány). Szeretem az angol színészeket. Kevés eszközzel, póztalanul, hitelesen játsszák mind a kosztümös, mind a mai szerepeket, sőt a kommerszeket is. Sally Hawkins például nagyon jó volt a *Happy-Go-Lucky* (Hajrá, boldogság) c. sok díjat nyert vígjátékban, ahol a főszereplőt, Poppy-t, egy mai harmincas szingli lányt alakított. Rupert Penry-Jonest pedig az MI5-ről szóló brit sorozatban (*Spooks*) láttam a BBC Prime-on (amíg a szolgáltató ki nem vette az adót a kínálatából). A *Persuasion* boldogan hoztam haza, és azóta többször is megnéztem, sőt a könyvet is újraolvastam. Most is elvárásolt.

Régóta próbálom megfejteni, hogy miért szeretem Austent. Kamaszkorom egyes szakaszaiban, ha egy író vagy egy könyv csak egy hajszálnyival volt kevésbé egzaltált, mint Raszkolnyikov vagy Ivan Karamazov, vagy egy arasznyival kevésbé spleenes, mint Andrej herceg, nálam már szóba sem jöhetett. Ha akkor olvasom, biztosan méla megvetéssel dobom félre. Mi ez a sok vidéki udvarház, unalmas, formális udvariaskodás, vértelen figurák, semmitmondó párbeszéd. Bár lehet, hogy Elisabeth Bennet akkor is szimpatikus lett volna. Különösen, ahogy lehordta Darcy-t, meg ahogy elhajtotta Lady Catherine de Bourgh-öt. No, az nem volt vértelen.

Kamaszkorom vége felé, érettségi előtt és után, ha valami nem volt olyan tabudöntögető, mint az *Egy évad a pokolban* Rimbaudtól, a *Teiresziász emlői* Apollinaire-től, a *Húsvét New Yorkban* Cendrars-tól, vagy a francia újregény, már csak fenntartásokkal érdekelt. Ha akkor kerül a kezembe Austen, nyilván a „nagy-mama regénye” lekicsinylő címet vívta volna ki nálam, a „papa mozija” analógiájára. De bizonyára megbocsátottam volna neki, ha tudom, hogy az Oxford English Dictionary tekintélyes szerkesztője, nem mellesleg az Oxford-Austen kiadója amikor először beletekintett a kézírataiba, elszörnyedt a rémes helyesírás és központosítás láttán. De nyilván túl pedáns és sznob volt, hiszen ezek kanonizálása még nemigen történhetett meg a 18.-19. század fordulóján.

Talán jókor kezdtem el Austent olvasni, és csak angolul. Ilyen író nem sok akad. Rajta kívül akkoriban mind tiltott irodalom volt, Orwell, Koestler, Szolzse. Bár az utóbbit még magyarul kezdtem el a hatvanas években, de aztán változtak az idők, és könnyebb volt angolul beszerezni, mint magyarul vagy oroszul.

Amikor beleszerettem Austen könyveibe, már régen profi olvasónak számítottam a bölcsészdiplomámmal, néhány éves magyartanári gyakorlattal. Angol nyelvgyakorlás céljából vettem ki az idegen nyelvű könyvtárból (akkor még a Gorkijból), majd vásároltam meg őket a Penguin sorozatban. Bár tudtam folyamatosan olvasni angolul, szótározgattam, sőt üres félórákban még a nyelvtant is gyakoroltam. Ez egészen más motiváció volt, mint a szakmai szempontú egyetemi tanulmányok, évfolyamdolgozatok, a szakdolgozat vagy az órára készülés. Jobban hasonlított kamaszkorom spontán könyvhabzsolására, amikor egy-egy mű

világa teljesen magába tudott szippantani, mint az *Utas és a holdvilág*, vagy a *Háború és béke* Andrej herceg haláláig. Pierre Bezuhov megigazulása már egyáltalán nem hozott lázba.

Austen olvasva már régen nem voltam az angol irodalom naiv olvasója sem. A nagyokat mind ismertem Dickenstől a Brontékig, Sterne-től Thackeray-ig, Swifttől Shaw-ig, Oscar Wilde-ig, Joyce-tól Woolfig. Fél évig hallgattam Szobotka Tibor kurzusát az angol és a német romantikáról, fél évig pedig az angol irodalom a 19. század második felében című előadását. Ami hiányom még volt, azokat később már mind angolul olvastam: George Eliot, Gaskell, Lawrence, Huxley.

Az Austen-olvasásom merőben különbözött a korábbi megszállott Joyce-korszakomtól, amikor azt kutattam dühödtén, ki is ő, egy nagy átverés vagy tényleg korszakalkotó író. Ezt a magyar fordításokból nem lehetett eldönteni, mert azokból semmi ír vagy brit levegő nem áradt, csak áporodott osztrák-magyar barokk elegyítve egy kis fülledt és frivol libertinizmussal. A *Stephen Herotól* és az *Exilestől az Ulyssesig* mindent végigrágtam egy-két vaskos monográfiával egyetemben. Még a *Finnigan's Wake*-kel is birkóztam egy keveset.

Volt egy borzolt Orwell korszakom is, ami merőben különbözött a Joyce-ba merülésemtől. Azt akartam tudni, mit hazudnak, mit titkolnak már megint. Végigolvastam angolul az összes esszéjét, a három leghíresebb könyvét, a *Hódolat Katalóniának*-ot, az *1984*-et és az *Állatfarmot*, meg egy vaskos monográfiát, mire végére jártam annak, ki ő, és nekem mi fontos benne.

Austen korszakomnak nem volt semmi köze sem a tanulmányaimhoz, sem a szabadságom elvitatása miatt fortyogó haragomhoz, sem a sznobok rajongása keltette gyanakváshoz. Egyszerűen átadtam magam az angolul olvasás céltalan örömének. Nem akartam megtudni, ki is volt ő igazából, mert senki sem akart róla elhítenni velem semmit, és nem rajongott érte sznob módon senki, hogy feldühítsen. Egyszerűen csak olvasnivalót kerestem angolul, ami máskor is előfordult, ha volt szabad kapacitásom. A Gorkij könyvtárban akkoriban a földszinti kölcsönzőben nyelvenként több száz könyv volt kitéve szabadpolcra. Még a ruhatárat sem kellett használni. Kis szekrények álltak a bejáratnál, ahova kabátot, táskát be lehetett zárni, a kulcsot magaddal vinni. Szerettem az otthonos, olvasóbarát könyvtárakat, amelyből nálunk nagyon kevés volt akkoriban.

Sétáltam az angol nyelvű könyvek között. Korábban így akadtam rá James Baldwinra, és az *Another Country*-ra. Akkor olvastam életemben először azonos neműek szerelméről, alternatív életformát választó afroamerikai értelmiségiekről. És így találtam rá Jane Austenra is. Két ellentétebb példát aligha lehetne találni, mire lel az ember, ha szabadon kiélheti spontán érdeklődése minden árnyalatát.

Mi varázsolt el a regényeiben? Ifjú felnőttként két kisgyermekkel, egy válás, egy éles munkahelyi konfliktus és iskolacsere után fogékony voltam a kiegyensúlyozottság, a mértéktartás, az önfegyelem, az ökonómia austeni változatára. Mértéktartása nem valami karót nyelt protestáns sótlanság, hanem színek, hangulatok, stílusok gazdagsága, apró elmozdulások finom rajza az emberi kapcsolatokban, kevés szóval, szituációkba komponálva. A korábban nekem fontos írók többségét szenvedély, rögeszme, megszállottság vezette, ami formateremtő, világkép alakító nagyszerű művek forrása volt. Austennek is voltak bizonyára rögeszméi és szenvedélyei, különben inkább kézimunkázgatott, sétált, olvasott és társalgott volna, mint a hősei. Ezeket azonban jól elrejtette higgadt elbeszélésmódja és finoman megformált hősei és történetei mögött.

Kedveltem, hogy prózájában él a táj, a környezet, az enteriőrök, még sincsenek fárasztóan részletező leírások. Fontos a feszültség, de sosem annyira, hogy az olvasót türelmetlen ide-odalapozgatásra készítse. Minden figurájának gondosan kidolgozott karaktere, élettörténete van, de kerüli a hosszúra nyúlt bemutatásokat. Fontos a jellemek fejlődése, de nem fárasztja az olvasót részletező lélekboncolással. Nem ragadja magával semmi egyoldalúság. Az érzelmek és a szenvedélyek, az önfegyelem és a racionalitás egyensúlyban vannak. Hangsúlyosak az erkölcsi értékek, de sosem prédikáció vagy tanmese formájában. Regényei szerkezete feszes és karcsú. A nyugodt tempóban folyó mindennapok ábrázolását egy vagy több szerelmi szál tartja össze, amelyben mindig a legfontosabb a főszereplők jellemének fokozatos megérése, hibáik, tévedéseik tapasztalattá érlelődése. Semmi sincs túlírva, túlbeszélve. Igazolják ezt a filmes feldolgozások is. Szinte jelenetről jelenetre filmre vihető valamennyi.

A szereplők emberléptékű figurák, akiknek a személyisége erények és hibák természetes keveréke. Van, akiben több a kisszerűség, van, akiben több a jellemerő, van, akit elragad és bajba sodor a szenvedély és van, aki fegyelmezetten viseli a csalódásait. És szinte bármelyik hőse lehet szeretetreméltó hibái ellenére is. Legkevésbé azok, akikben túlteng a hiúság, az osztálygőg vagy a sznob törleszkedés, talpnyalás. Ilyenkor az ironia, a szatíra színezi a higgadt elbeszélői hangot, de soha sem harsányan, hogy megbontsa a nyugodt dikciót.

Hőseinek elsősorban a bennük és a mások jellemében fészkelő hibákkal, gyengeségekkel, tökéletlenséggel kell megküzdeniük. Bár ezek a jellemhibák néha alakot öltenek egy-egy nehezen kiismerhető, vonzó személyiségnek tűnő libertinus csábítóban, mint a *Pride and Prejudice* Mr. Wickhamje vagy a *Mansfield Park* Henry Crawfordja. A sorsok alakulásában mégis nagyobb hangsúlyt kap a személyiség, az önismeret, a jellem fejlődése, mint amekkora szerepük a negatív hősöknek van. Végül ők is a tapasztalat, az élet- és emberismeret forrásaivá válnak, és nem ők határozzák meg a hősök sorsát.

A 19. századi európai irodalom tele van nyugtalansággal, a gondolkodás forradalma, a valóságos forradalmak, restaurációk, gyűlölet és konszolidáció, háborúk, hódítások, győzelmek, vereségek. Anglia a béke szigete. A britek nem otthon feszítették szét a társadalom struktúráját. Kitombolták már magukat a középkorban, jókor estek át a polgárháborún, fejezték le a királyukat, amikor minderről a kontinensen még csak nem is álmodtak. Volt idő a lehiggadásra, a kompromisszumok kiforrására. A 18-19. század eszméit szinte mind ők fogalmazták meg először, de mind a kontinensen robbant. Eközben kiépült a világbirodalom. A gyarmatok, a tengerészet, a hadsereg felszívta a feltörekvő, nyugtalan, ambiciózus embereket, csökkentették a túlnépesedés okozta feszültséget, és a társadalmi mobilitás csatornáivá váltak. Ezt jól láthatjuk a *Persuasion*ben is, ahol számos tengerész társadalmi felemelkedésének, meggazdagodásának lehetünk tanúi a napóleoni háborúk idején (Croft admirális, Wentworth, Harville és Benwick kapitány).

Nemcsak az angol társadalom, de az angol irodalom is különbözik a kontinentálistól. A franciák, az oroszok sokkal izgalmasabbak. Ideologikusak, filozofikusak, a szereplők tele vannak feszültséggel, kereséssel, a társadalom visszasságainak ábrázolásával. Az angol regényekben az élet csak élet, az emberi sorsok csak sorsok, amelyek mintha egy örök és természetes közegben játszódnának. A játékszabályok lehetnek igazságtalanok, kegyetlenek, visszataszítók, de adottak. A hősök a saját balsorsuk ellen, az életük jobbra fordulásáért küzdenek, és nem a társadalmi berendezkedéstől mint olyantól idegenednek el.

Austen világa a békés, angol vidéki felső-középosztály, amelynek megvannak az érintkezési pontjai az arisztokráciával, a polgárokkal, a foglalkozással bíró értelmiségiekkel, ügyvédekkel, orvosokkal, lelkészekkel, de az alacsonyabb néposztályokkal, az iparosokkal, a földműves bérlőkkel is. A főszereplők fiatal nők, akiket legtöbbször nagy család, sok testvér vesz körül. A szülők is többgyerekes családokból származnak, így a közeli rokonok egész kis társadalmába van beleszöve az életük. A nagy család a hősök számára szoros, bensőséges emberi kapcsolatokat jelent, de nem okozza a magánszféra hiányát. Sokuknak van saját szobájuk, szabadon járnak-kelnek a lakóhelyük körüli természetben, magányos sétákat tesznek, a szomszédaikhoz mennek látogatóba. Az elmagányosodás csak azoknak a szereplőknek az osztályrésze, akik egy-egy családnál szegény rokonként nőnek fel (Fanny Price a *Mansfield Park*-ban), de ez is lelki, és nem fizikai magányt jelent, és ez is csak addig tart, amíg a hős jellemének erejével ki nem vívja magának az egyenrangúságot.

Austennél a női szereplők is szabad belső életet élő emberek, és a legértékesebbek semmivel sem maradnak a férfiak alatt sem szellemi, sem morális értelemben. A legjobbak ugyanolyan teljes személyiségek, mint a férfiak legjobbjai. Nincsenek agyonfegyelve, agyonnyomva sem az egyház, sem a család, sem a férfiak által. Persze az angol szokások és törvények sem kedveznek a lányoknak. Az apa szava a döntő, és az öröklésnél a férfiág abszolút előnyt élvez. Ez azonban nem jelenti feltétlenül a nők olyan mértékű elnyomását, mint sok más társadalomban. Az illendőség, a viselkedési normák megkívánják, hogy a szülők tekintettel legyenek a gyermekeik érzelmeire, meghallgassák a kívánságaikat, még ha hatalmukban áll is nélkülük dönteni, vagy kikényszeríteni akarataikat.

De nemcsak a nőalakok sokfélék, a férfiszereplők is hasonlóképpen változatosak mind életkorban, mind karakterben. Akinek öt bátyja és egy öccse van, mint Austinnak, annak nem nehéz különböző férfi karaktereket megismerni, fejlődésüket, gondolkodásmódjukat megfigyelni. És akkor még nem is említettük a számos nagybátyját és unokatestvérét.

Megragadott az egyensúlyt, amit Austen az írásaiban teremt a kor stílusirányzatai között, sőt egyeseket meg is előlegez. Ne feledjük, hogy 1817-ben már meghalt, és a század nagy regényei majd csak ezután fognak megszületni. Jelen van a prózájában a szentimentalizmus a természetszeretettel, a magányos és társas sétákban megjelenő idillben, az érzelmek, hangulatok finom ábrázolásában, anélkül, hogy egyeduralkodóvá válna. A karakterek sokfélesége, pontos társadalmi beágyazottsága, az írói önkényt nélkülöző figuraalkotás, a környezet, a mindennapi élet, a vendégségek, vacsorák, bálók, utazások, a gesztusok, a dialógusok valóságyszerűsége, a szereplők beszédmódjának egyénítése, a narráció élőbeszédszerűsége a realizmushoz közelíti a prózáját.

De jelen van a romantika szenvedélyessége és a felvilágosodás racionalizmusa is, néha, mint a *Sense and Sensibility*-ben egy egymáshoz ragaszkodó, mégis oly különböző karakterű testvérpár, mint Marianne és Elinor sorsának rajzában. Marianne a szenvedélyes szerelem megszállottja, aki színlelés és önkorlátozás nélkül adja át magát a Willoughby iránt érzett rajongásának. A férfi azonban sok rokonszenves tulajdonsága ellenére is gyenge jellemnek bizonyul. Marianne-nak pedig a szenvedély abszolút értékében való csalódás kis híján az életébe kerül. Elinor nem kevésbé szenvedélyesen szerelmes, de nagy önfegyellemmel uralkodik magán, eltitkolja fájdalmát, méltósággal viseli a csalódást, és természetes nyugalommal éli a család hétköznapjait. Gondja van a takarékos háztartásra, a józan beosztásra, hiszen apjuk halála után az özvegynek és három lányának, kiesve az örökségből, csak nagyon szűkös forrásai maradtak a megélhetésre. A fegyelem, a józanság, a türelem, a méltóság megőrzése később elnyeri jutalmát. Szerelme, Edward Ferrars kiszabadul a

korábban meggondolatlanul vállalt kötelékből, így végül megkérheti Elinor kezét. Szinte ez az egyetlen pillanat, amikor Elinor elveszíti az önuralmát, és kitör belőle a hosszú ideig magába fojtott fájdalomtól való megszabadulás váratlan öröme. De akkor is méltóságát őrizve kiset a szobából. A regény végkicsengése nem a mindent elsodró szenvedély apoteózisa, de nem is a hideg racionalitása, hanem az önfegyelemmel és a józan ítélőképességgel párosuló igazi és mély érzelmeké.

A commonsense és a szenvedély együtt igazán Austen. Legvonzóbb hősnői képesek is erre: Elinor Dashwood, Eliza Bennet, Fanny Price, Anne Elliot.

Austen nemcsak a korszak stílusirányzatait és a kor gondolkodására jellemző eszméket formálja a maga képére, vagy előlegezi meg, de a kor regénytípusai, műfajai közül is nem egyet. Szinte minden regénye nevelődési regény, ha nem is doktriner értelemben. Amíg a kissé gyerekesen öntelt és korlátolt Emmából a körülötte élő emberek valódi jellemét felismerni képes, mélyen érző, önmagát reálisan értékelő felnőtt nő válik, addig sok tévedésének következményével kell szembenéznie, másokat és magát visszatetsző, kínos helyzetekbe sodornia. Elizabeth Bennetnek is mélyebb emberismeretet kell tanulnia, hogy átlásson a nagyon kellemes modorú, de valójában amorális Wickhamen, és hogy a gőg mögött felfedezze a nagylelkűséget és az érzelmek mélységét Mr. Darcy-ban.

De a férfiaknak is hasonló utat kell bejárniuk, míg ész és érzelem, ítélőképesség és méltóság, önbecsülés és mások megbecsülése, a valódi értékek felismerése harmonikussá, teljessé és éretté teszik a személyiségüket. Wentworth kapitánynak (*Persvasion*) szembe kell néznie azzal, hogy a sértett büszkesége mennyi kárt okozott önmagának és mennyi fájdalmat Anne-nek. A nyolc éve történekből vakságában csak annyit lát, hogy a lány, akivel kölcsönösen szerettek egymást, felbontotta az eljegyzésüket, mert a családja nem tartotta őt méltó kérőnek társadalmi rang és vagyon híján. Talán igaza van, hogy a lány túl könnyen engedett a családi akaratsnak, de amikor meggazdagodott, sértődöttségéből, gőgből, hiúságból nem próbálta újra elnyerni a lány kezét. Holott később rádöbbsent, hogy mindig is őt szerette. Anne-t lelkifurdalás gyötri, hogy nem volt 19 évesen elég szilárd, hogy szembeforduljon a családjával. Most már képes erre. Amikor apja és nővére sznobsága miatt arisztokrata rokonokat kellene meglátogatnia, rang és vagyon nélküli özvegy barátnőjével találkozik apja akaratával szembeszegülve. Wentworth kapitánynak arra is rá kell döbbsennie, hogy nem megkérdőjelezhetetlen erény a senkire nem hallgató, az ésszerűségnek is ellentmondó konokság. Louisa, a majdnem-menyasszonya, hogy elnyerje a kapitány tetszését, önfejű ostobaságot követ el. Ezzel akarja demonstrálni rendíthetetlen jellemét, és emiatt kell súlyos balesetet szenvednie.

Így érkeznek el egymáshoz Anne és a kapitány. Anne megérti, hogy nem lehet mindenben engedelmes és alkalmazkodó leány. Az ítélőképességének és a szuverenitásának ki kell fejlődnie ahhoz, hogy a személyiségéhez és értékeihez méltó döntéseket tudjon hozni. Wentworth kapitánynak pedig meg kell értenie, hogy a túlzásba vitt makacsság önmagában nem erény, és bár a büszkeség fontos erény, nem nyomhatja el az igazi érzéseket. Az igazi önbecsülés és méltóság összefér a mély érzések vállalásával.

A hősök, amíg a fejlődésük, a nevelődésük egyes szakaszait élik, sokat tévelyegnek, szenvednek, megbántódnak és másokat is megsebeznek, de akik igazán értékesek, kiküzdik személyiségük egyensúlyát, és kiharcolják a boldogságot, amely soha sem a véletlen műve, hanem a világ, önmaguk és mások megismerésének, a megharcolt érettségnek a gyümölcse.

A hangnemek változatossága is fontos Austen írásművészetében. A komikum, a szatíra, az irónia is hangsúlyos szerepet kap. Anélkül, hogy túlzottan felnagyítaná a komikus jellemvonásokat, igazi karakteres figurákat ábrázol. Mr. Collins a *Pride and Prejudice* egyik szereplője lelkes, Lady Catherine de Bourgh patronáltja és talpnyalója. Keneteljesség mögé rejtegetett igazi személyisége kisszerű, kárörvendő, szenteskedő, fontoskodó és ostoba. Austen a szatíra, az irónia és a farce színeiből keveri ki alakját.

A Lady alakja pedig dominánsan szatirikus. Gőgös és korlátolt arisztokrata, aki azt hiszi, hogy mindenkinek a sorsát a kezében tarthatja, akarata, szeszélyei előtt nem lehet akadály. Csak a hízelgés, a talpnyalás és a szolgálalkúság nyelvén ért. Azt képzei, hogy ez kijár neki mindenkitől. Elisabeth Bennetben azonban öntudatos és büszke ellenfélre talál, aki nem tisztel senkit csupán a rangjáért, ha azt jeles emberi tulajdonságok, erények nem támasztják alá.

Miért szerettem meg Austen írásművészetét, világát? Talán a béke, a kiegyensúlyozottság ragadott magával, a hétköznapi élet elevevége, a figurák sokfélesége és életszerűsége. A fiatal hősök érett felnőtté válásának finoman kidolgozott rajza, az érzelmek és a gondolkodásmód apró elmozdulásainak pontos megjelenítése, a nyugodt tempójú elbeszélés ökonómiája, a jelenetekben, szituációkban gondolkodó írói komponálás, a hangnemek sokszínűsége. Ami pedig az értékeket illeti, nagyon is nyitott voltam akkoriban az értelem és a szenvedély, a spontán cselekvés és az önfegyelem viszonyának újragondolására a kamaszkori forrongás és lázadások után.

Megváltozik az ember értékpreferenciája, érzékelése, ha már foglalkozott életében csecsemőkkel (nekem akkor már két gyermekem volt), ha megtanulja a türelmet, az apró jelzések megfigyelését, ha képes az érzékelése lelassulni és kifinomulni egy kisbaba mellett, ha megtanul picit jelekkel, arckifejezéssel, halk hangokkal, érintéssel kommunikálni. Ha önmagánál fontosabbá válik valaki másra figyelni, akinek minden mozdulata, hangja, a teste minden jelzése kommunikáció, hiszen árnyalt beszéddel nem tudja kifejezni magát. Aki ezen a tapasztalaton átesett, és akit a világnak ez az arca magával ragadott, annak megváltozik az élethez való viszonya, egész életfelfogása.

Meg talán lassabban is olvastam persze, és így a legapróbb részletek is nagyobb figyelmet kaptak, hiszen magyarul hatvan oldalt könnyedén megemésztettem egy óra alatt, és még némi jegyzetelés is befért. Angolul azonban még a felét, harmadát sem értem el akkoriban ennek a sebességnek.

Jókor kezdtem el Austent olvasni, és azóta is szívesen veszem elő, különösen, ha egy-egy jól sikerült BBC film- vagy tévé-változat kedvet csinál az újraolvasáshoz. A kedvenceim a Colin Firth és Jennifer Ehle főszereplésével készült *Pride and Prejudice* és a *Sense and Sensibility* Emma Thompssonnal és Kate Winslettel, de a *Mansfield Park*nak és az *Emmának* is van számomra nézhető változata. Az Alexandrában nemrég vásárolt *Persuasion* Sally Hawkinsszal és Ruppert Penry-Jonesszal is, bár nem annyira a forgatókönyv értékei, mint inkább a színészek és a millió hitelessége okán, a többször megnézhető feldolgozások egyike lett a számomra.

2010. december

Vágvölgyi – 1989

Weiszer Alinda műsorában, a *Zárórán* láttam Vágvölgyivel egy beszélgetést, és kíváncsi lettem a már nem is annyira új, tavaly karácsonykor megjelent könyvére, az *1989-re*.

Évek óta úgy olvasok, hogy a Google nyitva van mellettem a laptopomon. Mindent megnézek, amire nem emlékszem, vagy amiről semmit sem tudok. (Vissza nem mennék semmi pénzért az ifjú koromba, amikor minden információ megszerzése kész kínszenvedés volt. A lexikonok, kézikönyvek, szótárak leemelése a polcról még hagyján, de friss vagy speciális adatok csak nehezen, és csak több napi vagy heti utánajárással voltak összekaparhatók, ha egyáltalán.) Most is nagy szükségem volt a netre, hogy el tudjam választani egymástól Vágvölgyi szövegében a fikciót a dokumentumtól, hogy pontosítani tudjam az emlékeimet, hogy pótoljam a hiányzó információkat. Jó példa erre az Ohnesorg-eset. Még sosem hallottam róla, ami sokaknak meglepő lehet, akik nem tudják, hogy soha sem rokonszenveztem a nyugati baloldal kapitalizmusellenességével és szédült kommunistabarátságával. A nyugat-berlini balos fiatalokon meg csak kacagni tudtam. Ha annyira tetszik a kommunizmus, ne itt tüntess, költözz Keletre. Mit gondolsz, miért nem kétirányú a menekülés a falnál? Vagy csak a mentesség a kötelező katonai szolgálat alól vonzott ide? Szóval, a beszélőnév miatt azt gondoltam, ez az Ohnesorg-eset bizonyára valami fikció, pedig csak tájékozatlan voltam. Á., aki több évig élt Berlinben, azonnal tudta, miről van szó. Benno Ohnesorg a baloldal egyik emblémája, a kapitalista rendőri brutalitás szimbóluma lett, charlottenburgi emléktáblája pedig zarándokhely. Azt azonban már Á. is csak tőlem tudta meg (én meg Google-ból, és rajta keresztül a Spiegelből), hogy a keletnémet titkosszolgálati dokumentumok nyilvánossá válása után majdnem két évtizeddel, tavaly derült ki, hogy a rendőr, aki lelőtte a 26 éves tüntetőt, Stasi-ügynök volt. Ma 81 éves, és persze mindent tagad, pedig még az az üzenete is fennmaradt, amelyben pénzt kér kenyéradó gazdáitól védőügyvédre.

Vágvölgyivel mindig szimpatizáltam mint a Narancs egyik alapítójával, aki már a kezdet kezdetén keményen megharcolt a lap függetlenségéért, persze az akkori szerkesztőbizottsággal vállvetve. Nem voltak hajlandók pártlappá silányulni, szembeszálltak a felelős kiadó Kövér Lászlóval, elérték, hogy ő lépjen ki a laptól, ne a lap szakítson a filozófiájával. Amikor pedig a Fidesz került hatalomra 98-ban, és a Postabank csődjét követően a Fidesz-kormány által kinevezett új bankvezér megvonta tőlük és a bank média-portfóliójához tartozó újságok többségétől a támogatást, a Narancssal szemben még egy bosszú-gyanús kiszűrást is hatályba léptetett. Nem hirdette meg a lapot, hanem egyik napról a másikra felfüggesztette a kiadását, sőt még a cím használatának jogát is megvonta. Ők azonban nem hagyták magukat, civilmozgalmat indítottak a megmentéséért. Jól emlékszem, én is szívesen fizettem, hogy megkapjam a kezdetleges fekete-fehér, sokszorosított változatot, amelynek a tilalom miatt MaNcs volt a neve. Elszánt volt a szerkesztőség és az olvasótábor is vagy másfél éven keresztül, így sikerült átvészelnem a szemétkedést, majd új befektetőt találni.

A Fidesz számára egyébként jó ürügy és lehetőség volt a Postabank csődje. A kiterjedt sajtóportfólió lehetőséget adott arra, hogy médiahatalmat építsenek. A kilencvenes évek elején az MDF-fel közösen buherált székház-ügyben már elhíresült Tóth Béla-, Simicska-, Gransperger-féle bagázs Mahirje azonnal lenyúlta a Magyar Nemzetet és a Szabad Földet. De ez csak a kezdet volt, aztán jött Kaja Ibrahim, Josip Tot, az Ezüsthajó, az Országimázs, meg a Vitézy által a tévéből kihordott milliárdok. Mindjárt volt fedezet a Heti Válasz, majd a

Hírtévé alapítására és egyéb hadállások (rádiók) kiépítésére. (El ne feledjem, hogy a Heti Válasz még külön százmillió állami pénzt is kapott a „sajtóegyensúly megteremtésére” létrehozott alapból). Ezekhez nem kell nekem a Google, ezekre magam is jól emlékszem.

A Nari szerencsére máig megőrizte azt, ami benne mindig a legjobb volt (már más szerkesztőkkel is): progresszív, fiatalos, Európa- és piacpárti, liberális, antikommunista, antirasszista, független, szókimondó, információiban megbízható, tényfeltáró írásaiban pontos. Ez utóbbit fővárosi képviselőként is megtapasztaltam. A legtöbb újságírónak göze nincs arról, amiről írnia kellene. És nem is akarja tudni. Elég néhány felületes információmorzsa, amit persze nem volna képes pontosan lejegyezni, ha nem kapna kézhez egy rövid sajtóanyagot. Ezt megspékeli a lapja irányvonalának megfelelő elfogultsággal, és máris kész a fővárosi kishír, kisriport, kistudósítás. A Narancs cikkei a fővárosi ügyekről ezzel szemben mindig pontosak és alaposak voltak, a megcélzott téma egész történetét és hátterét feltárták, bárkinek lett légyen is az kellemetlen. Tőlem, ha ez még belefér a „gonzó”-ba, legyen gonzó. Bár szerintem a tényfeltáró írásaik nem azok, legfeljebb külsőségekben, élönyelvi fordulataikban. Fogalomhasználatuk azonban szakszerű és pontos, miközben még ma, húsz év után is találsz olyan vezető napilapot, amelyik még azt sem tudja, hogy a fővárosi önkormányzatnak nincsenek alpolgármesterei, csak főpolgármester-helyettesei. Ma – az új fülkeforradalmár Fidesz-kormány idején - ők az egyetlen olvasható újság széles e hazában.

Vágvölgyiről tudtam, hogy - már az apja révén is, aki szociológus és reformértelmiségi volt - közel állt Konrádhoz, a demokratikus ellenzékhez, a nagyimrista 56-osokhoz (ő volta Nagy Imre és társai újratemetésének sajtófőnöke Vásárhelyiék megbízásából), tudtam, hogy a Fidesz-alapítók közé tartozott, hogy az Eper/Szamóca-kör tagja volt (Hegedűs István, Vig Mónika, Bozóki András, Molnár Péter, Szelényi Zsuzsa stb.), majd a „mensevikek” egyike lett. Azaz nem követte a „többséget” (a bolsevikokat) a jobboldali, tekintélyelvű fordulat útján, de más pártban sem kezdett politizálni. Inkább a Harvardra ment egy újságírói ösztöndíjjal, és Dusan Makajev filmes kurzusát látogatta, meg a New York Timesnál gyakornokoskodott, majd Japánba utazott, hogy a távolkeleti filmes kultúrával, az anime változataival ismerkedjen. Könyvet írt Tarantinóról, Japánról, évekig készítette elő Eörsi Istvánnal, majd Eörsi Lászlóval az 56-os filmjét, a *Kolorádó Kidet*, amely az idei szemlén elnyerte a legjobb közönségfilm díját. Számomra ezek mind szimpatikussá tették. Jó emberekhez kötődött, és őt is jó emberek kedvelték. Mégis volt bennem a szimpátia mellett egy kis ambivalencia is. A könyv éppen ezt tette explicitté számomra.

Ügyes, profin szerkesztett, gyors, változatos, ötletes az *1989*, bár az akkortájt születettek, ma huszonegy évesek számára nyilván követhetetlen, ha még én is, vén fejjel, Google-lal olvasom. A narcizmusát jópofa, önmegkettőző öniróniával tartja féken, mint ahogy a nehezen kordában tartható libertinizmusát is (ez utóbbi nyilván emészthetőbb az akkor még újszülöttek számára). Felületességét kemény munkával, az absztrakt gondolkodás, az elméletek, a filozófia iránti affinitás és/vagy türelem hiányát hiperaktivitással és leállíthatatlan dinamizmussal ellensúlyozza. Az apák nemzedékében (akik közül többeket ismertem) még a narcizmus és a libertinizmus nem volt feltétlenül akadálya a gondolkodás mélységének (Litván, Konrád stb.), talán mert ez a létforma még bírt számukra némi etosszal, még szabadságharcoként élték meg. Gyermekeiknek (Vágvölgyieknek) ez azonban már örökölt és természetes életmód. Talán ezért is megy olykor a szellem mélységének, a gondolkodás fegyelmének és minőségének a rovására.

Az *1989* keverve a dokumentumot a fikcióval, nem lett se jó regény, se hiteles forrás. Mindkettő megrekedt félúton. A dokumentumhoz kevés az új és valós tényanyag, a regényhez

nem elég érdekesek a figurák, a szituációk és az események megjelenítése. Ami érdekes lehetne, belefullad a sokat markolás és a mindent egyforma nyomatékkal elővezető dikció monotóniájába. Igen, a halmozás, a lendület, a dinamizmus is válhat egyhangúvá. Másrészt talán túl közel van hozzánk '89 ahhoz, hogy a nyilvánosság előtt, és ne zárt fiókokban őrzött oral historyként nyúljon hozzá valaki. A kemény tényfeltárás elkerülhetetlenné tenné, hogy megsértse önmaga és mások magánszféráját. Kulcsregényt írni fárasztó és nem elegáns (bár bizonyos értelemben ez is az), egy ottlikos transzformációhoz pedig komoly írói tehetség, elmélyült gondolkodás, megharcolt, kiérlelt világkép kellene. Így azonban nem más az 1989, mint tehetséges, szimpatikus, sok lehetőséget magában rejtő túlszűfolt zsurnalizmus.

Mondhatná valaki, mint ő egyik interjújában, hogy a lektür és az esszéizáló történeti részek jó kis posztmodern feszültséget hoznak létre. Ez bizonyára lehetséges volna, de nem jön létre a várt tűzijáték, bár a szándékot az alcím is jelzi. A *Ponyvaregény* és a *Keserű belügyi romantika* alcímekkel futó bejegyzések részei lehetnének egy szórakoztató, szürrealista kémregény-paródiának, de inkább csak álmosító, ahogy ezekben a betétekben a CIA, a KGB és a Moszad ügynökei nyüzsögnek egy nemzetközi játszma piti helyi epizodistáiként. A későkádári hazai titkosszolgálat figurái pedig olyan unalmasak, mint a valóságban voltak, és a dögunalom falán nem tud az ironia sem áthatolni, bárhogy törekszik is erre a szerző. A könyvbeli harmadik és egyúttal a főszál a *Dániel könyve*, amely olyan naplóféle, amelyet a 29 éves szociológus főhős vezet 1989 januárjától decemberéig. Ez volna a „történelem alulnézetből”. A feljegyzések címszavakban regisztrálják a fontosabb hazai és külföldi eseményeket, miközben a főhős ott téblábol a Fidesz akciói körül, tagja az Eper/Szamóca-körnek, jelen van a Magyar Narancs alapításánál, Nagy Imréék újratemetésén, tanúja a Dunagate néven elhíresült belügyi botránynak, annak, hogy a hírszerzés, mintha mi sem történt volna, töretlenül folytatja az új pártok, szervezetek megfigyelését, és üzemszerűen semmisíti meg a belső elhárítás korábbi dokumentumait. De legfőképpen a családja kiterjedt külföldi kapcsolatai révén utazik, bulizik és szeretkezik mindig újabb és újabb partnerekkel. Ő az író privát alteregója, akit a szerző azonnal meg is kettőz. Dániel ugyanis többször találkozik Vágvölgyi B. Andrással, aki ott nyüzsög mindenhol, és akit elég nagyképű, fontoskodó és idegesítő alaknak tart. *Dániel és könyve* azonban a címe ellenére sem hajaz a bibliai Dániel prófétára, mert esze ágában sincs zöldségen és vízen élni hite tisztaságának megőrzéséért, nem zárják tüzes kemencébe, sem oroszlántetrecbe, nem fejt álmot, amely a jövő titkait tárná fel, bár Nabukodonozor birodalma minden kétséget kizáróan omladozik, és persze jönnek a perzsák, az új uralkodó, Dáriusz, meg is érkezik.

A három könyv (a *Dániel könyve*, a *Ponyvaregény* és a *Keserű belügyi romantika*) részletei rendszertelenül követik egymást a 12 fejezetben, amelyet az 1989-es év hónapjai alkotnak. Minden fejezetet egy-egy fotó vezet be. Bosszantó felületesség, hogy a 640 oldal egyikén sem akadt 12 sornyi hely, hogy a szerző vagy a kiadó elővezesse, melyik kép mit ábrázol, ki készítette, és kinek az engedélyével áll itt a könyvben. Emlékeim és a jó öreg Google sem volt elég, hogy mindegyiket azonosítsam. **Január:** Reagan és Teller Ede. Azért ők ketten, mert VBA egy interjúja szerint ők az SDI program jelképei, utalva a hidegháború végére és a Szovjetunió vereségére. Ez lenne 1989 igazi kontextusa. **Február:** A jelek szerint egy 56-os fotó, apropója, hogy az ellenzék szervezetei ekkor követelik az állampárttól 56 megítélésének a felülbírálatát. Fura egy kép, nekem hamisnak tűnik. Nagyon beállított, és a figurák is tíz évvel későbbieknek látszanak. A fotósnak nincs ízlése, se stílusérzéke: Egy hentesbolt előtt három felkelő minden hiteles belső feszültség nélkül egy láthatatlan célpontra irányítja fegyverét, mintha csak úgy odaállították volna őket. Mögöttük kihízott hentes a segédeivel és néhány teátrálisan kíváncsiskodó vásárló a boltajtóban. **Március:** Március 15., a Tévé székháza előtt. Cserhalmi a mikrofonnál, a kezében az alternatív szervezetek 12 pontja,

mögötte pannó: „Szabad magyar televíziót”, bár nem látszik az egész szöveg. **Április:** Két figura, az egyik talán Adam Michnik, a kezében újság, de nem a Gazeta Wyborcza, a címdoldalon Walesa. Nyilván a lengyel kerekasztal-tárgyalások végét és a megállapodás sikerét jelzi. **Május:** Tienanmen tér, Mao-kép és a New York-i szabadságszobor helyi változata, zászlók, diákok. **Június:** Orbán a mikrofonnál Nagy Imrék újratemetésén. (Lehet, hogy Vágvölgyinek akkor ő volt az esemény emblemikus figurája. Később nyilván ő is kijózanodott, és talán már ő is látja, hogy pusztán csak szemét volt, mint később is, menetrendszerűen. Jól megtanulta a kommunizmusban a leckét: az győz, aki szemetebb. Semmibe vett, mint mindig, egy megállapodást, amit Vásárhelyiékkel, a szervezőkkel kötött.) **Július:** Bush éppen leveszi a ballonkabátját. Emlékszünk, a Kossuth téren az eső ellenére kilépett az ernyő alól, és az előkészített beszédét is félretette. **Augusztus:** Egy rozoga kertkapu körül sok ember. Ez nyilván a páneurópai piknik és a határnyitás akar lenni. **Szeptember:** Szabad György és Pető Iván profilból. **Október:** No, ezzel sokat tököltem, míg rájöttem, hogy a lipcsei 70 ezres „Wir sind das Volk”-tüntetés. **November:** Egy mikiegeser falrészlet előtt játszik egy idős csellista. Msztyiszlav Rosztopovics rögtönzött Bach-koncertjéről van szó a Check Point Charlie közelében. Szép történet. Az akkor már több mint tíz éve száműzött zenész párizsi otthonában értesült a fal ledöntéséről. Azonnal Berlinbe repült, a repülőtérről meg egyenesen a falhoz sietett, hogy Bach zenéjével adjon hálát az Istennek a világ kettéosztottságának végéért, és megemlékezzen az itt meggyilkoltakról. A széket egy közeli ház lakóitól kérte kölcsön. Emlékezetes pillanat. Kár, hogy nincs az olvasó orrára kötve. **December:** A Ceausescu házaspár

Szóval, nincs képjegyzék, nincs névmutató. Pedig jegyzetek vannak, és függelék is van, egy csokorra való Vágvölgyi (a dekonspirált Dániel) ez évi publikációiból.

Elmélázom, vajon az igény a pontosságra, a megbízhatóságra, az elmélyültségre, az olvasók tiszteletére csupán egy napról napra szűkülő szubkultúra elvárása volna? És már az is elitizmusnak számít, ha valaki azonosítani tudja a Tarantino-filmek egynémely idézetét, vagy ráismer a *Koloradó Kid*ben a 80-as évek undergroundjának néhány jellegzetes figurájára? Vagy inkább a jól ismert Ká-Európa működik itt zavartalanul? A „Mit ugrálsz? Örülj, hogy nem kell sorban állnod a két pofonodért” mentalitás, amelyhez még a vele szemben állók is akarva-akaratlanul szocializálódtak?

2010. november-december

Appendix

2011. január 11-én az Európai Parlament Liberális Frakciója közmeghallgatást tartott a magyar médiatörvényről. Jelen volt az Európai Bizottság médiabiztosa, ismertették az EBESZ-megbízott állásfoglalását, majd elhangzott Konrád György médiaüzenete, Haraszti Miklós és Majtényi László előadása. Konrád és Haraszti nyilvánvalóvá tették, hogy ez a törvény csak a jéghegy csúcsa (Haraszti). Az ország a „demokrácia” felé halad (Konrád). A kormány megszállja, korlátozza, illetve felszámolja a liberális demokrácia független intézményeit, a fékek és ellensúlyok rendszerét, és visszaélve választási győzelmével, a többség diktatúráját vezeti be. A folyamat betetőzése az egypárti alkotmány ráerőltetése lesz az országra, amelyet még ez év tavaszán át akar hajtani a parlamenten (Haraszti).

Az előadók részletesen elemezték, hogy a rohamléptekkel, egyéni képviselői indítványra benyújtott és minden egyeztetés nélkül elfogadott médiatörvény mely pontokon sérti az európai jogszabályokat, az emberi jogok európai chartáját, és cáfolták a kormány állítását, hogy a törvény minden elemében európai. Ártalmatlan alkotóelemekből is lehet bombát barkácsolni, emlékeztetett Haraszti. Majtényi mint jogász a törvényt kijavíthatatlannak nevezte, és a visszavonása mellett érvelt, mivel már a filozófiája is elhibázott, sőt alkotmányellenes.

Az előadásokat követő vitában Schöpflin György néppárti fideszes képviselő ékes oxbridge-i angolsággal és ironikus-fölényeskedő, imitált felső-középosztálybeli angol góggal egyoldalúnak nevezve az elhangzott véleményeket, méltánytalannak Magyarország elmarasztalását, és abbéli véleményének adott hangot, hogy a Nyugat nem mér egyenlő mércével.

Schöpflint követően Vágvölgyi („író-újságíró-filmrendező”) mint a Fidesz és a Magyar Narancs egyik alapítója szólt hozzá a vitához. Felidézte személyes tapasztalatait 1992-93-ból, amikor a párt politikája és belső felépítése éles fordulatot vett. Eltávolodott a bázisdemokráciától, és egy erősen központosított jobboldali szervezetté alakult. A vezetők, köztük Orbán sajtó-fóbiája e korszaktól datálható, ugyanis az irányváltást követő drasztikus népszerűségvesztést a liberális média ármányával magyarázták. A most elfogadott törvény is jól tükrözi az azóta sem csillapuló haragot és revans-vágyat, amely bennük él a szabad médiával szemben.

2011. január 14-én több, mint tízezer ember tüntetett a Kossuth téren a sajtószabadságért. A Facebookon két hét alatt vagy hetvenezer ember lájkolta a felhívást. Jó tanulság lehet ez azoknak, akik uralni akarják a közbeszédet. Bécsben a magyar nagykövetség előtt osztrák és európai sajtó- és más civil szervezetek fejezték ki szolidaritásukat a budapestiekkel. Mindkét esemény élőben is követhető volt a neten. Nesze neked ellenőrzött média. A vidéki városok közül Pécsen rendeztek szimpátiatüntetést. Berlinben pedig a Liszt-év ünnepélyes állami megnyitóját zavarta meg a követség előtt összegyűlt ötven-hatvan ember, akik gyászszalaggal átkötött virágcsokrokat helyeztek el a bejáratnál. Az ünnepi szónoklatra készülő helyettes államtitkár azt remélte, hogy az általa megnyitandó kulturális esemény jelentős sajtófigyelmet kap, ehelyett a média szinte kizárólag a tüntetéssel foglalkozott.

2011. január

